

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

**ΑΜΥΝΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΕΠΙΤΕΛΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ &
ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΟ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
(1934 – 1940)**

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΕΙΡΗΝΗ ΛΑΓΑΝΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωνσταντίνος Δ. Βλάχσης

A.M. 1115M026

Δεκέμβριος 2016

Μέλη επιτροπής:

Ειρήνη Λαγάνη

Προκόπης Παπαστράτης

Δέσποινα Παπαδημητρίου

**ΑΜΥΝΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΕΠΙΤΕΛΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ &
ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΟ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1934 – 1940)**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες	5
Πρόλογος	7
Κεφάλαιο 1	
Επαναπροσανατολισμός Εξωτερικής & Αμυντικής Πολιτικής (1923 – 1933)	13
Κεφάλαιο 2	
Επανεκκίνηση Σχεδιασμού και Εξοπλιστικής Πολιτικής (1933 – 1936)	33
Κεφάλαιο 3	
Γερμανικό Clearing & Δρομολόγηση Β΄ Φάσης Εξοπλισμών (1936 – 1938)	43
Κεφάλαιο 4	
Αγγλογαλλικές Πιστώσεις & Δρομολόγηση Γ΄ Φάσης Εξοπλισμών (1938 – 1940)	63
Συμπεράσματα	80
Πίνακες	
Πίνακας 1	
Παραγγελίες κύριου υλικού περιόδου 1923 – 1933	92
Πίνακας 2	
Παραγγελίες κύριου υλικού περιόδου 1936 – 1940	93
Πίνακας 3	
Εκπεφρασμένες επιχειρησιακές ανάγκες προς Αγγλία & Γαλλία 1939	95
Πίνακας 4	
Βαθμός υλοποίησης παραγγελιών κυρίων οπλικών συστημάτων 1939 – 1940	96
Πίνακας 5	
Κύρια οπλικά συστήματα Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων 28 Οκτωβρίου 1940	97
Παραρτήματα	
Παράρτημα 1	
Εμπόριο και εξαγωγές ελληνικών καπνών	100
Παράρτημα 2	
Ελληνικοί εξοπλισμοί και εμπόριο όπλων κατά τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο	120
Παράρτημα 3	
Πρακτικό Ανωτάτου Στρατιωτικού Συμβουλίου για κατάσταση Ελληνικού Στρατού (1932)	128
Παράρτημα 4	
Νομοθετικό Διάταγμα για προμήθειες Ελληνικού Δημοσίου (1936)	134
Παράρτημα 5	
Απόσπασμα επιστολής υποδιοικητού Τράπεζας της Ελλάδος Κυριάκου Βαρβαρέσσου σχετικά με διαπραγματεύσεις με γερμανική κυβέρνηση (1937)	136
Παράρτημα 6	
Απόσπασμα αναμνήσεων Αμβροσίου Τζίφου από διαπραγματεύσεις με αγγλική κυβέρνηση (1939)	140
Πηγές	142

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΝΣ	Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο
ΑΕΚΚΕΑ	Ανώνυμη Εταιρεία Κατασκευής και Εκμεταλλεύσεως Αεροπλάνων
ΑΠΣ	Ανώτατο Πολεμικό Συμβούλιο
ΑΣΕΑ	Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης
ΑΣΣ	Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο
ΒΝ	Βασιλικό Ναυτικό
ΓΕΑ	Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας
ΓΕΝ	Γενικό Επιτελείο Ναυτικού
ΓΕΣ	Γενικό Επιτελείο Στρατού
Α/ΓΕΣ	Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Στρατού
Α/ΓΕΝ	Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Ναυτικού
ΕΒΑ	Ελληνική Βασιλική Αεροπορία
ΕΣ	Ελληνικός Στρατός
ΕΕΠΚ Α.Ε.	Εταιρεία Ελληνικού Πυριτιδοποιείου – Καλυκοποιείου Α.Ε.
ΚΕΑ	Κρατικών Εργοστάσιον Αεροπλάνων
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως

Ως Οικονομικό Έτος, Οικονομική Χρήση ή Χρήση, ορίζετο η 12μήνη λογιστική περίοδος από 1 Απριλίου έως 31 Μαρτίου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η γενική εικόνα που επικρατεί για την στρατιωτική εμπλοκή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αφορά την πολεμική προετοιμασία κατά την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά, μέσω ενός ευρύτατου και πολυδάπανου εξοπλιστικού προγράμματος, σε συνδυασμό με την σταθερή προσήλωση της κυβέρνησης σε μια συμμαχική σχέση με την Μεγ. Βρετανία. Η υλοποίηση των εξοπλιστικών επιλογών της ελληνικής πλευράς αποδίδεται γενικώς, στην στροφή προς την γερμανική πολεμική βιομηχανία, εξαιτίας του ευνοϊκού ισοζυγίου στις ελληνογερμανικές εμπορικές συναλλαγές. Ταυτόχρονα, ιδιαίτερα προβάλλεται η εκτέλεση στα βόρεια σύνορα της χώρας, μια ευρείας κλίμακας οχυρωματικής εργασίας, εξασφαλίζοντας περαιτέρω την άμυνα του ελληνικού χώρου.

Η εκ των υστέρων κριτική και αποτίμηση των αποτελεσμάτων, στην σύγχρονη ελληνική βιβλιογραφία, ποικίλει, εξαιτίας κυρίως της πολιτικής και ιδεολογικής ιδιαιτερότητας της τότε κυβέρνησης που εν πολλοίς προετοίμασε την χώρα για τον πόλεμο, αλλά και διεξήγαγε αυτόν. Η αντικειμενική θεώρηση των παραμέτρων που επηρέασαν τα γεγονότα, αποδεικνύεται ακόμα και σήμερα ένα δυσχερές εγχείρημα, γιατί η αυταρχική φύση του πολιτικού καθεστώτος στην Ελλάδα, επηρεάζει καίρια την οποιαδήποτε προσπάθεια νηφάλιας εκτίμησης των πραγμάτων, καθώς επικρατεί, συνήθως, η φόρτιση από την ιδεολογική τοποθέτηση του εκάστοτε ερευνητή/μελετητή.

Προφανώς, η αντίθετη ιδεολογική παράταξη κρίνει από ανεπαρκή έως αποτυχημένη την προσπάθεια στρατιωτικής προπαρασκευής και περαιτέρω λανθασμένη την πολεμική κατεύθυνση των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Από την άλλη πλευρά, αναδεικνύεται το πολύπλευρο πρόγραμμα επανεφοδιασμού των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και η εκ του θετικού αποτελέσματος έναντι της Ιταλίας, ορθή στρατιωτική καθοδήγηση και διεξαγωγή του πολέμου.

Από την οπτική ενός ξένου προς τα ελληνικά πράγματα μελετητή, η είσοδος της Ελλάδας στην δίνη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η επιτυχής αντιμετώπιση της ιταλικής επιθετικότητας (θεωρούμενης Μεγάλη Δύναμη), δίδουν την εντύπωση ενός αποτελέσματος που προέκυψε από μια αποδοτική στρατιωτική μηχανή, η οποία υπήρξε καρπός μιας άκρως επιτυχημένης και αποτελεσματικής πολιτικής Εθνικής Άμυνας που ασκήθηκε όχι μόνο από την διακυβέρνηση Μεταξά, αλλά και τις προκατόχους αυτής.

Η παραπάνω θεώρηση, σε συνδυασμό με την γενικώς ρευστή κατάσταση στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της χώρας, μπορεί να καταστεί παραπλανητική ως προς την συνέπεια που

διέκρινε την ελληνική κρατική πολιτική και μέριμνα στον τομέα αυτό. Η εξέταση των πεπραγμένων της περιόδου που προηγήθηκε μεταξύ 1922 – 1933, οπότε και σταδιακά απομειώθηκε η επιχειρησιακή ικανότητα των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, δεν έχει ενδελεχώς μελετηθεί, καθώς αφ' ενός μεν δεν έχει συνδεθεί με την κατάστασή τους την περίοδο 1936 – 1940, αφ' ετέρου στην ελληνική βιβλιογραφία που εξετάζει την περίοδο αυτή, προβάλλονται οι προτεραιότητες (ξένες προς την αμυντική πολιτική) που έδωσαν οι εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες, δίχως να μελετώνται οι επιπτώσεις που προκάλεσαν σε άλλους τομείς αυτές οι αποφάσεις.

Εκ των πραγμάτων, η ενασχόληση και μελέτη των στρατιωτικών υποθέσεων, φαντάζει δυσχερής καθώς η εξέτάσή τους προϋποθέτει μια κάποια γνώση, η οποία όμως στο συγκεκριμένο τομέα εξαιτίας της τεχνοκρατικής και ιδιαίτερης φύσης τους, λειτουργεί αποτρεπτικά. Ωστόσο, δεδομένου ότι ο τομέας της εθνικής ασφαλείας, δεν παύει να αποτελεί κι αυτός ένα πεδίο άσκησης κρατικής πολιτικής, ως τέτοιος μπορεί να θεωρηθεί επιδεχόμενος επιστημονικής ανάλυσης. Συνεπώς, δεν είναι δυσχερής με κάποια προσπάθεια από τον μέσο άνθρωπο, η διευκρίνιση βασικών αξόνων, των οποίων η μελέτη και ανάλυση μπορεί να επιτευχθεί και παρατεθεί, ώστε να παραχθεί μία γενική αλλά εύληπτη εικόνα των πραγμάτων, πόσω μάλλον, όταν η πολιτική Εθνικής Άμυνας είναι στενά συνδεδεμένη με τις εξελίξεις στον πολιτικό, διπλωματικό και οικονομικό στίβο, οπότε η ιστορική έρευνα καθίσταται δυνατή και για κάποιον μη ειδικό (στρατιωτικό).

Ενδιαφέρον είναι, ότι στην ελληνική περίπτωση, η ιστορική έρευνα των στρατιωτικών υποθέσεων, δεν έχει ξεφύγει από την κλασσική περιγραφή σε επίπεδο στρατιωτικών επιχειρήσεων, ενώ η εξέταση των διπλωματικών διεργασιών παρουσιάζεται περισσότερο ως συνέχεια των πολιτικών εξελίξεων. Ιδιαίτερο πεδίο έρευνας, επίσης, στην Ελλάδα, παρουσιάζουν οι αναλύσεις της εμπλοκής και ενασχόλησης των στρατιωτικών παραγόντων στις πολιτικές εξελίξεις στην χώρα από το 1909, ως ένα κοινωνικοπολιτικό φαινόμενο, εξαιτίας, ίσως, και του γεγονότος, ότι η τελευταία πραξικοπηματική παρέμβασή τους, σημειώνεται λιγότερο του μισού αιώνα από σήμερα. Στην συγκεκριμένη περίοδο 1934 – 1940 που αφορά την πολεμική προπαρασκευή, η βιβλιογραφία έχει εξετάσει πλήρως την πολιτικοδιπλωματική διάσταση, όπως επίσης και την διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων, ενώ η οικονομική παράμετρος εξετάζεται ως σύνολο στην ιστορία του ελληνικού Κράτους την περίοδο του

Μεσοπολέμου, δίχως να επιχειρείται η διασύνδεσή της ακριβώς με την προσπάθεια προετοιμασίας στον χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων που προηγήθηκε.

Η εργασία αυτή θα επιχειρήσει να παρουσιάσει σε γενικές γραμμές την πολύπλοκη και μη γραμμική εξέλιξη των γεγονότων και των παραγόντων που υπεισέλθαν όσον αφορά την άσκηση της αμυντικής πολιτικής στην Ελλάδα προ του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τόσο σε πολιτικοδιπλωματικό, στρατιωτικό, αλλά και οικονομικό επίπεδο. Ως εκ τούτου:

α) θα αναδειχθεί το γεγονός, ότι αμέσως μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, εκτός του γιγαντιαίου έργου της περίθαλψης και αποκατάστασης των προσφύγων, το ελληνικό Κράτος αντιμετώπιζε μια εξίσου δαπανηρή ανάγκη: αυτήν της αναπλήρωσης του απολεσθέντος υλικού/οπλισμού στην Μικρά Ασία,

β) θα εκθέσει την αμυντική πολιτική που επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί από το 1923 και την αναστολή αυτής, με τις συνέπειες που είχε η συγκεκριμένη επιλογή στο όλο εγχείρημα,

γ) θα περιγραφεί σε γενικές γραμμές η διπλωματική διάσταση της κυβερνητικής πολιτικής, που επιχειρήθηκε να υποκαταστήσει σε μεγάλο βαθμό την υφιστάμενη εξοπλιστική ανάγκη,

δ) θα εντοπιστεί η απαρχή της αλλαγής στάσης της κυβερνητικής πολιτικής στο θέμα του επανεξοπλισμού,

ε) θα παρατεθεί ο κλονισμός που προκλήθηκε από την απότομη αύξηση της έντασης στο διεθνές σκηνικό, βάσει και του στρατιωτικού ελλείμματος που διέκρινε την χώρα,

στ) θα αναλυθεί ο επιτελικός σχεδιασμός και οι τελικές εισηγήσεις της στρατιωτικής ηγεσίας προς την πολιτική, ως προς τις ανάγκες και τις προτεραιότητες που δόθηκαν,

ζ) θα παρουσιαστεί το πρόβλημα της εξεύρεσης της αναγκαίας χρηματοδότησης που καλούντο να λύσουν οι εκάστοτε κυβερνήσεις, προκειμένου να γίνει δυνατή η εκτέλεση των φιλόδοξων στρατιωτικών σχεδιασμών,

η) θα διευκρινιστούν τα στάδια και οι αλλαγές στον προσανατολισμό της χώρας ως προς την προμήθεια των αναγκαίων εφοδίων, συναρτόμενες με τις οικονομικές και διπλωματικές συμμαχίες που οδηγούσαν στην απαραίτητη προσαρμογή της ελληνικής πολιτικής,

θ) θα αποτιμηθεί σε γενικές γραμμές το επιτευχθέν τελικό αποτέλεσμα και η δαπάνη,

ι) θα ερμηνευθούν οι λόγοι που δεν επέτρεψαν την ομαλή και πλήρη ολοκλήρωση των ελληνικών σχεδιασμών,

Ως προς την δομή της μελέτης, σε πρώτο στάδιο θα παρουσιαστεί το πλαίσιο στο οποίο κινήθηκε η ελληνική αμυντική πολιτική κατά το προηγούμενο διάστημα, αλλά θα εξεταστούν και οι παράγοντες υπό τους οποίους εξαρτήθηκε και η άσκησή της περιορίστηκε.

Αμέσως μετά θα αναλυθεί η εκκίνηση της ελληνικής αναθεώρησης σε σχέση με την στρατηγική κατεύθυνση που έλαβε πλέον η αμυντική πολιτική, αρχομένη ουσιαστικά από το 1934 (κι όχι από το 1936 όπως πιστεύεται), σε συνδυασμό με τα προβλήματα που είχαν συσσωρευθεί από την προηγούμενη αδράνεια και τις επιτελικές προσπάθειες στον σχεδιασμό για επανεξοπλισμό και αναδιοργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων.

Εστιάζοντας στο ζήτημα της επείγουσας ανάγκης επανεξοπλισμού, θα εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο δόθηκε λύση στο οξύ πρόβλημα εξεύρεσης της απαραίτητης χρηματοδότησης, προκειμένου να συνεχιστεί με επιταχυνόμενο ρυθμό η προσπάθεια. Η περίπτωση του ελληνογερμανικού συμψηφιστικού εμπορίου (Clearing), πέραν της γενικής αναφοράς ως γεγονός, δεν έχει ερευνηθεί ιδιαίτερα και σε αυτό το θέμα θα υπάρξει σχετικά εκτενής αναφορά τόσο σε σχέση με τις οικονομικές πρόνοιες, αλλά κυρίως την πολιτική της διάσταση η οποία είναι άγνωστη.

Βεβαίως, αν η υπόθεση της χρηματοδότησης μέσω Clearing των ελληνικών παραγγελιών προς την Γερμανία είναι γνωστή, θα περιγραφεί το πώς ο γερμανικός παράγοντας άρχισε να χάνει την βαρύτητα που αρχικά είχε στους ελληνικούς σχεδιασμούς, ήδη από τα τέλη του 1937. Εν συνεχεία παρεμβάλλεται το 1938 όπου η ελληνική κυβέρνηση καταβάλλει προσπάθειες για το άνοιγμα των πολεμικών βιομηχανιών της Τσεχοσλοβακίας, αλλά κυρίως Μεγ. Βρετανίας και Γαλλίας. Τέλος, θα παρουσιαστεί κάπως αναλυτικά και η συμβολή των αγγλογαλλικών πιστώσεων που δόθηκαν το 1939 και κάλυψαν μέρος μόνο των αναγκών, ως μια εναλλακτική λύση, που ήλθε όμως αργά για την Ελλάδα.

Μια περιεκτική συγκέντρωση των δεδομένων που υπήρχαν πριν την έναρξη της πολιτικής εφοδιασμού και πως αυτά διαμορφώθηκαν με την αδρανοποίηση των διαδικασιών που προέκυψε ως αποτέλεσμα των διεθνών εξελίξεων, θα επιδιώξει να προσφέρει μια εικόνα του βαθμού στον οποίο έγινε δυνατή η ικανοποίηση και κάλυψη των επιχειρησιακών αναγκών, που τέθηκαν βάσει του αρχικού σχεδιασμού.

Απαραίτητη κρίνεται και η επένδυση της συγκεκριμένης έρευνας με πρωτότυπα πινακοποιημένα στοιχεία, αλλά και μερικά παραρτήματα που παρέχουν πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το πλέγμα της εξοπλιστικής δραστηριότητας που ανέπτυξε η Ελλάδα, όπως για

παράδειγμα, η συμβολή του εμπορίου καπνού και η εξαγωγική δυναμική που είχε αναγάγει τον καπνό σε στρατηγικής σημασίας αγαθό, προς εξασφάλιση πολυτίμου συναλλάγματος. Ενδιαφέρουσα είναι η περιγραφή και ανάδειξη της ελληνικής ανάμειξης στο λαθρεμπόριο όπλων με την “*ευκαιρία*” που προσέφερε το εμφύλιο πεδίο στρατιωτικής αντιπαράθεσης στην Ισπανία την περίοδο που εξετάζουμε, με πρωταγωνιστή την ελληνική πολεμική βιομηχανία και εμπορική Ναυτιλία, αλλά και το . . . επίσημο ελληνικό Κράτος. Ο βαθμός και οι τρόποι με τους οποίους ενεπλάκη η ελληνική κυβέρνηση στην υπόθεση αυτή, προκειμένου να εξασφαλιστεί αναγκαίο συνάλλαγμα, δεν είναι ως σήμερα ευρέως γνωστά και συμπληρώνουν κατά κάποιο τρόπο το θέμα που εξετάζεται στην συγκεκριμένη ιστορική ανασκόπηση.

Κεφάλαιο 1 ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ & ΑΜΥΝΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (1923 – 1933)

Το οξύτερο πρόβλημα που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος, μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923, ήταν αυτό της περίθαλψης και εν συνεχεία της αποκατάστασης του κύματος προσφύγων που είχε υποδεχθεί και του νέου που αναμένετο, μετά την συμφωνηθείσα ανταλλαγή των πληθυσμών με την Τουρκία. Προκειμένου να γίνει δυνατή αυτή η αποστολή, ήταν αναγκαία η παροχή συνεχούς και άφθονης χρηματοδότησης, την οποία εκείνη την εποχή στερείτο η Ελλάδα. Ο μόνος δρόμος που απέμενε, ήταν η παροχή διεθνούς δανείου με την μεσολάβηση της Κοινωνίας των Εθνών.

Ταυτόχρονα, όμως, η χώρα αντιμετώπιζε μια κρίση σε σχέση με το αμυντικό δυναμικό της. Παρά την επιτυχή αναδιοργάνωση υπό έκτακτες συνθήκες της Στρατιάς Έβρου, προκειμένου να ενισχυθεί η διαπραγματευτική ικανότητα της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπείας κατά την διαπραγμάτευση στην Λωζάννη, η σημασία της περιοριζότο στον συγκεκριμένο σκοπό που είχε τεθεί σε ενδεχόμενη ρήξη: αυτόν της ανακατάληψης της Αν. Θράκης στα πλαίσια μιας βραχύχρονης επιχείρησης και όχι μιας γενικευμένης σύρραξης. Βεβαίως, το στρατιωτικό δυναμικό της χώρας είχε ουσιαστικά υποβαθμιστεί από την απώλεια μεγάλων ποσοτήτων υλικού στην Μικρά Ασία, όπως αποδεικνύεται από το γεγονός, ότι η Στρατιά Έβρου τον Ιανουάριο του 1923 αριθμούσε παρόντες 115.000 άνδρες με την υποστήριξη 208 πυροβόλων, όταν η Στρατιά Μικράς Ασίας κατά τον Ιούλιο του 1922, είχε παρούσα δύναμη 220.000 ανδρών και 448 πυροβόλα.¹

Η στρατιωτική αδυναμία της χώρας που έγινε έκδηλη κατά την ιταλική κατάληψη της Κέρκυρας στις 31 Αυγούστου 1923,² έθετε επί τάπητος το οξύ πρόβλημα ασφαλείας, με την Ελλάδα να αντιμετωπίζει μια Μεγάλη Δύναμη της εποχής, δίχως να έχει την δυνατότητα υποστήριξης και βοήθειας, μέσω κάποιας επίσημης σχέσης συμμαχίας με ανάλογου μεγέθους Δύναμη. Η Βουλγαρία αν και αφοπλισμένη, εξακολουθούσε να αποτελεί δυνητική απειλή, αφού

---

¹ Γενικόν Επιτελείον Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, *Επιχειρήσεις εις Θράκην (1919 – 1923)*, Αθήναι 1986 – ανατύπωση αρχικής 1969, σ. 141.

Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού/Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΔΙΣ/ΓΕΣ), Φ.306/Γ/1, 1^η Ιουλίου 1922, Στρατιά Μικράς Ασίας – Επιτελείον – Γραφείον Ι, *Κατάστασις Δυνάμεως*.

² Για μια εξέταση του επεισοδίου, βλ. James Barros, *The Corfu Incident of 1923 – Mussolini and the League of Nations*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1965, όπως και Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος, *Η Ελληνοϊταλική κρίση του 1923 – Το επεισόδιο Tellini/Κέρκυρας*, Εκδόσεις Σάκκουλας Αντ. Ν., Αθήνα, 2009.

τα συνοριακά επεισόδια με την δράση κομιτατζήδων, συνεχίζοντο αμείωτα στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο, στέλνοντας το μήνυμα της αμφισβήτησης. Ταυτόχρονα, ο ελληνικός Στρατός είχε απολέσει μέγα μέρος του υλικού του στην Μικρασιατική Εκστρατεία, καθιστώντας αδύνατη την μελλοντική παράταξη ενός αξιόμαχου Στρατεύματος, οπότε θεωρήθηκε απολύτως απαραίτητη η έναρξη μιας πολιτικής επανεξοπλισμού. Αυτή η πολιτική του επανεξοπλισμού, αποσκοπούσε πλέον, στην διατήρηση των κεκτημένων της περιόδου 1912 – 1920.

Ως εκ τούτου, δεν αποτελεί έκπληξη, ότι από τον Σεπτέμβριο του 1923, ήδη, η κυβέρνηση Στυλιανού Γονατά προέβη στις πρώτες παραγγελίες πολεμικού υλικού, οι οποίες αργά αλλά σταθερά συνεχίστηκαν από τις επόμενες κυβερνήσεις. Αν και η πολιτική βούληση ήταν δεδομένη, η ρευστότητα στις κομματικές εξελίξεις, είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη θνησιγενών βραχυβίων κυβερνήσεων, κάτι που δεν επέτρεπε την ομαλή και αποδοτική άσκηση της συγκεκριμένης πολιτικής. Μόνο επί κυβέρνησης Ανδρέα Μιχαλακοπούλου (7 Οκτωβρίου 1924), εγκρίθηκαν σημαντικοί οικονομικοί πόροι γι' αυτόν τον σκοπό. Ενδεικτικό της ευχέρειας χρηματοδότησης που είχε εξασφαλιστεί, σε σχέση με τις εξοπλιστικές ανάγκες, ήταν το γεγονός, ότι η κυβέρνηση παρέσχε 250 εκατομμύρια δραχμές βάσει προγραμματισμένων καταβολών από παλαιότερες παραγγελίες, ενέκρινε την εγγραφή στον Γενικό Προϋπολογισμό του 1925, επιπλέον 500 εκατομμυρίων για χρηματοδότηση νέων και ενημέρωνε, ότι αν παρείχετο ευκαιρία ή ανάγκη για σύναψη νέων συμβάσεων, ήταν δυνατή η διάθεση επιπλέον ποσού μέχρι 200 εκατομμυρίων.³

Επί κυβέρνησης Μιχαλακοπούλου, στα τέλη του 1924, συνετάγη από το ΓΕΣ ολοκληρωμένη μελέτη, σχετικά με τις αναγκαίες παρεμβάσεις στις υποδομές (στρατωνισμός, αποθήκες, οχύρωση) και τον εξοπλισμό, επικεντρώνοντας την προσπάθεια σε α' φάση, στην δημιουργία μιας δύναμης 12 μεραρχιών Πεζικού και 1 μεραρχίας Ιππικού. Ο αριθμός των 12 μεραρχιών, θεωρείτο η ελάχιστη δύναμη, που εξασφάλιζε την ικανότητα διεξαγωγής από την Ελλάδα, τόσο αμυντικού, όσο και επιθετικού πολέμου. Αργότερα, θα μπορούσε να επιχειρηθεί η περαιτέρω ανάπτυξη, ώστε να καταστεί δυνατή η κινητοποίηση μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού. Οι πρώτες αυτές ανάγκες, απαιτούσαν κεφάλαια ύψους 7–8 δισεκατομμυρίων δραχμών (28–32 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας) και όπως ήταν ευνόητο, επιβállετο να καλυφθούν

---

³ ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Αρχείο Ανδρέα Μιχαλακοπούλου, *Η κυβερνητική λογοδοσία του κ. Ανδρέα Μιχαλακοπούλου*, σ. 12–13.

σταδιακά.⁴ Από την πλευρά του, το Ναυτικό απαιτούσε κονδύλια ύψους τουλάχιστον 1½ δισεκατομμυρίου δραχμών (6 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας),⁵ αφού αποφασίστηκε προσωρινά να επισκευαστούν και ανακαινιστούν οι υπάρχουσες μονάδες μάχης που μπορούσαν να προσφέρουν υπηρεσίες, με ταυτόχρονη ενίσχυση ελαφρών μονάδων όπως υποβρύχια και αντιτορπιλικά. Σε β' φάση και με την διάθεση μεγαλύτερων κονδυλίων, θα προχωρούσε και η απόκτηση βαρέων μονάδων (θωρηκτών, καταδρομικών), βάσει του δόγματος δημιουργίας βαρέου Στόλου, που ουσιαστικά είχε επικρατήσει στο Ναυτικό μεταξύ 1908 – 1909 και είχε επιχειρηθεί να εφαρμοστεί ως την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου.

Πάντως, με την ανατροπή της κυβέρνησης Μιχαλακοπούλου, από τον Υποστράτηγο Θεόδωρο Πάγκαλο τον Ιούλιο του 1925 και με εξασφαλισμένη πλέον την χρηματοδότηση, δόθηκε ιδιαίτερη ώθηση, με την αποφασιστικότητα που διέκρινε το νέο καθεστώς στον τομέα αυτόν.⁶ Ωστόσο, από τον Δεκέμβριο του 1925, επί Παγκάλου, είχε γίνει αντιληπτό και αποφασιστεί, η ανάγκη μείωσης των εξοπλιστικών δαπανών, κάτι που αντικατοπτρίζετο και στις συνεχείς σχετικές δημοσιεύσεις στον Τύπο της εποχής.

Η πτώση όμως του καθεστώτος το καλοκαίρι του 1926 από τον Γεώργιο Κονδύλη, έμελλε να έχει περισσότερο δυσμενείς συνέπειες στην συστηματική εργασία ανασυγκρότησης των Ενόπλων Δυνάμεων. Παρ' όλο που σε σύγκληση του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης (ΑΣΕΑ), κατεγράφη επίσημα η ανάγκη ετησίας διάθεσης ποσού 500 εκατομμυρίων δραχμών για προμήθεια υλικού, την στιγμή που οι συνολικές ανάγκες εκτιμώντο σε 7 δισεκατομμύρια δραχμές, δεν έγινε κάτι προς αυτήν την κατεύθυνση.⁷

Όλες όμως οι εξοπλιστικές κινήσεις, έπρεπε να υλοποιηθούν με κεκαλυμμένο πάντα τρόπο, ώστε να μην προκληθεί η διεθνής κοινότητα, η οποία με την μεσολάβηση της Κοινωνίας των Εθνών, αναμένετο να εγκρίνει μεγάλο προσφυγικό δάνειο και ταυτόχρονα εξέταζε φιλόδοξα

---

⁴ Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αρχείο Αλεξάνδρου Μαζαράκη–Αινιάνος, Φ.7, 29 Σεπτεμβρίου 1926, Γενικό Επιτελείο Στρατού – Γραφείο IV – Τμήμα Β' προς υπουργό Στρατιωτικών, *Περί των πιστώσεων, αίτινες αναγκαιούσιν απολύτως όπως διατεθώσι διά τας ανάγκας της στρατιωτικής υπηρεσίας*, αρ. πρωτ. εμπ. 2355/362.

⁵ ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Αρχείο Ανδρέα Μιχαλακοπούλου, *Η κυβερνητική λογοδοσία του κ. Ανδρέα Μιχαλακοπούλου*, σ. 15.

⁶ Αρχηγείον Στρατού/Διευθύνσεις Ιστορίας Στρατού, *Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923 – 1940*, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα. 1983 – ανατύπωση αρχικής 1969, σ. 43.

⁷ Αλεξάνδρου Μαζαράκη – Αινιάνος Αντιστρατήγου Ακαδημαϊκού, *Απομνημονεύματα*, Εκδόσεις Αετός, Αθήνα, 1948, σ. 341.

σχέδια αφοπλισμού και μείωσης εξοπλισμών.⁸ Πράγματι, τον Σεπτέμβριο του 1924, εξασφαλίστηκε δάνειο ύψους 12,3 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας (3,075 δισεκατομμύρια δραχμές), προς αποκατάσταση των προσφύγων, ενώ το 1926 εκδόθηκε εσωτερικό δάνειο 3 δισεκατομμυρίων δραχμών για τους ανταλλαξιμους και επιπλέον 2,5 δισεκατομμυρίων δραχμών το 1928.⁹

Σε γενικότερο οικονομικό επίπεδο, οι ελληνικές κυβερνήσεις από το 1923, είχαν αφ' ενός μεν να αντιμετωπίσουν το οικονομικό χάος που είχε αφήσει ο πόλεμος και οι γενικότερες συνθήκες της περιόδου 1916 – 1922, αφ' ετέρου να περιθάλψουν και αποκαταστήσουν το πλήθος των προσφύγων, καλύπτοντας ταυτόχρονα και τις άμεσες ανάγκες επανεφοδιασμού των Ενόπλων Δυνάμεων. Μεταξύ 1923 – 1926, οι προσπάθειες επικεντρώθηκαν στην σταθεροποίηση του νομίσματος, ως βασικό εργαλείο για την γενικότερη σταθεροποίηση της οικονομίας, αλλά και ως προϋπόθεση ώστε να παρασχεθούν τα προσφυγικά δάνειο που εκρίνοντο απαραίτητα. Η αύξηση όμως των καταναλωτικών αναγκών που ήλθε ως συνέπεια των προσφυγικών πληθυσμών, προκάλεσε αντίστοιχη αύξηση των εισαγωγών, συνεπώς την παρουσίαση μεγάλων εμπορικών ελλειμμάτων και την τελική υποτίμηση της δραχμής στην συναλλαγματική αγορά, οδηγώντας σε έναν φαύλο κύκλο υπονομεύοντας την όλη προσπάθεια.¹⁰

Οι ελληνικές κυβερνήσεις αυτήν την περίοδο επιδόθηκαν στην αύξηση των κρατικών δαπανών, που ναι μεν κάλυπταν τις ανάγκες (μεταξύ αυτών και τις εξοπλιστικές), αλλά αυτό επετεύχθη με έκδοση πληθωριστικού νομίσματος και κυρίως αύξηση της φορολογίας, αναγάγοντας ταυτόχρονα το κράτος ως τον κινητήριο μοχλό για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Οι αυξημένες κρατικές δαπάνες οδήγησαν πράγματι σε μια οικονομική αναζωογόνηση, η οποία ως μη εδραζόμενη στην προσέλκυση ιδιωτικού και τραπεζικού κεφαλαίου για επενδύσεις, δεν αποτελούσε μια στέρεη βάση για το μέλλον.¹¹

Όλα τα παραπάνω, επέτειναν την επείγουσα ανάγκη εξωτερικού δανεισμού, πέραν του χορηγουμένου για τους πρόσφυγες. Προϋπόθεση όμως για μια τέτοια χρηματοδοτική διευκόλυνση, ήταν όχι μόνο η σταθεροποίηση της δραχμής, αλλά και ο διακανονισμός των

---

⁸ Για τις πρώτες προσπάθειες της Κοινωνίας των Εθνών προς τον αφοπλισμό, βλ. Μανόλης Κούμας, *Μικρά κράτη, συλλογική ασφάλεια, Κοινωνία των Εθνών – Η Ελλάδα και το ζήτημα του αφοπλισμού 1919 – 1924*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, Λευκωσία, 2012.

⁹ Νίκου Παντελάκη, *Δημόσια Δάνεια*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1995, σ. 73, 76.

¹⁰ Θάνος Βερέμης και Mark Mazower, «*Η Ελληνική Οικονομία (1922 – 1941)*», στο *Ο Μεταξάς και η Εποχή του*, Επιμέλεια: Θάνος Βερέμης, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2009, σ. 73.

¹¹ Ο.π., σ. 74.

πολεμικών χρεών της Ελλάδας σε Αγγλία, Γαλλία και ΗΠΑ. Πράγματι, μεταξύ 1925 – 1927 διεξήχθησαν διαρκείς διαπραγματεύσεις, με την βοήθεια και του Ελευθερίου Βενιζέλου, του οποίου το αυξημένο κύρος στο εξωτερικό, αποτελούσε εγγύηση για τα ελληνικά συμφέροντα.¹²

Όπως αποδείχθηκε, η προαναφερθείσα το 1926 επίσημη και καταγεγραμμένη διαπίστωση του ΑΣΕΑ μετά από εισήγηση του Α/ΓΕΣ Αντιστρατήγου Μαζαράκη, για την ανάγκη αφιέρωσης συγκεκριμένων πόρων σε αμυντικούς σκοπούς, καμμία σημασία δεν είχε το επόμενο διάστημα. Ήδη από το έτος αυτό, είχαν αρχίσει να μελετώνται από τους πολιτικοοικονομικούς ιθύνοντες, σενάρια για τις δυνατότητες περικοπών στον Γενικό Κρατικό Προϋπολογισμό. Μετά την πτώση του καθεστώτος Παγκάλου και την λήξη της κυβέρνησης Κονδύλη, ο σχηματισμός της κυβέρνησης συνεργασίας Αλεξάνδρου Ζαΐμη, σήμανε την έναρξη μιας περισσότερο αποφασιστικής πολιτικής σταθεροποίησης, ώστε επιτέλους η από το 1923 καταβαλλόμενη προσπάθεια να φέρει καρπούς. Πράγματι, μέσω των περικοπών των κρατικών δαπανών (ισοσκελισμός Προϋπολογισμού) και του κλεισίματος της εκκρεμότητας των πολεμικών χρεών προς τους Συμμάχους, έγινε δυνατή από το 1928 η σύναψη σημαντικών δανείων με ξένα κεφάλαια, όχι μόνο για την αποκατάσταση των προσφύγων, αλλά και την χρηματοδότηση παραγωγικών έργων. Η οικονομική ανάπτυξη που σημειώθηκε ως το 1931 ήταν σημαντική, με τίμημα όμως την αύξηση του εξωτερικού χρέους, που μεταξύ 1928 – 1932 αυξήθηκε κατά 4,9 δισεκατομμύρια δραχμές (από 27,8 σε 32,7 δισεκατομμύρια).¹³

Σε γενικές γραμμές, ο πολιτικός κόσμος, εκμεταλλευόμενος την δυσарέσκεια που είχε προκαλέσει η στρατοκρατία με την εκδήλωση 5 στρατιωτικών και ναυτικών κινημάτων,¹⁴ την επιβολή κατά τα τελευταία χρόνια στο πολιτικό σκηνικό, αξιωματικών όπως, οι Γονατάς, Πλαστήρας, Κονδύλης, Πάγκαλος, Χατζηκυριάκος και την παρουσία εντός αστικών περιοχών των Δημοκρατικών Ταγμάτων (1924 – 1926), αποφάσισε με πρόσχημα την περικοπή των κρατικών δαπανών, τον δραστικό περιορισμό τόσο των Τακτικών, όσο και των Εκτάκτων Πιστώσεων των πολεμικών υπουργείων. Η πολιτική αυτή, τόσο επί οικουμενικών κυβερνήσεων Αλεξάνδρου Ζαΐμη (1926 – 1928), όσο και εν συνεχεία επί κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου (1928 – 1932), με την επίδειξη διαφορετικής φιλοσοφίας ως προς την συνέχιση του επανεξοπλισμού των Ενόπλων Δυνάμεων που είχε ξεκινήσει το 1923 –και φυσικά δεν ήταν

---

¹² Ο.π., σ. 75.

¹³ Θάνος Βερέμης και Mark Mazower, «*Η Ελληνική Οικονομία (1922 – 1941)*», σ. 75, 76.

¹⁴ Σεπτέμβριος 1922 (Πλαστήρας – Γονατάς), Οκτώβριος 1923 (Γαργαλίδης – Λεοναρδόπουλος), Ιούνιος 1924 (Κολιαλέξης), Ιούλιος 1925 (Πάγκαλος), Αύγουστος 1926 (Κονδύλης).

δυνατόν να έχει ολοκληρωθεί σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα— συνέπεσε και με την επικράτηση ενός μάλλον “ρομαντικού” φιλειρηνικού πνεύματος, για την βαλκανική συνεργασία.

Παρ’ όλη την αρνητική εμπειρία που είχε η Ελλάδα από την Κοινωνία των Εθνών, κατά την ελληνοϊταλική και ελληνοβουλγαρική κρίση το 1923 και 1925 αντίστοιχα,¹⁵ οι ελληνικές κυβερνήσεις επέμεναν και προσέβλεπαν σταθερά σε αυτόν τον οργανισμό, ως εγγυητή σε έναν μεταπολεμικό διεθνή μηχανισμό ασφαλείας. Ο τρόπος σκέψης της πολιτικής ηγεσίας επηρεάστηκε κυρίως από την γενικότερη πίεση που ασκούσαν οι ανάγκες της ελληνικής Οικονομίας, στο κυβερνητικό έργο. Πόσω μάλλον που καθήκοντα πρωθυπουργού είχε αναλάβει το καλοκαίρι του 1926 ο Αθανάσιος Ευταξίας, στον οποίο και στο παρελθόν είχε ανατεθεί η κατάρτιση προγράμματος περικοπών των δημοσίων δαπανών.¹⁶ Ακόμα και η πρόταση για ακύρωση ήδη υπογεγραμμένων συμβάσεων, εφαρμόστηκε γι’ αυτές που δεν είχαν αναληφθεί υποχρεώσεις ή ευρίσκοντο στην αρχή της εκτέλεσής τους. Σε γενικότερα πλαίσια, αποφασίστηκε στις αρχές Αυγούστου 1926, η αναθεώρηση του Προϋπολογισμού της τρέχουσας οικονομικής περιόδου, 4 μόλις μήνες μετά την έναρξη εκτέλεσής του, με την περικοπή των εξόδων κατά 1 δισεκατομμύριο δραχμές!¹⁷ Αν και τα σχέδια αυτά αναβλήθηκαν προσωρινά, εξαιτίας της κυβερνητικής αλλαγής—οπότε η κυβέρνηση Κονδύλη, προέβη σε αλόγιστες δαπάνες—¹⁸ από τον

---

¹⁵ Για μια εξέταση της ελληνοβουλγαρικής κρίσης βλ. James Barros, *The League of Nations and the Great Powers, – The Greek-Bulgarian Incident 1925*, Clarendon Press, Oxford, 1970, όπως και Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Η Ελληνοβουλγαρική κρίση του 1924 – 1925 – Ο πόλεμος της ζωοκλοπής*, Εκδόσεις Γόρδιος, Αθήνα, 2006.

¹⁶ Ο Αθανάσιος Ευταξίας είχε διατελέσει επί σειρά ετών βουλευτής και υπουργός. Στην κυβέρνηση Κυριακούλη Μαυρομιχάλη που προέκυψε με το Κίνημα στο Γουδί το 1909, διετέλεσε υπουργός Οικονομικών και κατάφερε όχι μόνο να ισοσκελίσει τον επί σειρά ετών ελλειμματικό Προϋπολογισμό, αλλά να παρουσιάσει και πλεόνασμα καθιστώντας δυνατή και την χρηματοδότηση των τότε εξοπλιστικών απαιτήσεων του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Το γενικότερο μεταρρυθμιστικό του έργο στα οικονομικά του Κράτους ήταν ευρύτατο και από τότε απέκτησε την φήμη της αυθεντίας στα οικονομικά. Τον Μάιο του 1924, ανέλαβε πρόεδρος της Επιτροπής Οικονομικών που συστήθηκε προκειμένου να μελετήσει τις δυνατές οικονομίες στον Προϋπολογισμό, βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ’ εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Τόμος Β’, Συνεδρία Μ’ της 20 Μαΐου 1924, σ. 26–27.

¹⁷ Ο Γενικός Κρατικός Προϋπολογισμός 1926 – 1927 είχε ψηφιστεί μόλις στις 17 Απριλίου 1926 και προέβλεπε έξοδα ύψους άνω των 8,461 δισεκατομμυρίων δραχμών με παράλληλη διατήρηση αποθεματικού 360 εκατομμυρίων, βλ. *Γενικός Προϋπολογισμός της Χρήσεως 1926 – 1927, Τεύχος Ι*, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1926, σ. 11. Ήδη από τις αρχές Αυγούστου, ο Τύπος δημοσίευε διαρκώς άρθρα, με τις αποφάσεις που ελαμβάνοντο, πάνω στο θέμα των “οικονομιών”, βλ. ενδεικτικά, Εφημερίδα *ΕΜΠΡΟΣ*, 5 Αυγούστου 1926 σ. 1, 2 και 12 Αυγούστου 1926 σ. 4.

¹⁸ Με τις περικοπές της κυβέρνησης Ευταξίας ύψους άνω των 657 εκατομμυρίων που μεταφέρθηκαν στα αποθέματα, το ύψος αυτών για τον Προϋπολογισμό ξεπέρασε τελικά τα 987 εκατομμύρια. Ωστόσο, με την κυβερνητική αλλαγή, το ποσό αυτό εξανεμίστηκε αφού διατέθηκε προς διάφορους σκοπούς, με αποτέλεσμα τα έξοδα του Προϋπολογισμού 1926 – 1927, να ανέλθουν σε περίπου 9,76 δισεκατομμύρια δραχμές(!) επιβαρύνοντας υπερβολικά τα δημόσια οικονομικά, βλ. Υπουργείον Οικονομικών – Γενική

Δεκέμβριο του 1926 με την Οικουμενική κυβέρνηση Ζαΐμη, επανήλθαν στην επικαιρότητα και πλέον εφαρμόστηκαν συστηματικά.¹⁹

Ενδεικτική του σκεπτικού επί του οποίου επιχειρείτο η στοιχειοθέτηση των επιβαλλομένων περικοπών, είναι η κατά τον Φεβρουάριο του 1927 υποβληθείσα εισηγητική έκθεση της επιτροπής που είχε συσταθεί υπό τον Παναγή Βουρλούμη, στην οποία παρουσιάζοντο οι προτεινόμενες παρεμβάσεις που θα επέφεραν τις προσδοκούμενες οικονομίες. Μεταξύ αυτών των μέτρων, σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε η μείωση των αποδοχών των στελεχών, αιτιολογούμενη μεταξύ άλλων: «Διότι η χορηγία επιδομάτων κατ' εξαίρεσιν εις τους αξιωματικούς, καθιστά τούτους αντιπαθείς εις τον λαόν, κατόπιν μάλιστα της τελευταίας στρατιωτικής δικτατορίας όσον και εάν δεν ευθύνωνται δι' αυτήν τα 9/10 των αξιωματικών και πλέον», για να συνεχιστεί το σκεπτικό υπεισερχόμενο πλέον στο πεδίο της κοινωνιολογίας: «Θεωρούμε τα επιδόματα οικογενειακής φύσεως ως αδικαιολόγητα διά τους αξιωματικούς, διότι γεννούν διακρίσεις μεταξύ εγγάμων και αγάμων και διότι, εκτός εις εξαιρετικές περιστάσεις, ως είνε οι πόλεμοι, δεν δικαιολογούνται επιδόματα χάριν γονέων, συζύγων, τέκνων, δεδομένου ότι η οικονομική κατάστασις πολλών βελτιούται ένεκα γάμου μετ' ευπόρων συζύγων»!²⁰

Συνεπώς, από το 1926 και για τα επόμενα έτη, περικόπηκαν οι συνολικές δαπάνες του Υπουργείου Στρατιωτικών και του Υπουργείου Ναυτικών, μέσω των μειώσεων όχι μόνο των λειτουργικών εξόδων και των εξοπλιστικών προγραμμάτων, αλλά και με εθελουσία έξοδο άνω των 1.000 αξιωματικών, την μείωση των μονάδων και των μισθών του προσωπικού, καθώς και της στρατιωτικής θητείας, της παύσης εισαγωγής μαθητών στις παραγωγικές σχολές και άλλα μέτρα, τα οποία έθιγαν όχι μόνο την επιχειρησιακή ετοιμότητα των Ενόπλων Δυνάμεων, αλλά και τον όποιο σχεδιασμό υπήρχε για την ανάπτυξή τους. Ως προς το υλικό, αποφασίστηκε για κάποιο χρονικό διάστημα (το οποίο τελικά ανήλθε σε 10ετία) η αναστολή παραγγελιών, αφού το υπάρχον σε συνδυασμό με το πρόσφατα παραγγελθέν, κρίθηκε –πρόωρα– επαρκές προς το παρόν.²¹ Ως εκ τούτου, τα σχέδια αναδιοργάνωσης που είχαν εκπονηθεί το 1924, από το 1926, ήδη, έμειναν ημιτελή.

Ως προς την διεθνή θέση της Ελλάδας, ως τα μέσα του 1928, αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από την απομόνωσή της. Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης,

---

Διεύθυνσις Δημοσίου Λογιστικού, *Προϋπολογισμός 1926 – 1927, Χορηγηθείσαι Αναπληρωματικά και Έκτακτοι Πιστώσεις*, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Νοέμβριος 1927, σ. 3–4.

¹⁹ Εφημερίδα *ΕΜΠΡΟΣ*, 7 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4.

²⁰ Εφημερίδα *ΕΜΠΡΟΣ*, 6 Φεβρουαρίου 1927, σ. 6

²¹ Ο.π., σ. 4, Εφημερίδα *ΕΜΠΡΟΣ*, 11 Ιουνίου 1927, σ. 2, Εφημερίδα *ΕΜΠΡΟΣ*, 17 Ιουνίου 1927, σ. 3.

τερματίστηκε τυπικά η Μεγάλη Ιδέα που ωθούσε και κατεύθυνε την πορεία της χώρας. Η Βουλγαρία και η Ιταλία παρέμεναν οι αναθεωρητικές δυνάμεις στην βαλκανική, με την πρώτη να έχει βλέψεις σε Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα και Ρουμανία και την δεύτερη κυρίως προς την Γιουγκοσλαβία και Τουρκία.²² Παρ' όλο που Ελλάδα και Τουρκία δεν έθεταν πλέον επίσημα ζητήματα αναθεώρησης των συνόρων, οι διμερείς σχέσεις παρέμεναν στάσιμες, εξαιτίας αδυναμίας διευκρίνισης και εφαρμογής των όρων της Συνθήκης της Λωζάννης, στο θέμα της ανταλλαγής του πληθυσμού και των αποζημιώσεων για τις προσφυγικές περιουσίες.

Η ανατροπή του σκηνικού αυτού, επετεύχθη με την έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Ελλάδα και την ανάληψη της διακυβέρνησης από τα μέσα του 1928. Μεταξύ 1928 – 1930, με δόγμα την μη σύμπληξη πολυμερών συμφωνιών, ο μεγάλος πολιτικός κατάφερε μέσω διμερών συμφωνιών με Ιταλία, Γιουγκοσλαβία και Τουρκία, να δημιουργήσει ένα πλαίσιο συνεννόησης με τους γείτονες. Την ίδια περίοδο, το φιλειρηνικό πνεύμα που κατέκλυσε την χώρα, λάμβανε νέες διαστάσεις. Πρωταγωνιστής σε αυτό, ήταν ο πρώην πρωθυπουργός Αλέξανδρος Παπαναστασίου, ο οποίος το 1926 είχε εκλεγεί πρόεδρος του υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών, Διεθνούς Γραφείου για την Διεθνή Ειρήνη, με έδρα την Γενεύη. Στις 7 Οκτωβρίου 1929, πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το 27^ο Παγκόσμιο Συνέδριο Ειρήνης υπό την Κοινωνία των Εθνών, όπου αποφασίστηκε η διεξαγωγή ετησίων διασκέψεων των βαλκανικών χωρών για καθορισμό των βάσεων μελλοντικών συμφωνιών. Οι βαλκανικές διασκέψεις δεν είχαν αρμοδιότητα σε εθνικό επίπεδο, ωστόσο υποστηρίζοντο από τις κυβερνήσεις. Οι συμβολισμοί ελάμβαναν πλέον έναν υπερβολικά πρωτεύοντα ρόλο στις διμερείς σχέσεις. Μεταξύ 5–12 Οκτωβρίου 1930, διεξήχθη στην Αθήνα η 1^η Βαλκανική Σύσκεψη, κατά την οποία καθιερώθηκαν Βαλκανικό Σήμα, Βαλκανική Σημαία, Βαλκανικός Ύμνος, Ύμνος Ειρήνης, ενώ πραγματοποιήθηκαν φεστιβάλ Βαλκανικής Μουσικής, έκθεση Βαλκανικής Λαϊκής Τέχνης και διεξήχθησαν Βαλκανικοί Αγώνες.²³

Τελικός στόχος όπως αυτός είχε συλληφθεί, ήταν η σύγκλιση των οικονομικών συμφερόντων των βαλκάνιων γειτόνων, ούτως ώστε μέσω μιας σειράς πολιτικοοικονομικών πολυμερών συνθηκών, να εξασφαλιστεί η συνεργασία στον τομέα αυτόν. Βασικοί πυλώνες

---

²² Προκόπης Παπαστράτης, *«Εξωτερική Πολιτική – Η προσπάθεια διατήρησης των κεκτημένων κατά τον Μεσοπόλεμο»*, στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα – Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900 – 1940*, Επ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 394, 401.

²³ Γιώργος Κ. Σκούρας, *Οι 42 Πρωθυπουργοί – Κυβερνήτες της χώρας μας 1922 – 1981*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1985, σ. 79, 80, 81.

αυτής της ιδέας, όπως τέθηκαν από την ελληνική αντιπροσωπεία υπό τον Παπαναστασίου, ήταν η μεταξύ των βαλκανικών χωρών:

- α) υπογραφή συμφώνου μη επίθεσης,
- β) σύσταση μερικής τελωνειακής ένωσης,
- γ) υπογραφή συμφωνίας ελεύθερης κίνησης, εργασίας και εγκατάστασης.²⁴

Εν τέλει, η κυβέρνηση Βενιζέλου, αντιμετώπιζε με δυσπιστία την πρωτοβουλία αυτήν, αφ' ενός μεν εξαιτίας της βασικής αντίρρησης που η ίδια πρόβαλλε (αυτήν της σύναψης πολυμερών συμφώνων), αφ' ετέρου λόγω της επιμονής της βουλγαρικής πλευράς, για προβολή των μειονοτικών ζητημάτων και κατ' επέκταση την υπονόηση δυσaráσκειας για το εδαφικό καθεστώς όπως αυτό είχε διαμορφωθεί μεταπολεμικά.²⁵

Παρ' όλο που οι βαλκανικές χώρες έδειξαν ενδιαφέρον για την πρωτοβουλία μιας οικονομικής κατ' αρχήν ένωσης, τα σχέδια ξεπεράστηκαν από τις εξελίξεις, μετά την άνοδο του Adolf Hitler στην Γερμανία, ο οποίος πρόσβευε μια αναθεωρητική πολιτική. Σε αυτό το πλαίσιο, ήταν παρωχημένες πλέον οι σκέψεις για πολιτική και οικονομική συνεργασία, εφ' όσον μελλοντικές διεκδικήσεις προωθούμενες με δυναμικά μέσα, επέβαλλαν την σύμπυξη στρατιωτικοπολιτικών συμμαχιών, κάτι που οδήγησε τον Φεβρουάριο του 1934, στην υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου, μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας, Ρουμανίας, Τουρκίας. Η σύντομη σκέψη για διαβαλκανική ένωση και συνεργασία, έληξε υπό το βάρος των περιστάσεων.

Ως προς το γενικό σκεπτικό των πολιτικοοικονομικών κεφαλών για την προτεραιότητα που θα έπρεπε να δοθεί στην οικονομική περισυλλογή του κράτους, εκτός του ότι από το 1927 υιοθετήθηκε, εν τέλει κυριάρχησε πλήρως στην πολιτική σκέψη τα επόμενα έτη. Δεδομένης της πολιτικής σταθερότητας που προσέφερε η 4ετής διακυβέρνηση Βενιζέλου μεταξύ 1928 – 1932, είναι δυνατόν να εξεταστεί αυτή ως υπόδειγμα για τις στρατηγικές επιλογές των ελληνικών κυβερνήσεων.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, έχοντας διατελέσει κυβερνήτης της χώρας, κυρίως σε καιρό πολέμου και επέκτασης του ελληνικού κράτους, είχε πρωταγωνιστήσει στην επίτευξη της ειρήνης το 1923. Επανερχόμενος στην εξουσία το 1928, από την πρώτη στιγμή ασχολήθηκε με τις προκλήσεις ασφαλείας που αντιμετώπιζε η Ελλάδα, ως προς τους γείτονές της, ενώ όπως ήταν φυσικό, προβλέποντας μια μακρά περίοδο ειρήνης, είχε στραμμένη την προσοχή του στην

---

²⁴ Προκόπης Παπαστράτης, «Εξωτερική Πολιτική», σ. 408–409.

²⁵ Ο.π., σ. 410, 411.

ανόρθωση της οικονομίας, ώστε να εξασφαλιστεί η ευημερία του τόπου. Η στρατηγική απόφαση, ήταν να δοθεί προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, για την οποία θα απαιτείτο ένα μεγάλο δανειακό πρόγραμμα από το εξωτερικό. Η απόδοση των έργων που θα χρηματοδοτούντο από τα δάνεια, θα ήταν τουλάχιστον μεσοπρόθεσμη και ως εκ τούτου δεν μπορούσε να βασιστεί επ' αυτών η αποπληρωμή των δανείων. Ήδη, η κατάσταση ήταν επιβαρυνμένη με την έναρξη αποπληρωμής του μεγάλου προσφυγικού δανείου, οπότε καθίστατο φανερό, ότι έπρεπε να επιτευχθεί και σημαντική περικοπή στις κρατικές δαπάνες.

Ο Βενιζέλος, θεωρώντας κεφαλαιώδους σημασίας τις εξωτερικές σχέσεις, επιχείρησε να μειώσει τις εξωτερικές απειλές της Ελλάδας, στοχεύοντας στην προσέγγιση με την γειτονική Μεγάλη Δύναμη Ιταλία, που παρουσιάζετο εν δυνάμει απειλητική. Το μεγάλο άλμα σε αυτή την πολιτική, θα ήταν η επίτευξη συνεννόησης με την Τουρκία, η οποία αν και αποτελούσε την κύρια απειλή, ταυτόχρονα με την λήξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας και την ανταλλαγή των πληθυσμών, φάνταζε ως μια δυνητική σύμμαχος, εφ' όσον Ελλάδα και Τουρκία δεν διατηρούσαν επεκτατικές βλέψεις η μία απέναντι στην άλλη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η απειλή εκ μέρους της Βουλγαρίας –στην οποία ούτως ή άλλως μεταπολεμικά είχε επιβληθεί ένα καθεστώς αποστρατικοποίησης– μετριάζετο. Με την επίτευξη όμως της βελτίωσης των εξωτερικών σχέσεων, θεώρησε ότι διανοίγετο μια μοναδική ευκαιρία μείωσης των αμυντικών δαπανών, οι οποίες απορροφούσαν σημαντικότερο μέρος των κρατικών δαπανών. Οι αμυντικές δαπάνες των Ενόπλων Δυνάμεων, αφ' ενός μεν θα μπορούσαν να περιοριστούν περαιτέρω με την μείωση του όλου Οργανισμού τους (Τακτικές Δαπάνες), αλλά και των εφοδιαστικών τους αναγκών (Εκτακτες Δαπάνες).

Κατά τα φαινόμενα, η άποψη του Βενιζέλου περί του ύψους των στρατιωτικών δαπανών, είχε προ πολλού αποκρυσταλλωθεί και δεν υπήρξε καρπός μιας προοδευτικής διαδικασίας επεξεργασίας δεδομένων και αποτελέσμα συνυπολογισμών, εκ μέρους του, διαφόρων παραγόντων που πρόεκυψαν κατά την πρωθυπουργία του. Σε ανύποπτο χρόνο, ήδη από τις αρχές του 1927, σε επιστολή του σημείωνε επί του θέματος: «. . . η παρούσα κατάσταση δεν εμπορεί να διαιωνισθή. Ο τόπος δεν έχει τα μέσα διά να εξακολουθήση να δαπανά εις την σημερινήν κλίμακαν υπέρ του στρατού του, χωρίς να οδηγηθή εις πλήρη καταστροφήν. Από μακρού αισθάνομεν την μόλις συγκαλυπτομένην εχθρότητα του λαού προς τον στρατόν η οποία αν δεν

παύση ταχέως εγκυμονεί μεγάλους κινδύνους».²⁶ Άλλωστε, είναι ιδιαίτερα ενδεικτικό, ότι λίγο μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τον Βενιζέλο τον Ιούλιο του 1928 και με την εκτέλεση του Γενικού Προϋπολογισμού 1928 – 1929 ήδη σε εξέλιξη από τον Απρίλιο, ο ίδιος ο πρωθυπουργός ζήτησε –χωρίς αιτιολόγηση– την περικοπή πιστώσεων ύψους 50 εκατομμυρίων από τις Έκτακτες Δαπάνες (εξοπλισμοί) του Υπουργείου Ναυτικών, οι οποίες ανήρχοντο σε 175 εκατομμύρια!²⁷

Τον Νοέμβριο του 1928, ο Α/ΓΕΣ Υποστράτηγος Μερεντίτης σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει πρόσθετα κονδύλια (στα ήδη μειωμένα) για τον εξοπλισμό του Στρατού, πρότεινε σε υπόμνημα τον περιορισμό του μεγέθους του Στρατού. Σε συνδυασμό με άλλα μέτρα που θα ρύθμιζαν την λειτουργία του (θητεία, αποσπάσεις κ.λπ.), αλλά και την ίδρυση ενός Ταμείου Εθνικής Άμυνας, θα βοηθούσε, ώστε οι Έκτακτες Δαπάνες που ως τότε είχαν μειωθεί στο επίπεδο των 350 εκατομμυρίων δραχμών, ετησίως, να συμπληρώνονται δίχως να επιβαρύνουν τον Γενικό Προϋπολογισμό. Με αυτόν τον τρόπο, θα εξασφαλιζέτο ικανοποιητικός ρυθμός εξυπηρέτησης των συνολικών εξοπλιστικών αναγκών, οι οποίες τότε υπολογίζοντο σε 6 δισεκατομμύρια δραχμές (με τους ρυθμούς που είχαν επιβληθεί, η κάλυψή τους θα απαιτούσε περίοδο 20ετίας) και τουλάχιστον 2 επιπλέον δισεκατομμύρια, για την οχύρωση της Θεσσαλονίκης.²⁸

Αν και αρχικά ο πρωθυπουργός Βενιζέλος υιοθέτησε πλήρως την εισήγηση του Α/ΓΕΣ Υποστρατήγου Μερεντίτη, εν τέλει αρνήθηκε τον βασικότερο πυλώνα του όλου σκεπτικού: της εξοικονόμησης διά μέσου των οικονομικών πόρων, οι οποίοι θα τροφοδοτούσαν την εξοπλιστική πολιτική. Ως εκ τούτου, ο Α/ΓΕΣ υπέβαλλε την παραίτησή του. Τον Νοέμβριο του 1929, ο νέος Α/ΓΕΣ Αντιστράτηγος Μαζαράκης σε ενημέρωση προς τον πρωθυπουργό Βενιζέλο, ανέφερε, ότι σε αντίθεση με τα 200 εκατομμύρια που η κυβέρνηση επιθυμούσε να διαθέσει κατ' έτος, η ενδεικνύομενη ελάχιστη οροφή Εκτάκτων Πιστώσεων κατά την γνώμη του ήταν τα 300 εκατομμύρια δραχμές, ώστε να εξασφαλίζεται μια μειωμένη, αλλά ικανοποιητική συνεχής

---

²⁶ ΔΙΣ/ΓΕΣ, Φ.800/ΙΣΤ/3, 13 Φεβρουαρίου 1927, αντίγραφο επιστολής Ελευθερίου Βενιζέλου προς πρόσφατα αποστρατευθέντα στρατηγό, ο οποίος του απέστειλε αποκόμματα άρθρων του για τα στρατιωτικά ζητήματα. Είναι αξιοπερίεργο, ότι ο Βενιζέλος αποδίδει την “εχθρότητα” του λαού προς τον Στρατό, στο ύψος των δαπανών των πολεμικών υπουργείων και όχι στην άμεση επέμβαση αυτού στα πολιτικά πράγματα της χώρας.

²⁷ *Απομνημονεύματα Περικλέους Αλ. Αργυροπούλου*, πρώην βουλευτού Αθηνών, υπουργού και πρεσβευτού από 1885 έως 1936, Αθήναι, 1970, σ. 395.

²⁸ ΕΙΜ, Αρχείο Αλεξάνδρου Μερεντίτη, 16 Νοεμβρίου 1928, Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Στρατού προς Υπουργό Στρατιωτικών.

ανανέωση των εφοδίων. Χαρακτηριστικό, της χαοτικής διαφοράς μεταξύ της κυβερνητικής εξαγγελίας/πρόθεσης και της υπηρεσιακής εισήγησης του Α/ΓΕΣ πάνω σε αυτό το θέμα και της τελικά ακολουθητέας πολιτικής, είναι ότι από το 1930 η κυβέρνηση δεν τήρησε την οροφή των 200 εκατομμυρίων που ο ίδιος ο πρωθυπουργός είχε θέσει ως βάση.²⁹ Με αυτόν τον τρόπο, όπως παρατηρείτο, συντηρείτο μέσω των Τακτικών Πιστώσεων (π.χ. μισθοδοσία) ένας αμυντικός οργανισμός, ο οποίος όμως εξαιτίας έλλειψης Εκτάκτων Πιστώσεων (π.χ. οπλισμός) δεν θα ήταν σε θέση να εκτελέσει την αποστολή του, σε περιόδους κρίσης, κάτι που υπό άλλες συνθήκες, εύλογα θα θεωρείτο ξεκάθαρη σπατάλη.³⁰

Αλλά και στο Ναυτικό, οι αποφάσεις του ήταν ρηξικέλευθες, αφού ουσιαστικά αποφάσισε την “παράδοση” της ελληνικής ναυτικής υπεροχής στο Αιγαίο, στην Τουρκία. Από το 1926 – 1927, ήδη, οπότε η Τουρκία προώθησε την επισκευή, μετασκευή και επανεργοποίηση του καταδρομικού μάχης YAVUZ SULTAN SELIM (πρώην GÖEBEN), η ελληνική ναυτική ηγεσία, προσέβλεπε στην αντιστάθμιση της ενέργειας αυτής, με την επανέναρξη ναυπήγησης σε γερμανικά ναυπηγεία, του κατά το 1912 παραγγελθέντος καταδρομικού μάχης ΣΑΛΑΜΙΣ, σε μια μεταμοντερνισμένη έκδοση. Ο Βενιζέλος, μόνο προς τα τέλη του 1929 εξέφρασε ανοικτά την αντίθεσή του σε μια τέτοια εξέλιξη, επιβάλλοντας τελικά την θέση του. Τον Νοέμβριο του 1929, ξεκαθάρισε στο Ανώτατο Ναυτικό Συμβούλιο (ΑΝΣ) ότι σε απόλυτη αντίθεση με τις εισηγήσεις του, δεν επρόκειτο να προχωρήσει η ναυπήγηση του ΣΑΛΑΜΙΣ. Αντίθετα, ο ίδιος προέκρινε την στροφή προς έναν ελαφρύ Στόλο, συνεπικουρούμενου από μια ισχυρή αεροπορική δύναμη.³¹

Προκειμένου να πείσει την γείτονα χώρα για τις ειλικρινείς προθέσεις του προς συνεννόηση μεταξύ των δύο πλευρών, θεώρησε ότι με την εγκατάλειψη των ελληνικών σχεδίων για δημιουργία βαρέος Στόλου, έναντι του YAVUZ SULTAN SELIM, είχε αυτήν την ευκαιρία. Πάνω απ’ όλα όμως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι η κίνηση αυτή, προσέφερε μια εξαιρετική ευκαιρία εξοικονόμησης κονδυλίων. Πράγματι, αντί να δημιουργηθεί ένας Στόλος με βάση μια βαρεία μονάδα (θωρηκτό ή καταδρομικό μάχης), η οποία απαιτείται να πλαισιώνεται και από ελαφρές μονάδες (αντιτορπιλικά, υποβρύχια), η σκέψη του Βενιζέλου πρόκρινε την δημιουργία ενός αποκλειστικά ελαφρού Στόλου. Η κίνηση αυτή, φαινομενικά, συνδυάστηκε με

---

²⁹ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 18.

³⁰ Π. Μοσχοβίνος, *Η Κρίσιμος Καμπή του Στρατού μας Γ’*, *Εργασία*, Ιούνιος 1930.

³¹ *Απομνημονεύματα Περικλέους Αλ. Αργυροπούλου*, πρώην βουλευτού Αθηνών, υπουργού και πρεσβευτού από 1885 έως 1936, Αθήναι, 1970, σ. 398.

την ίδρυση Υπουργείου Αεροπορίας, εντός του οποίου θα συγχωνεύοντο οι αεροπορικοί Κλάδοι Στρατού και Ναυτικού. Ωστόσο, δύσκολα μπορεί να αποφευχθεί η παρατήρηση, ότι και η κίνηση αυτή, ενείχε κυρίως το πνεύμα της επίτευξης οικονομιών. Πράγματι, στο αναπτυχθέν δόγμα ενός ελαφρού Στόλου συνδυαζομένου με το ενισχυμένο αεροπορικό Όπλο, φαντάζει περισσότερο ουσιαστική και αποτελεσματική για την ενίσχυση της αεροπορικής δύναμης την εποχή εκείνη, η παροχή σοβαρών πιστώσεων προς περαιτέρω ώθηση της υφιστάμενης Ναυτικής Αεροπορικής Υπηρεσίας, αφού τα πληρώματα αυτής, προερχόμενα από τις τάξεις του Ναυτικού, ήσαν σε θέση να εκτελέσουν αποδοτικότερα τις αποστολές στο ναυτικό πεδίο επιχειρήσεων.³²

Το παραπάνω όμως σκεπτικό έπασχε και ουσιαστικά, καθώς ο σχεδιασμός του Βενιζέλου παρουσιάστηκε ως αντίβαρο της τουρκικής ναυτικής ισχύος, που θα προσέδιδε την υπεροχή στην ελληνική πλευρά. Γεγονός όμως είναι, ότι απέναντι του ελληνικού ελαφρού Στόλου και της αεροπορικής δύναμης, η Τουρκία αντιπαρέτασσε έναν σχεδόν ισοδύναμο ελαφρύ Στόλο και μια μάλλον μεγαλύτερη αεροπορική δύναμη, ενώ ταυτόχρονα έχαιρε και της υπεροχής σε βαρύ Στόλο με το καταδρομικό μάχης YAVUZ SULTAN SELIM. Πρακτικά, δεν μπορούσε να γίνει βάσιμα λόγος για οποιαδήποτε ελληνική υπεροχή, βάσει του παραπάνω σχεδιασμού του Βενιζέλου. Αυτό όμως δεν είχε καμμία σημασία για τον Βενιζέλο, από την στιγμή που η μόνη ναυτική δύναμη (όχι της κλάσης μιας Μεγάλης Δύναμης) η οποία θα μπορούσε να διεκδικήσει την αναθεώρηση του status quo στο ελληνικό Αιγαίο, ήταν πλέον φίλη και υπήρχε η προοπτική περαιτέρω συμμαχίας των δύο χωρών.

Προκειμένου ο Βενιζέλος να υπερασπιστεί την πολιτική του και να πείσει κυρίως τους στρατιωτικούς, στους κύκλους των οποίων είχε σημειωθεί αναστάτωση από τις παραπάνω επιλογές του, επεδίωξε την επαφή μαζί τους και σε ομιλία του ενώπιον μεγάλου αριθμού αυτών, αφού ανέλυσε τα δεδομένα, ανέφερε το κύριο και σε γενικές γραμμές ορθό σκεπτικό της απόφασής του: *«Στρατός ισχυρός δύναται να στηρίζεται μόνον επί ανθηράς οικονομικής της χώρας καταστάσεως και τοιαύτη κατάστασις δημιουργείται μόνον, όταν ο λαός ευημερεί και υγιαίνει. Σήμερον όπου ουδέν νέφος σκιάζει ή απειλεί τον ορίζοντα της ειρήνης, επιβάλλεται να εργασθώμεν εντατικώς, ίνα πάση θυσία εξασφαλίσωμεν την ευημερίαν και την υγείαν του λαού»*. Ατυχώς όμως και ενώ διαβεβαίωνε, ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις ήσαν αρκούντως ισχυρές,

---

³² Η Ελλάδα ήταν μια από τις ελάχιστες χώρες, οι οποίες προέβησαν την εποχή εκείνη στην ενοποίηση των στρατιωτικών και ναυτικών αεροπορικών δυνάμεων μετά την Αγγλία και Ιταλία. Ωστόσο, αν και εκ πρώτης όψεως φαίνεται πρωτοποριακή ως σκέψη και κίνηση, καθώς μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθιερώθηκε η ενοποίηση των αεροπορικών δυνάμεων, τα δεδομένα κατά το 1930 ήταν εντελώς διαφορετικά.

προέβαινε σε εκτιμήσεις που αυτομάτως ανεδείκνυν την υπολογισμένη εκ των προτέρων θέση αδυναμίας, στην οποία θα ευρίσκοντο αυτές: «*Πάντως, εις ένα μελλοντικόν πόλεμον εάν εμπλακή η Ελλάς, αύτη δεν θα είναι μόνη, θα έχη μεγάλους και ισχυρούς συμμάχους, οίτινες θα ενισχύσουν τότε τας ναυτικές και αεροπορικές της χώρας μας δυνάμεις. Λόγω του πολυδαπάνου των όπλων αυτών, δεν είναι δυνατόν ν' αναπτύσσονται ταύτα πλήρως και να παρακολουθήτε παρ' ημών δεόντως η εξέλιξις των . . .*».³³ Εμμέσως, δηλαδή, ομολογείτο το έλλειμμα ισχύος που θα χαρακτήριζε τον ελληνικό αμυντικό οργανισμό, ο οποίος θα παρέμενε υποβαθμισμένος και καθυστερημένος μην παρακολουθώντας τις εξελίξεις, ιδίως στον αεροναυτικό τομέα, αυτόν ακριβώς για τον οποίον ο Βενιζέλος έλαβε τολμηρές και σημαντικές αποφάσεις. Το πρόβλημα, απλά, θα αφήνετο να αμβλυνθεί από την βεβαιότητα της ύπαρξης μιας Μεγάλης Δύναμης ως συμμάχου, η οποία θα αναλάμβανε να καλύψει τα όποια κενά παρουσίαζε η ελληνική πολεμική μηχανή.

Κατά την επιχειρηματολογία υπέρ των απόψεών του, σε μεγάλο βαθμό ο Βενιζέλος έφθανε σε λεκτικές υπερβολές, αφού όπως διαβεβαίωνε, οι ανάγκες του Στρατεύματος είχαν καλυφθεί και ο ίδιος διαβλέποντας το ενδεχόμενο του πολέμου 1 έτος πριν, θα είχε τον απαραίτητο χρόνο για να ασχοληθεί με την κάλυψη των ελαχίστων ελλείψεων.³⁴ Το πόσο αβάσιμη ήταν αυτή η διαβεβαίωση, αποδεικνύεται από το γεγονός, ότι κατά την περίοδο 1935 – 1940 οπότε και εξασφαλίστηκαν πολλαπλάσιες πιστώσεις γι' αυτόν τον σκοπό και πάλι δεν ήταν δυνατόν να θεωρηθεί ως πλήρης η ικανοποίηση των επιχειρησιακών αναγκών που είχαν τεθεί (όπως θα καταδειχθεί παρακάτω).

Πρέπει να διευκρινιστεί, ότι ο Βενιζέλος πριν προβεί σε αυτές τις πρωτοβουλίες, οι οποίες και ο ίδιος αντιλαμβάνετο, ότι θα είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην εθνική άμυνα, φρόντιζε για την αντιστάθμισή τους, μέσω της εξασφάλισης “εγγυήσεων” στο διεθνές διπλωματικό πεδίο. Έτσι, για την ναυτική υποστήριξη της χώρας, είχε συνεννοήσεις με την Αγγλία και την Κοινωνία των Εθνών (ελεγχόμενη από την Αγγλία), θέτοντας το ερώτημα της

---

³³ Δημ. Βακά Αντιστρατήγου, *Μεγάλη Ελλάς, Ο Ελ. Βενιζέλος Πολεμικός Ηγέτης*, Αθήνα, 1949, σ. 458.

³⁴ Η συγκεκριμένη θέση του Βενιζέλου ως προς την εκ των προτέρων πρόβλεψη της επερχόμενης σύγκρουσης 1 έτος νωρίτερα, ώστε το κράτος να προβεί στην έναρξη ενός αγώνα εξοπλισμού, είναι αξιοσημείωτη και καινοφανής. Ταυτόχρονα, όμως, παρατηρείται, ότι ο Βενιζέλος αναφερόμενος στην προσωπική του ικανότητα προβλέψεων, παραμερίζει το εύλογο ερώτημα που προκύπτει για τυχόν επίδειξη ανάλογης ικανότητας εκ μέρους άλλων προσώπων που θα είχαν αναλάβει την διακυβέρνηση της χώρας στο μέλλον. Έτσι, εμφανίζεται, να θεωρεί τον εαυτό του παραμένοντα στην θέση του κυβερνήτη της χώρας έως την επόμενη πολεμική σύγκρουση(!) κάτι μάλλον αδύνατον να προβλεφθεί.

ναυτικής προστασίας απέναντι της Τουρκίας.³⁵ Πέρα από το γεγονός, ότι οι συνεννοήσεις αυτές δεν απέφεραν κάποιο απότομο αποτέλεσμα, ή οποιαδήποτε ρητή δέσμευση για υποστήριξη προς την Ελλάδα και γενικώς δεν υπάρχει κάποια υποψία μυστικών συμφωνιών και συνεννοήσεων με τις Μεγάλες Δυνάμεις, ο Βενιζέλος προχώρησε σταθερά στην πολιτική του, υπολογίζοντας το γενικότερο πλαίσιο συμμαχιών και διεθνών ισορροπιών, στο οποίο εντάσσεται η Ελλάδα από τις αρχές του αιώνα.

Η επισφράγιση της ελληνοτουρκικής προσέγγισης στα τέλη του 1930 με τις διμερείς συμφωνίες που υπεγράφησαν, εμπέδωσε περισσότερο ένα αίσθημα ασφαλείας. Η θεωρητική απελευθέρωση πόρων, ήλθε σε μια στιγμή, κατά την οποία οι πραγματοποιούμενες δαπάνες για την περίθαλψη και αποκατάσταση των προσφύγων μεταξύ 1922 – 1930 υπολογίζοντο στο τεράστιο ποσό των περίπου 20 δισεκατομμυρίων δραχμών.³⁶ Σε κάθε περίπτωση, η υποχρέωση της Πολιτείας για αποκατάσταση των προσφύγων, είχε ως εκείνη την στιγμή ολοκληρωθεί. Από το σημείο αυτό, απέμενε η ετήσια αποπληρωμή των δανείων που είχαν χορηγηθεί γι' αυτόν τον σκοπό. Αν και οι δαπάνες αυτές ήταν σοβαρές, οπωσδήποτε θα έβαιναν μειούμενες, αποδεσμεύοντας κονδύλια για άλλους τομείς. Αν υποθέσουμε, ότι οι δημόσιες δαπάνες αντικατοπτρίζονται στα ποσοστά επί των Γενικών Προϋπολογισμών, πρέπει να σημειώσουμε ότι

³⁵ Evanthis Hatzivassiliou, *The 1930 Greek-Turkish Naval Protocol*, Diplomacy & Statecraft, vol. 9, issue 1, 1998, σ. 98–99.

³⁶ Ο Κορόζης, στο έργο του σ. 58 και 107, προσδιορίζει το ποσό σε 20,29 δισεκατομμύρια δραχμές, το οποίο μάλιστα σημειώνεται σε δύο διαφορετικές περιστάσεις, οπότε δεν πρόκειται για τυπογραφικό λάθος. Μια επίσημη εκδοχή του κόστους, αποτελεί η κατά τον Ιούνιο 1930 αναφορά του Ελευθερίου Βενιζέλου σε αγόρευσή του στην Βουλή, όπου το ποσό ανέρχεται σε 30,29 δισεκατομμύρια –και μάλιστα αναλόμενο– περιέχοντας όμως και καταβληθησόμενες δαπάνες:

1. Περίθαλψη, επιδόματα, συσσίτια, υγειον. αντίληψιν, μετακινήσεις προσφύγων	787.266.316 δρχ.
2. Αστική & αγροτική αποκατάσταση από Δημόσιο Προϋπολογισμό	1.704.897.829 δρχ.
3. Οφειλές για απαλλοτριώσεις αστικής εγκατάστασης	375.000.000 δρχ.
4. Υπηρεσία ανταλλαγής πληθυσμών	251.213.442 δρχ.
5. Δάνεια για Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων	5.755.109.000 δρχ.
6. Καταβληθέντες τόκοι για ανωτέρω δάνεια μέχρι 1930 – 1931	1.913.285.000 δρχ.
7. Καταβληθησόμενοι τόκοι μέχρι εξόφλησης	8.012.550.000 δρχ.
8. Καταβληθέντες τόκοι για ανταλλάξιμα	1.562.000.000 δρχ.
9. Καταβληθησόμενα διά 5ετία, μέσος όρος	1.667.500.000 δρχ.
10. Βάρος από έλλειμμα ανταλλαξίμων κτημάτων	2.500.000.000 δρχ.
11. Υπηρεσία δανείου για κάλυψη ανωτέρω ελλείμματος	4.500.000.000 δρχ.
12. Καταβληθέντες τόκοι και χρεωλύσια δανείου Ελλήνων υπηκόων	215.000.000 δρχ.
13. Καταβληθησόμενη υπηρεσία ανωτέρω δανείου	1.044.200.000 δρχ.

Σύνολο 30.290.021.587 δραχμές, βλ. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής Περίοδος Β' – Σύνοδος Β' – Μέρος Β', 28 Μαρτίου – 1 Ιουλίου 1930. Συνεδρίασις 4Α' Τετάρτης 25 Ιουνίου 1930, σ. 2090–2091. Αν από το παραπάνω ποσό αφαιρεθούν οι εγγραφές υπ' αριθ. 7, 9, 13 των καταβληθησόμενων στο μέλλον δαπανών ύψους 10.724.250.000 δρχ., το υπολοιπόμενο δαπανηθέν ανέρχεται σε 19.565.771.587 δρχ.

οι άμεσες προσφυγικές δαπάνες και τα τοκοχρεολύσια των συναφθέντων δανείων για την αποκατάσταση των προσφύγων, απορροφούσαν ετησίως το 9,3% των δημοσίων δαπανών για την περίοδο 1922 – 1930.³⁷

Συγκριτικά με τα περίπου 20 δισεκατομμύρια της περιόδου 1922 – 1930 για την προσφυγική αποκατάσταση, μεταξύ 1923 – 1935 οι εξοπλιστικές δαπάνες μόλις και ξεπέρασαν τα 5 δισεκατομμύρια (3 για τον Στρατό και 2 στο Ναυτικό). Η αλήθεια αυτή, αντικατοπτρίζεται και στην ποσοστιαία ανάλυση που αντιπροσώπευαν οι συνολικές δαπάνες του Υπουργείου Στρατιωτικών, ως προς τον Γενικό Προϋπολογισμό, αφού από μεγέθη της τάξης του 23%–26% κατά την περίοδο 1923 – 1926 (και 5,5% – 7% για το Υπουργείο Ναυτικών), αυτές κατήλθαν απότομα στο 17%, 12%, 15%, 12% και 10% την επόμενη 5ετία 1927 – 1931,³⁸ την στιγμή που Γιουγκοσλαβία και Τουρκία αφιέρωναν το 26% και η αφοπλισμένη Βουλγαρία το 19%.³⁹ Ακόμα όμως κι αν υποτεθεί, ότι ένα λογικό ποσοστό που θα έπρεπε να διατηρηθεί μεταπολεμικά για τον ελληνικό Στρατό, συμβιβάζοντας τις οικονομικές δυσκολίες και τις τεράστιες υφιστάμενες ανάγκες επανεξοπλισμού, προσδιορίζεται στο περίπου 20% του Γενικού Προϋπολογισμού (κατώτερο των γειτονικών χωρών), τότε με την αφαίρεση των 9,3 ποσοστιαίων μονάδων, προκύπτουν ποσοστά της τάξης του 10% (όπως την περίοδο 1931 – 1932), όμως, τουλάχιστον το ποσοστό που αντιπροσώπευαν οι δαπάνες του Υπουργείου Ναυτικών, θα έπρεπε να διατηρηθεί ανέπαφο.

Βάσει των ανωτέρω, δεν προκύπτει ότι οι περικοπές των πολεμικών υπουργείων διοχετεύθηκαν στις προσφυγικές δαπάνες, παρά μέρος μόνο αυτών. Σε σημαντικό βαθμό, οι πολιτικές ηγεσίες χρησιμοποίησαν τις περικοπές για σκοπούς, όπως την εξυπηρέτηση του υφισταμένου Δημοσίου Χρέους και για τα δάνεια που συνήφθησαν για παραγωγικά ή αναπτυξιακά έργα, αφού τόσο τα μεγάλα αποξηραντικά έργα, όσο και το μεγάλο στεγαστικό πρόγραμμα στην δημόσια εκπαίδευση, βασίστηκαν αποκλειστικά σε εξωτερικό δανεισμό.

Ένα άλλο στοιχείο που προκαλεί ερωτηματικά είναι η διαπίστωση, ότι παρ' όλες τις περικοπές που επιδιώχθηκαν και όντως επιβλήθηκαν στις κρατικές δαπάνες από το 1926 και

³⁷ Άγγελος Θ. Αγγελόπουλος, *Το Δημόσιον Χρέος της Ελλάδος*, Ι. Ν. Ζαχαριάδης, Αθήναι, 1937, σ. 112.

³⁸ Το ποσοστό 10% που προβλέπετο για την περίοδο 1931 – 1932, θεωρείτο ότι στην πραγματικότητα ήταν χαμηλότερο, καθώς δεν είχε γίνει κατορθωτό να διατεθεί έως το τέλος της περιόδου το ποσό των 215 εκατομμυρίων δραχμών (επί συνόλου περίπου 1 δισεκατομμυρίου), όπως σημειώνεται στο Πρακτικό υπ' αριθ. 122 του ΑΣΣ της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1932, βλ. Κεφ. 2, ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1.

³⁹ Αρχηγείον Στρατού/Διευθύνσεις Ιστορίας Στρατού, *Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923 – 1940*, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα. 1983 – ανατύπωση αρχικής 1969, σ. 143–146.

μετά, οι Γενικοί Προϋπολογισμοί του Κράτους συνέχισαν να αυξάνονται! Πράγματι, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της περιόδου 1928 – 1932, κατά την οποία η αύξηση των δαπανών στους Γενικούς Προϋπολογισμούς της 4ετίας, ανήλθε σωρευτικά σε 4,8 δισεκατομμύρια δραχμές. Από αυτά τα 2,6 διοχετεύθηκαν στην εξυπηρέτηση του Δημοσίου Χρέους, του οποίου οι ανάγκες εξυπηρέτησης είχαν αυξηθεί. Ωστόσο, την ίδια στιγμή άλλο 1,5 δισεκατομμύριο απορροφήθηκε από αυξήσεις στην μισθοδοσία του δημοσίου τομέα και τις συντάξεις, σημειώνοντας μάλιστα, ότι ορισμένες επιβλήθηκαν από υποσχεθείσες αυξήσεις των προηγούμενων κυβερνήσεων, ή ότι άλλες επρόκειτο περί “*εκτάκτων βοηθημάτων*” (πέραν των παρεχομένων ήδη βάσει προγραμματισμού αυξήσεων)!⁴⁰

Αν η αύξηση των δαπανών αποπληρωμής του διογκουμένου Δημοσίου Χρέους είναι κατανοητή και επιβαλλομένη, κάτι τέτοιο είναι μάλλον δύσκολο να υποθεθεί ότι ισχύει και για τις μισθολογικές και συνταξιοδοτικές αυξήσεις (ιδίως τις έκτακτες). Συνεπώς, κατά την συγκεκριμένη περίοδο, εντός στενών γενικώς δημοσιονομικών πλαισίων, οι Γενικοί Προϋπολογισμοί που ψηφίζοντο, σε μεγάλο βαθμό περιείχαν έξοδα ή και αυξήσεις εξόδων για δημοφιλή προς τον πολίτη μέτρα, που συνεπάγοντο σοβαρές δαπάνες. Δεδομένου, ότι οι χρηματοδοτήσεις αυτές, βασίστηκαν σχεδόν αποκλειστικά στις περικοπές των προϋπολογισμών των πολεμικών υπουργείων, είναι προφανής η περιθωριοποίηση που επέβαλλαν οι κυβερνήσεις στην πολεμική προπαρασκευή της χώρας, προκειμένου να αναπτύξουν τις πελατειακές σχέσεις με το εκλογικό Σώμα. Το σημαντικότερο ετήσιο κατά μέσο όρο ποσό των 375 εκατομμυρίων δραχμών, που αντιπροσωπεύουν οι παραπάνω μη απολύτως αναγκαίες παροχές την συγκεκριμένη 4ετία, αναπόφευκτα προκαλεί το ερώτημα, του τι ελλείψεις θα μπορούσε να καλύψει μέρος αυτών στο Στράτευμα, βάσει των εισηγήσεων των αρμοδίων Επιτελείων.

Η έκκληση των στρατιωτικών για ανάγκη διατήρησης ενός σταθερού –έστω και χαμηλότερου– ρυθμού στην προσπάθεια ανεφοδιασμού και εμπλουτισμού γενικότερα των μέσων του Στρατεύματος, δεν ήταν μια απλή θεωρητική προσέγγιση στο θέμα, αφού εν πολλοίς υπήρχε ο αναγκάιος εξοπλισμός. Οι ελλείψεις ήταν πραγματικές, αλλά το γενικότερο κλίμα που άρχισε να επικρατεί από το 1926, δεν επέτρεπε παρέκκλιση από την χαραχθείσα πολιτική των περικοπών. Το κλίμα εφησυχασμού, είχε επίδραση και στην στρατιωτική ηγεσία, η οποία σε επιτελικό επίπεδο, επέδειξε για μια ακόμα φορά, ασύγγνωστη έλλειψη επαγγελματισμού, καθώς

---

⁴⁰ *Το Έργο της Κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928 – 1932*, Επιμέλεια: Παύλος Πετρίδης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2000 – ανατύπωση αρχικής 1932, σ. 62–63.

η πρώτη προσπάθεια συστηματικής ανασυγκρότησης του ελληνικού Στρατού μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, ήταν το “Σχέδιο Επιστράτευσης 1925” (12 μεραρχίες Πεζικού, 1 μεραρχία Ιππικού), το οποίο όμως διεκόπη με την άνοδο στην εξουσία του καθεστώτος Παγκάλου. Εν συνεχεία, προωθήθηκε το “Σχέδιο Επιστράτευσης 1926” (12 μεραρχίες Πεζικού, 1 ταξιαρχία Πεζικού, 2 μεραρχίες Ιππικού), το οποίο και πάλι εγκαταλείφθηκε με την πτώση της δικτατορίας Παγκάλου. Η νέα προσπάθεια για “Σχέδιο Επιστράτευσης 1927 – 1928” (12 μεραρχίες Πεζικού, 2 μεραρχίες Ιππικού) εγκαταλείφθηκε γιατί στα τέλη του 1928 άλλαξε ο Οργανισμός, ενώ και αυτό ήταν ανεφάρμοστο όπως και τα προηγούμενα, εξαιτίας της μονόπλευρης προώθησης –βάσει των περιορισμένων κονδυλίων που διατίθεντο– προμηθειών υλικού ως προς τον οπλισμό (κι όχι π.χ. υλικού επιμελητείας). Το “Σχέδιο Επιστράτευσης 1929” (12 μεραρχίες Πεζικού, 1 ταξιαρχία Ιππικού) τελικά εγκαταλείφθηκε και αυτό, γιατί το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο (ΑΣΣ), τον Οκτώβριο του 1929 διατύπωσε την αντίθεσή του με την προβλεπόμενη κατάργηση της ΙΧ Μεραρχίας Πεζικού.

Τον Ιούνιο του 1930, άρχισαν οι εργασίες για το “Σχέδιο Επιστράτευσης 1930” (14 μεραρχίες Πεζικού, 2 ταξιαρχίες Ιππικού), το οποίο συνοδεύετο από πολλά μειονεκτήματα. «Αι εργασίαι του Σχεδίου ήχθησαν εις πέρας εντός 3 ετών και 9 μηνών (από Ιουνίου 1930 μέχρι Φεβρουαρίου 1934). Όστε, ανεξαρτήτως του αν από απόψεως υλικού ήτο τούτο εφαρμόσιμον ή όχι, προκύπτει ήδη ότι από απόψεως μελέτης και οργανώσεως του μηχανισμού της Επιστρατεύσεως εφθάσαμεν να έχωμεν εν σχέδιον έτοιμον μόνον τω 1934, ήτοι 10 όλα έτη αφ’ ότου ο Στρατός επανήλθεν εις την κατάστασιν ειρήνης».⁴¹

Εξίσου εκπληκτική, είναι και η διαπίστωση, ότι μεταξύ 1923 – 1935, δεν είχαν συνταχθεί και τα ανάλογα Σχέδια Εκστρατείας, έναντι Γιουγκοσλαβίας, Βουλγαρίας και Τουρκίας, απόδειξη ότι ο επιτελικός σχεδιασμός είχε νεκρώσει. Γενικώς, ο επιτελικός σχεδιασμός διακρίνεται σε 3 επίπεδα βάσει των οποίων θα κινητοποιηθεί ένα Στράτευμα προς πόλεμο. Κατ’ αρχήν πρέπει να αποφασιστεί ο Οργανισμός του (η δύναμη και δομή), εν συνεχεία να συγκροτηθεί το Σχέδιο Επιστράτευσης (ο τρόπος κινητοποίησής του) και τέλος το Σχέδιο Εκστρατείας (ο τρόπος που θα επιχειρήσει στο πεδίο της μάχης). Εννοείται, ότι το Σχέδιο Επιστράτευσης θα πρέπει να λαμβάνει υπ’ όψιν του και τον οπλισμό/εξοπλισμό που διαθέτει ή θα διαθέτει βάσει προγραμματισμού, το Στράτευμα. Είναι φανερό, ότι εφ’ όσον μόλις το 1934 έγινε δυνατή η σύνταξη του Σχεδίου Επιστράτευσης (βάσει του Οργανισμού 1930), απέμενε το

---

⁴¹ Ο.π., σ. 45–46.

τελευταίο στάδιο: αυτό της σύνταξης Σχεδίου Εκστρατείας, ώστε να θεωρείται επιτελικάς ετοιμοπόλεμο το Στράτευμα. Η απουσία του τελευταίου, έμελλε να αποκαλυφθεί με δραματικό τρόπο το 1935, εξαιτίας των ραγδαίων εξελίξεων του ρευστού πλέον διεθνούς περιβάλλοντος. Ήταν τόση η έλλειψη παραγωγής επιτελικού έργου, ώστε στην περίπτωση της κρίσης που ξέσπασε τον Οκτώβριο του 1935 με την εκστρατεία της Ιταλίας στην Αιθιοπία, αν αυτή επεκτεινέτο στα Βαλκάνια και η Ελλάδα αντιμετώπιζε επίθεση από Αλβανία και Βουλγαρία, έχει υποστηριχθεί ότι θεωρείτο ζήτημα ολίγων ημερών, ώστε ο ελληνικός Στρατός να απολέσει Ήπειρο, Μακεδονία και Θράκη, καθώς δεν υπήρχε εκπονηθέν Σχέδιο Εκστρατείας, βάσει του οποίου να δράσει ο ελληνικός Στρατός!⁴²

Όπως παρατηρεί ο Συνταγματάρχης Κορόζης: *«Δεν δύναται, εξ άλλου να υποστηριχθή ότι ο Γενικός Προϋπολογισμός του Κράτους δεν ηδύνατο να αντιμετωπίση ρυθμόν ταχύτερον εις τον πολεμικόν εφοδιασμόν μας. Και διά να περιορισθώμεν εις την δετίαν 1929 – 1935, καθ' ην διετέθη μόνον 1 δισεκατομμύριον δραχμών [σ.σ. Υπουργείο Στρατιωτικών], παρά την αύξουσαν διεθνή ανησυχίαν, παρατηρούμεν ότι εις την προ αυτής 5ετίαν διετέθη 2πλάσιον ποσόν και εις την μετά ταύτην μέχρι σήμερον 3ετίαν [σ.σ. 1936 – 1938] διετέθη 4πλάσιον ποσόν, χωρίς να υστερή εν σχετική αναλογία η χρηματοδότησις και των λοιπών κλάδων Εθνικής Αμύνης και τέλος χωρίς να τεθώσι κατά μέρος αι λοιπαί ανάγκαι του Κράτους».*⁴³

Ίσως είναι δυνατόν να θεωρηθεί, ότι οι παραπάνω επιλογές των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου 1926 – 1932 στον τομέα εθνικής ασφαλείας, δεν χαρακτηρίζοντο από υψηλό βαθμό ρίσκου –το οποίο έμελλε να αναδειχθεί μεσοπρόθεσμα– και θεωρητικά μπορούν να αντικρουστούν ή να αμφισβητηθούν, βάσει επιχειρημάτων, ωστόσο, γεγονός παραμένει και είναι αναμφισβήτητο: το άθλιο επίπεδο στο οποίο είχαν υποβαθμιστεί οι ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, διαπιστωμένο και καταγεγραμμένο επίσημα, στο υπ' αριθ. 132 Πρακτικό του ΑΣΣ, μα και η εικόνα διάλυσης που παρουσίασαν το 1935 (τόσο κατά το Κίνημα του Μαρτίου, όσο και κατά την ιταλοαιθιοπική κρίση του Οκτωβρίου).

Τον Δεκέμβριο του 1932 το ΑΣΣ ξεκαθάριζε αρχικά, ότι: *«Η ασφάλεια των κρατών, βασίζεται επί της δυνατότητος της ταχείας εν δεδομένη στιγμή συγκροτήσεως ενός εμπολέμου Στρατού, καλώς εκπαιδευμένου, αρτίως εφοδιασμένου και αριθμητικώς ικανού να αντιμετωπίση εγκαίρως, ενδεχομένην εχθρικήν απειλήν».* Εν συνεχεία, περιέγραφε τους τρόπους με τους

---

⁴² Ο.π., σ. 50–54, 63.

⁴³ Ο.π., σ. 18.

οποίους εξασφαλιζέτο ο παραπάνω στόχος και σημείωνε ότι προς πραγματοποίηση αυτού, όλες οι χώρες και ιδιαίτερα οι βαλκανικές, παρά την μαστίζουσα οικονομική κρίση, διέθεταν από το τέλος του πολέμου τεράστια ποσά για την Εθνική Άμυνα, παραθέτοντας και τα συγκεκριμένα μεγέθη. Επιχειρώντας να αναλυθεί η ελληνική πραγματικότητα, υπογράμμισε, ότι η κατ' έτος περικοπή των προϋπολογισθέντων δαπανών για την με κάποιο λογικό ορίζοντα υλοποίησης, απόκτηση των απαραίτητων υλικών, δεν επρόκειτο «ουδέποτε» να επιτρέψει την συμπλήρωση των ελλείψεων ακόμα και της ελαττωμένης προβλεπόμενης δύναμης. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο ελληνικός Στρατός, δεν θα ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ενός συγχρόνου πολέμου, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εξασφαλίσει έστω μια στοιχειώδη ολιγόχρονη άμυνα του εθνικού εδάφους. Αφού εξηγείτο αναλυτικά η ανεπάρκεια των έως τότε προσπαθειών και παρατίθεντο τα οικονομικά δεδομένα των παρεχομένων πιστώσεων από το 1923 που έβαιναν διαρκώς μειούμενες, αναφέρετο ότι στο παρελθόν –προφανώς τον 19^ο αιώνα– αυτή η πολιτική δεν είχε κάποια οδυνηρή συνέπεια, εξαιτίας: *«της ασημότητας ημών ως κράτους και του αγόνου του εδάφους της χώρας»*. Η κατάσταση όμως είχε αλλάξει μεταπολεμικά και ως εκ τούτου, η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει βλέψεις από τους βόρειους γείτονές της. Ως μόνη δυνατότητα που απέμενε στην τότε πραγματικότητα που είχε διαμορφωθεί με την διαρκή έλλειψη οικονομικών πόρων, καταδεικνύετο η εκπαίδευση των Στελεχών και του μαχίμου πληθυσμού, αλλά ήταν αυτονόητο, ότι αυτή η επιλογή *«δεν δύναται να θεωρηθή ουδέ στοιχειωδώς επαρκής προπαρασκευή του Κράτους προς άμυναν»*. Το ΑΣΣ ολοκλήρωνε το υπόμνημά του, εξηγώντας ότι εξέθεσε εκ καθήκοντος ωμά την κατάσταση, όχι με την ελπίδα να επιτευχθεί άμεσα η θεραπεία των αναγκών, η οποία όπως αναγνώριζε και το ίδιο ήταν αδύνατη, *«αλλά τουλάχιστον να προλάβη, πάσαν επί πλέον εξάρθρωσιν αυτής, προς εξοικονόμησιν ολίγων εισέτι εκατομμυρίων, διά πλήρους ανατροπής του στρατιωτικού ημών συστήματος»*. Στα πλαίσια αυτά, όπως υπογραμμίζετο: *«Εξ όλων των ανωτέρω προκύπτει ότι η κατάσταση της αμύνης της χώρας, είναι αυτόχρημα τραγική»*, οπότε το ΑΣΣ ολοκλήρωνε την εισήγησή του, διαπιστώνοντας ότι παρ' όλη την τότε επικράτηση παγκοσμίως του ειρηνοφίλου πνεύματος, η οικονομική κρίση προκαλούσε αναπόφευκτα ανωμαλία, ενώ λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι *«η δε συμπλήρωσις της αμύνης της χώρας απαιτεί χρόνον μακρόν και χρήμα πολύ, απαιτείται η από τούδε μεθοδική συμπλήρωσις των ελλείψεων, προς εξασφάλισιν μιας στοιχειώδους αμύνης, άνευ της οποίας, κινδυνεύει η υπόστασις ημών ως Κράτος»*.⁴⁴

---

⁴⁴ Αρχηγείον Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, *Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού*

Κεφάλαιο 2

ΕΠΑΝΕΚΚΙΝΗΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ & ΕΞΟΠΛΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (1933 – 1936)

Η διεθνής οικονομική κρίση του 1929, έπληξε την Ελλάδα αρχικά με την μορφή της μείωσης του όγκου των ελληνικών εξαγωγών και τέλος με την παύση της χρηματοδότησης μέσω ξένων κεφαλαίων. Η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε την κήρυξη χρεοστασίου από την 1^η Μαΐου 1932, σημαίνοντας με αυτόν τον τρόπο την ολοκλήρωση του κύκλου της οικονομικής στρατηγικής που είχε αρχίσει από το 1923. Η νέα φιλοσοφία που υιοθετήθηκε, απέβλεπε μεσοπρόθεσμα στην αυτάρκεια (κατά το δυνατόν) των αναγκών στο εσωτερικό, όμως είναι αξιοπαρατήρητο, ότι παρ' όλο που η δραχμή υποτιμήθηκε κατά 60% (επιβαρυνόμενης της αποπληρωμής του χρέους), η ενεργοποίηση των εν υπνώσει παραγωγικών παραγόντων της χώρας, είχε αναπάντεχα θετικά αποτελέσματα σε βραχύτατο χρόνο.⁴⁵

Ήδη από τις αρχές του 1933, η ανοδική πορεία των οικονομικών δεικτών ήταν εμφανής για να κορυφωθεί το 1935, με την ελληνική οικονομία να παρουσιάζει τον υψηλότερο δείκτη ανάπτυξης παγκοσμίως, μετά την ΕΣΣΔ και την Ιαπωνία. Σύντομα, οι πιστωτές αντελήφθησαν ότι δεν μπορούσαν να πιέσουν εκβιαστικά την Ελλάδα προκειμένου να αποπληρώνει τα δάνεια, καθώς η δυναμική πορεία της ελληνικής οικονομίας συντέλεσε ώστε να αυξηθούν τα συναλλαγματικά αποθέματα, ενώ οι Γενικοί Κρατικοί Προϋπολογισμοί παρέμειναν στα προ κρίσης επίπεδα. Οι ελληνικές κυβερνήσεις χρονοτριβούσαν και μετέθεταν για αργότερα τις όποιες διαπραγματεύσεις απαιτούντο με τους πιστωτές για την αποπληρωμή των τόκων. Γεγονός είναι, ότι πλέον ήταν δυνατή η εξεύρεση πόρων για την διοχέτευσή τους προς την πολεμική προπαρασκευή της χώρας. Πράγματι, εκτός του στόχου που τέθηκε για αυτάρκεια, από το 1935, προτεραιότητα δόθηκε από το κράτος στην αναδιοργάνωση και ανάπτυξη των Ενόπλων Δυνάμεων, προκειμένου να ετοιμαστεί η χώρα για την διαφαινόμενη πολεμική σύγκρουση.⁴⁶

Ουσιαστικά, η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τις υποθέσεις εξοπλισμού των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, άρχισε με την κυβερνητική αλλαγή τον Μάρτιο του 1933 (πρωθυπουργία Παναγή Τσαλδάρη) και σε γενικότερο επίπεδο πέρασε από διαδοχικά στάδια, έως ότου οριστικοποιηθεί μεταξύ Νοεμβρίου 1933 – Ιουλίου 1935, για να εντατικοποιηθεί από τον Ιούνιο του 1936. Η έως εκείνη την στιγμή διεθνής συγκυρία, είχε συντείνει, ώστε να μην

Στρατού 1923 – 1940, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1983, ανατύπωση αρχικής 1969, σ. 143–146.

⁴⁵ Θάνος Βερέμης και Mark Mazower, «*Η Ελληνική Οικονομία (1922 – 1941)*», σ. 77, 80.

⁴⁶ Ο.π., 82, 83.

εκδηλωθεί έντονα και πειστικά η αμυντική ανεπάρκεια της χώρας, όπως αυτή είχε περιγραφεί και στην συνεδρίαση του ΑΣΣ της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1932, ως «*αυτόχρονα τραγική*».⁴⁷ Τον Οκτώβριο του 1933, η συνδιάσκεψη αφοπλισμού της Κοινωνίας των Εθνών ναυάγησε, ενώ η Γερμανία απεχώρησε τόσο από τις εργασίες, όσο και από την ίδιο τον οργανισμό, κάτι που θεωρήθηκε ως δυνητική απειλή για την ειρήνη. Στις αρχές Δεκεμβρίου, ο υπουργός Εξωτερικών Δημήτριος Μάξιμος, με εμπιστευτική εγκύκλιο προς τις ελληνικές πρεσβείες, ενημέρωνε για τις νέες προτεραιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά από την είσοδο του Hitler στην γερμανική Καγκελαρία, όπου διαφαίνεται η δυσπιστία της ελληνικής κυβέρνησης προς την προώθηση της συνεργασίας που ως τότε προωθείτο στην βαλκανική χερσόνησο.⁴⁸

Στα πλαίσια αυτά, στις 8 Νοεμβρίου 1933, ο υπουργός Στρατιωτικών Κονδύλης διέταξε την εντός 10 ημερών κατάρτιση μελέτης, για τις ανάγκες του Στρατού σε υλικό Επιστράτευσης.⁴⁹ Σε έκθεση του Α/ΓΕΣ στις 23 Μαρτίου 1934, το γενικό συμπέρασμα ήταν, ότι οι εξοπλιστικές ανάγκες του Στρατού ξεπερνούσαν τα 8 δισεκατομμύρια δραχμές, δίχως μάλιστα να περιλαμβάνονται οι δαπάνες στρατωνισμού, οχύρωσης και βελτίωσης του δικτύου Σιδηροδρόμων. Επειδή, όμως, ακόμα και η συμπλήρωση των πλέον επειγουσών ελλείψεων, απαιτούσε πιστώσεις άνω των 3,5 δισεκατομμυρίων, οι οποίες δεν ήταν δυνατόν να παρασχεθούν άμεσα, ήταν φανερό, ότι έπρεπε να ακολουθηθεί μια σταδιακή διαδικασία σε περίοδο 2–4 ετών.

Τον Φεβρουάριο του 1934, περατώθηκαν έπειτα από πρωτοφανή καθυστέρηση και οι εργασίες, ώστε να τεθεί σε εφαρμογή το παλαιό “*Σχέδιο Επιστράτευσης 1930*”, βάσει του Οργανισμού 1930. Ωστόσο, γρήγορα έγινε αντιληπτό, ότι αυτό ήταν ανεφάρμοστο ελλείψει υλικών, αλλά και μη κατανομής του υπάρχοντος, σύμφωνα με τις απαιτήσεις του σχεδίου.⁵⁰ Κατά την διάρκεια του α’ δμήνου του 1934, όμως, συνελήφθη το “*Σχέδιο Επιστράτευσης 1934*” –με κύριο εμπνευστή τον Α/ΓΕΣ Αντιστράτηγο Δημήτριο Καθενιώτη– το οποίο ήταν και αυτό ανεφάρμοστο από άποψη υλικού, αφού ελάμβανε μεν υπ’ όψιν το σύνολο του οπλισμού (παλαιού και νέου), ο οποίος, όμως, όχι μόνο δεν ήταν διαθέσιμος στο σύνολό του, αλλά

---

⁴⁷ Αρχηγείον Στρατού/Διευθύνσεις Ιστορίας Στρατού, *Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923 – 1940*, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1983, ανατύπωση αρχικής 1969, σ. 143–146.

⁴⁸ Προκόπης Παπαστράτης, «*Εξωτερική Πολιτική*», σ. 411.

⁴⁹ ΔΙΣ/ΓΕΣ, Φ.796/Β/1, σ. 35, 8 Νοεμβρίου 1933, Υπουργείο Στρατιωτικών – Γενική Διεύθυνση προς Γενικό Επιτελείο Στρατού, αριθ. απορ. 425.

⁵⁰ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 46.

ταυτόχρονα υφίσταντο τεράστιες ελλείψεις σε υλικό ιματισμού, εξάρτυσης, μα και αριθμό στελεχών.⁵¹ Το σχέδιο αυτό, παρ' όλο που έτυχε παρατηρήσεων από το ΑΣΣ, εξακολουθούσε και αποτελούσε αντικείμενο απασχόλησης του ΓΕΣ και «*ασφαλώς θα ετίθετο εν ισχύϊ αν δεν παρενέπιπτεν η απομάκρυνσις του Αρχηγού του Επιτελείου*», μετά το Κίνημα Μαρτίου του 1935.⁵² Από την πλευρά του Ναυτικού, τον Σεπτέμβριο του 1934 επαναβεβαιώθηκε η δομή του μελλοντικού Στόλου, ενώ και η Αεροπορία κατάρτισε στα τέλη του ιδίου έτους το σχέδιο δύναμης του μελλοντικού αεροπορικού στόλου.

Όλα αυτά συνέβαιναν, ενώ στις 9 Φεβρουαρίου 1934, η Ελλάδα μαζί με την Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία και Τουρκία, υπέγραψαν το Βαλκανικό Σύμφωνο και αργά ή γρήγορα, σχεδιάζετο η συμπλήρωσή του με την υπογραφή και στρατιωτικής σύμβασης. Σε μια τέτοια περίπτωση, η αμυντική ικανότητα της Ελλάδας, σε σχέση με την δυνατότητα συνεισφοράς της, αυτομάτως θα αναδύετο στο προσκήνιο και θα καθίστατο επίκαιρη όσο ποτέ. Όντως, στην υπογραφή των στρατιωτικών συμφωνιών στις 5 Ιουνίου 1934, συμμετείχαν οι τρεις χώρες του Βαλκανικού Συμφώνου, πλην της Ελλάδας!⁵³

Μεταξύ 16 και 23 Ιανουαρίου 1935, συγκλήθηκαν 4 Συμβούλια Πολιτικών Αρχηγών, με αντικείμενο: α) το Δημόσιο Χρέος και β) τις εξοπλιστικές ανάγκες των Ενόπλων Δυνάμεων. Οι συνεδριάσεις αυτές, έθεσαν τα θεμέλια για τις μελλοντικές εξελίξεις, που έβγαλαν τις Ένοπλες Δυνάμεις από την εξοπλιστική αδράνεια, που είχε επιβληθεί από το 1926.⁵⁴

Τον Μάρτιο του 1935, η χαραχθείσα πορεία των πραγμάτων αναστατώθηκε από την απόπειρα ανατροπής της κυβέρνησης, κατά την διάρκεια της οποίας αναδείχθηκε για άλλη μια φορά η γύμνια των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, καθώς επί ημέρες, οι κυβερνητικές δυνάμεις προσπαθούσαν να καταβάλλουν τους κινηματίες, οι οποίοι μπορεί να ειπωθεί ότι εξαρχής είχαν αποτύχει στον σκοπό τους. Η παράταση των επιχειρήσεων, οφείλετο ακριβώς όχι μόνο στην

---

⁵¹ Ο.π., σ. 48. Ενδεικτικά αναφέρεται, ότι ενώ σύμφωνα με το “*Σχέδιο Επιστράτευσης 1934*” προβλέπετο η κινητοποίηση σχεδόν 600.000 ανδρών, στις αποθήκες υπήρχαν μόλις 95.000 ζεύγη αρβυλών, 65.000 ζεύγη περικνημίδων, 95.000 χιτώνια, 60.000 κράνη, ουδέν κλινοσκέπασμα, 93.000 σιτιοδόχοι, 160.000 υδροδοχεία, 200.000 αντίσκηνα κ.ο.κ.. Επίσης, παρουσιάζετο έλλειψη τουλάχιστον 2.900 αξιωματικών Πεζικού και Πυροβολικού, για την οποία ο Κορόζης σημειώνει ότι ο ίδιος Α/ΓΕΣ που πρότεινε το σχέδιο αυτό και απαιτούσε αύξηση του υφισταμένου αριθμού αξιωματικών κατά 2.900, ήταν αυτός που μείωσε κατά 25% τις προβλεπόμενες βάσει του Νόμου περί Στελεχών, θέσεις κατωτέρων αξιωματικών! Βεβαίως, ο Αντιστράτηγος Καθενιώτης, σχεδίαζε την κάλυψη των αναγκών, με την αύξηση της παραγωγής εφέδρων αξιωματικών.

⁵² Ο.π., σ. 50.

⁵³ Μανόλης Κούμας, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και το Ζήτημα της Ασφάλειας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη 1933 – 1936*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα, 2010, σ. 264.

⁵⁴ Ο.π., σ. 105.

έλλειψη υλικών μέσων, αλλά και σύγχρονων συστημάτων, όπως για παράδειγμα αεροπλάνων. Ο μετέπειτα Α/ΓΕΝ Σακελλαρίου αναφέρει χαρακτηριστικά: «... κατά το Κίνημα του 1935 τέτοια ήταν η στρατιωτική και αεροπορική γυμνότης μας ώστε το Κράτος ήτο ανίκανον να κινητοποιήσει δύο μεραρχίες που εσχημάτισε εξ επιστρατεύσεως διά να κτυπήσει τους επαναστάτες και οι υπεύθυνοι αξιωματικοί έτρεχαν εις τους εμπόρους των Αθηνών διά να αγοράσουν και κουβέρτες ακόμα διά τον στρατόν· η δε αεροπορία μας ως επαίτης εξητούσε από την Γιουγκοσλαβία να μας δανείσει μερικά αεροπλάνα».⁵⁵

Το επόμενο διάστημα και με την επιστροφή στην ομαλότητα στον σχεδιασμό του ΓΕΣ, ακριβώς εξαιτίας των περιορισμένων δυνατοτήτων, ετίθετο ως σκοπός της προσπάθειας, η σε πρώτη φάση κάλυψη των αναγκών, ώστε σε περίπτωση πολεμικών συγκρούσεων, να είναι απλώς δυνατή η πραγματοποίηση της Γενικής Επιστράτευσης και Στρατηγικής Συγκέντρωσης του Στρατεύματος και εν συνεχεία να υπάρχει η ικανότητα από τις Μονάδες διεξαγωγής δράσης, έστω και με μη σύγχρονα μέσα. Τον Ιούνιο του 1935, ο Α/ΓΕΣ προέβαινε για μια ακόμα φορά σε νέα εκτίμηση και υπολόγιζε τις συνολικές ανάγκες σε άνω των 10 δισεκατομμυρίων δραχμών, οπότε έθετε ως στόχο για το α' στάδιο, την αφιέρωση 4 δισεκατομμυρίων δραχμών σε περίοδο 4ετίας.

Όλη η προηγούμενη κινητικότητα που είχε επιδειχθεί για την καταγραφή των ελλείψεων και αναγκών εφοδιασμού του Στρατού, εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο ενδιαφέροντος και αποφασιστικότητας που επέδειξε η κυβέρνηση Τσαλδάρη από το 1933. Μετά από περίοδο άνω των 2 ετών, έπρεπε πλέον να κλείσει αυτός ο κύκλος του σχεδιασμού και να σημάνει η έναρξη μιας νέας προσπάθειας στο στάδιο της υλοποίησης αυτή την φορά, με την εκ των προτέρων εξασφάλιση της απαραίτητης χρηματοδότησης. Σε συνεδρίαση της 16^{ης} Ιουλίου 1935, του Ανωτάτου Πολεμικού Συμβουλίου (ΑΠΣ), η ηγεσία των 3 Κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων έλαβε γνώση των υποβληθέντων υπομνημάτων των Επιτελείων: «περί της καταστάσεως, των επειγουσών αναγκών και των ληπτέων μέτρων, συνεζήτησεν επί των προτάσεων αυτών, τας οποίας εν γενικαίς γραμμαίς υιοθετεί. Πιστοποιεί την τελείαν ανεπάρκειαν των πολεμικών δυνάμεων προς εκτέλεσιν του προορισμού των. Θεωρεί, ότι επαρκής πολεμική οργάνωσις της χώρας, όπως αύτη ανταποκριθή εις πάσαν τυχόν παρουσιασθησομένην περίστασιν, θα απήτει όπως διαθέση το Κράτος, άνω των 10 δισεκατομμυρίων διά τον Στρατόν της Ξηράς, άνω των 5

---

⁵⁵ Αλεξάνδρου Ε. Σακελλαρίου Υποναύαρχου, *Η Θέσις της Ελλάδος εις τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον*, Cosmos Greek-American Printing Company, New York, 1944, σ. 54.

δισεκατομμυρίων διά την επίσπευσιν της εφαρμογής του Ναυτικού Προγράμματος και περί τα 5 δισεκατομμύρια διά την Αεροπορίαν». Τέλος, ζητείτο να συγκληθεί το ΑΣΕΑ, όπου σε κοινή συνεδρίαση με την πολιτική ηγεσία, να δοθούν από αυτή οι γενικές κατευθύνσεις πολιτικής, να παρασχεθούν στοιχεία για τις οικονομικές δυνατότητες και τους πόρους που θα εξασφαλιστούν, ώστε εν τέλει να αρχίσει η υλοποίηση από την στρατιωτική πλευρά.⁵⁶ Πράγματι, στις 24 Ιουλίου, σε συνεδρίαση του ΑΣΕΑ, αποφασίστηκε η εκ μέρους της κυβέρνησης διάθεση 5 δισεκατομμυρίων δραχμών σε περίοδο 5ετίας (Στρατός: 2,5 δισ., Ναυτικό: 1,25 δισ., Αεροπορία: 1,25 δισ.).⁵⁷

Σε σχέση με τον γενικότερο επιτελικό σχεδιασμό, η ελληνική στρατιωτική ηγεσία κατά το α' δμηνο του 1935, άρχισε να επεξεργάζεται το νέο "*Σχέδιο Επιστράτευσης 1935*". Οι εργασίες προς αυτόν τον σκοπό, συνδυάστηκαν με την μετά το Κίνημα του Μαρτίου 1935 προσπάθεια, για περισυλλογή και συμπλήρωση των υλικών αναγκών, ως συνέχεια αυτής που είχε ξεκινήσει από το 1933.⁵⁸ Λίγο πριν την ιταλοαιθιοπική κρίση τον Οκτώβριο του 1935, είχε υπογραφεί το Νομοθετικό Διάταγμα της 4^{ης} Σεπτεμβρίου, για τον προσδιορισμό του νέου Οργανισμού Στρατού και ο ελληνικός Στρατός είχε στην διάθεσή του το "*Σχέδιο Επιστράτευσης 1930*". Αυτό, όμως, δεν ήταν εφαρμόσιμο, λόγω αφ' ενός μεν ανεπαρκείας του πολεμικού υλικού (οπλισμός, ιματισμός, εξάρτυση), αφ' ετέρου δε, εξαιτίας ανάγκης αναθεώρησης των προπαρασκευαστικών εργασιών, γιατί τα στοιχεία στα οποία είχε βασιστεί το σχέδιο ως προς την δύναμη και σύνθεση της κατά τόπους εφεδρείας και τον αριθμό επιταξιμών κτηνών και οχημάτων, είχαν εν τω μεταξύ μεταβληθεί.⁵⁹ Η ανάγκη για επιτάχυνση των εργασιών στο ΓΕΣ, ήταν όσο ποτέ άλλοτε επιτακτική.

Η ιταλοαιθιοπική κρίση, μεταφέρθηκε στην Μεσόγειο και δημιουργήθηκε ένταση στις ιταλοβρετανικές σχέσεις, κάτι που έφερε στο προσκήνιο την στάση της Ελλάδας σε περίπτωση σύγκρουσης των δύο Μεγάλων Δυνάμεων. Στα πλαίσια του εκτάκτου σχεδιασμού της αγγλικής πλευράς σε περίπτωση ρήξης με την Ιταλία, αυτή ζήτησε βοήθεια από την ελληνική, για απόκρουση τυχόν ιταλικής επίθεσης από την Λιβύη! Έτσι, έγινε λόγος για αποστολή 1 Σώματος Στρατού 50.000 ανδρών και 2 ταξιαρχιών Ιππικού στην Αίγυπτο, με παράλληλη κινητοποίηση

---

⁵⁶ ΕΛΙΑ/MIET, αρχείο Σοφοκλή Δούσμανη, Φ.11, Ανώτατο Πολεμικό Συμβούλιο, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 3*.

⁵⁷ ΕΛΙΑ/MIET, αρχείο Σοφοκλή Δούσμανη, Φ.11, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, 24 Ιουλίου 1935, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 1*.

⁵⁸ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 59.

⁵⁹ Ο.π., σ. 62.

του ελληνικού Στόλου. Παραδόξως, ο τότε πρωθυπουργός Κονδύλης, έδιδε τα μεσάνυχτα 16/17 Οκτωβρίου 1935 την παραπάνω υπόσχεση στον Άγγλο πρεσβευτή!⁶⁰

Την ίδια στιγμή όμως, η ελληνική στρατιωτική ηγεσία, έχοντας επίγνωση της οικτρής κατάστασης των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, θεωρούσε ότι η Αγγλία, σε περίπτωση σύναψης συμμαχίας, θα έπρεπε να προβεί στην εκ των προτέρων εγκατάσταση αεροπορικών και ναυτικών βάσεων στην Ελλάδα, ως μέσο αποτροπής μιας ιταλικής επίθεσης, αφού δεν έπρεπε να στηρίζεται σε αγγλική υπόσχεση για παροχή βοήθειας, λίγο πριν ή και μετά από μια ιταλική επίθεση. Την σκέψη όμως αυτή δεν εδέχετο η αγγλική πλευρά, γιατί κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε μια αμυντική συμμαχία, την οποία απέκλειε εκ προοιμίου.⁶¹

Τόσο η πολιτική, όσο και η στρατιωτική ηγεσία της Ελλάδας, δεν είχαν ψευδαισθήσεις για τις δυνατότητες άμυνας της χώρας. Σχεδόν τρία χρόνια μετά την συνεδρίαση του ΑΣΣ που περιέγραψε την οριακή θέση στην οποία ευρίσκοντο οι Ένοπλες Δυνάμεις, διαπιστώνετο ότι ουσιαστικά καμμία πρόοδος δεν είχε σημειωθεί. Σε υπόμνημα που παρέδωσαν στις 8 Οκτωβρίου 1935 τα τρία Γενικά Επιτελεία προς την κυβέρνηση, στο κεφάλαιο “ΔΥΝΑΜΙΚΟΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ” σημειώνετο για τις στρατιωτικές δυνάμεις: «Ο εφοδιασμός του στρατού της ξηράς εις παντοειδή υλικά καθυστερήσας σημαντικώς, δεν επιτρέπει σήμερον ουδέ εις το εγγύς μέλλον την επιστράτευσιν και χρησιμοποίησιν συνεπώς του ικανού προς εκστρατείαν πληθυσμού. Μία επιστράτευσις διατασσομένη σήμερον, ου μόνον θα πραγματοποιήση μίαν περιορισμένην σχετικώς συγκρότησιν ενός στρατού εκστρατείας, αλλά και θα παρουσιάση τον ούτως συγκροτούμενον στρατόν, με σοβαράς ελλείψεις εις κυριώτατα υλικά και με επί πλέον εφεδρικές κλάσεις ουχί επαρκώς εκπαιδευόμενας. Εκ των τελευταίων αυτών ελλείψεων σημειούται ιδιαιτέρως, ότι ο στρατός αυτός δεν θα είναι ικανός να αντιμετωπίση ουδέ στοιχειωδώς τας εκ του αέρος και των αερίων προσβολάς».⁶² Στο ίδιο πνεύμα, για τις ναυτικές δυνάμεις αναφέρετο: «Ουδεμία επί του παρόντος επάκτιος οχύρωσις. Λίαν ασθενής η αντιαεροπορική άμυνα. Ελλείψεις εις στελέχη», ενώ η εικόνα συμπληρώνετο με τις αεροπορικές δυνάμεις οι οποίες: «Δεν είναι υπολογίσημοι από απόψεως υλικού πολέμου τουλάχιστον. Διατίθεται περιορισμένον και αυτό το ιπτάμενον

---

⁶⁰ Ο.π., σ. 350, 361.

⁶¹ Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935 – 1941, Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, 1985, σ. 57.

⁶² ΓΑΚ, Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, Φ.81, 8 Οκτωβρίου 1935, Γενικόν Επιτελείον Στρατού, Ναυτικού και Αεροπορίας, *ΓΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙ ΑΓΓΛΟΪΤΑΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ – Απόρρητος*, σ. 4.

προσωπικόν».⁶³ Συμπερασματικώς, η Ελλάδα σε αντίθεση με τις γειτονικές της χώρες, δεν είχε να επιδείξει κάποιας αξίας στρατιωτικό δυναμικό, ενώ ταυτόχρονα δεν “απολάμβανε” και κάποιας συμμαχικής σχέσης, καθώς αν και μέλος του Βαλκανικού Συμφώνου, εξακολουθούσε να μην συμμετέχει στην στρατιωτική σύμβαση που είχε υπογραφεί από τα άλλα 3 μέλη. Ως φυσικό επόμενο, το υπόμνημα σημείωνε εν κατακλείδι: «*Η σήμερον στρατιωτική δυναμικότης της Ελλάδος είναι τόσον περιορισμένη, ώστε να μη δύναται να αποτελή εγγύησιν της ασφαλείας της*».⁶⁴

Την ανατραπείσα τον Οκτώβριο κυβέρνηση Παναγή Τσαλδάρη, διαδέχθηκε αυτή του Γεωργίου Κονδύλη και η υπηρεσιακή κυβέρνηση Κωνσταντίνου Δεμερτζή, που διατηρήθηκε στην Αρχή και μετά τα αμφιλεγόμενα αποτελέσματα των νέων εκλογών. Σε συνεδρίαση του ΑΣΕΑ στις 11 Ιανουαρίου 1936, ακριβώς για την επανεξέταση της αμυντικής πολιτικής της χώρας, ο πρωθυπουργός διέγραψε σαφώς την εμπλοκή της χώρας στο πλευρό της Αγγλίας, σε ενδεχόμενη σύρραξη στο θέατρο επιχειρήσεων της Μεσογείου. Στην συνεδρίαση όμως αυτή, ελήφθησαν και αποφάσεις για την παροχή πρόσθετων πιστώσεων, επιπλέον αυτών που είχαν εγκριθεί τον Ιούλιο του 1935. Συγκεκριμένα, ενώ αυξήθηκαν κατά 500 εκατομμύρια τα διατιθέμενα κονδύλια προς τον Στρατό, ο οποίος προσανατολίζετο στην απόκρουση απειλής από τον Βορρά (Βουλγαρία), το Ναυτικό θα λάμβανε επιπλέον 550 εκατομμύρια δραχμές, για την ανάπτυξη της επάκτιας άμυνας (Ιταλία), οπότε το σύνολο των παρασχεθεισών κονδυλίων για περίοδο 2ετίας, διαμορφώνετο πλέον σε 6,05 δισεκατομμύρια δραχμές.⁶⁵

Η έναρξη της πολιτικής επανεξοπλισμού, που είχε αρχίσει από το 1934 με την κατάρτιση μελετών των Γενικών Επιτελείων, ως προς τις ελλείψεις του αναγκαίου υλικού, την υποβολή υπομνημάτων για την κατά φάσεις ολοκλήρωση του έργου αυτού και με την εξασφάλιση των πρώτων πόρων το καλοκαίρι του 1935, άρχισε με πιο συστηματικό τρόπο η υλοποίηση. Ουσιαστικά η α΄ φάση υλοποίησης, μπορεί να οριοθετηθεί ως τα τέλη του 1936, οπότε έγινε δυνατή η υπογραφή συμβάσεων, βάσει των χρηματοδοτικών δυνατοτήτων.

Ο Ελληνικός Στρατός, είχε αποφασίσει από την Οικονομική Χρήση 1933 – 1934, την έναρξη επισκευής των παλαιών συστημάτων Πυροβολικού και των μέσων μεταφοράς και

---

⁶³ Ο.π., σ. 5.

⁶⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, Φ.81, 8 Οκτωβρίου 1935, Γενικών Επιτελείων Στρατού, Ναυτικού και Αεροπορίας, *ΓΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙ ΑΙΓΓΛΟΪΤΑΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ – Απόρρητος*, σ. 6.

⁶⁵ 11 Ιανουαρίου 1936, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικόν υπ’ αριθ. 1, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 51.

υποστήριξης (έλκυθρα, πρόλκαια και βλητοφόρα), εργασία που εκκρεμούσε από το 1923! Το ίδιο εφαρμόστηκε και σε σχέση με τον φορητό οπλισμό.⁶⁶ Αμέσως μετά την έγκριση των πρώτων σημαντικών κονδυλίων στα μέσα του 1935, ακολούθησε η παραγγελία βοηθητικού υλικού (υγειονομικού, μηχανικού, επιμελητείας κ.λπ.). Από το 1936, η επιτελική εργασία είχε ως αποτέλεσμα και την έναρξη προμηθείας των κατά προτεραιότητα νέων “μηχανικών τελειοποιήσεων”, όπως αναφέροντο τα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εμφανιζόμενα συστήματα, όλμων, αντιαεροπορικών πυροβόλων και υλικού χημικού πολέμου, που κάλυψαν κρίσιμα επιχειρησιακά κενά.⁶⁷ Σημαντικό, όμως, γεγονός αποτέλεσε η κατά το καλοκαίρι του 1935 έναρξη μελέτης της οχύρωσης της ελληνικής μεθόριου στα βόρεια σύνορα, με την απόφαση θέσης προτεραιότητας ως προς την ελληνοβουλγαρική μεθόριο. Από την άνοιξη του 1936 συμπληρώθηκαν τα οδικά έργα για πρόσβαση στην περιοχή και οι απαραίτητες επιτόπιες αναγνωρίσεις του εδάφους, οπότε εγκαινιάστηκε το καλοκαίρι η έναρξη των εργασιών.⁶⁸

Όσον αφορά το Βασιλικό Ναυτικό (BN), αρχικά είχε νομοθετηθεί τον Σεπτέμβριο του 1934, η εφαρμογή Ναυτικού Προγράμματος, βάσει του οποίου επρόκειτο να σχηματιστεί Στόλος αποτελούμενος από 1 εϋδρομο, 16 αντιτορπιλικά και 6 υποβρύχια. Ο νόμος προέβλεπε την ως το Οικονομικό Έτος 1941 – 1942, παραγγελία του 1 ευδρόμου, 6 αντιτορπιλικών και «την έναρξιν βαθμιαίας αντικαταστάσεως υποβρυχίων».⁶⁹ Ωστόσο, στα τέλη του 1935 και αρχές 1936, το ενδιαφέρον όσον αφορά τον πολεμικό Στόλο εστράφη στην ναυπήγηση 4 αντιτορπιλικών, 2 υποβρυχίων και 2–4 τορπιλλακάτων, ενώ παράλληλα υπήρξε πρόνοια για την ανάπτυξη της παράκτιας άμυνας και τον γενικότερο εφοδιασμό (υλικό επιμελητείας, εργαλεία, ανταλλακτικά, πυρομαχικά).⁷⁰ Περνώντας στο στάδιο της υλοποίησης, μεταξύ 1935 – 1936, από άποψη παραγγελιών για ναυτικές μονάδες δεν υπήρξε κάποιο αποτέλεσμα, πέραν της παραγγελίας 1 πετρελαιοφόρου, ενώ από το καλοκαίρι του 1935, ήδη, εγκαινιάστηκε το πρόγραμμα ανάπτυξης

---

⁶⁶ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 59.

⁶⁷ Ο.π., σ. 63–64.

⁶⁸ Ο.π., σ. 65, 71–72.

⁶⁹ ΦΕΚ αρ. 301, 9 Σεπτεμβρίου 1934, Νόμος 6269 της 31^{ης} Αυγούστου 1934, *Περί εκτελέσεως Ναυτικού Προγράμματος*.

⁷⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, Φ.83, 24 Ιανουαρίου 1939, Πλοίαρχος Ν. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Διευθυντής ΓΕΝ–Γ, *ΣΗΜΕΙΩΜΑ περί των ΑΡΧΙΚΩΣ ΠΡΟΒΛΕΦΘΕΙΣΩΝ και των ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΘΕΙΣΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ Ν. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ 1935 – 40*.

της παράκτιας άμυνας (ναυτικό οχυρό Φλεβών), στα πλαίσια του οποίου κατά το 1936 παραγγέλθηκαν τα πρώτα σύγχρονα αντιαεροπορικά πυροβόλα.⁷¹

Για την Ελληνική Βασιλική Αεροπορία (ΕΒΑ), στα τέλη του 1934 είχε αποφασιστεί η έως το Οικονομικό Έτος 1941 – 1942, δημιουργία μιας δύναμης 284 πολεμικών αεροσκαφών, αναλυομένης σε 108 δίοξης, 48 βομβαρδισμού, 80 στρατιωτικής συνεργασίας και 48 ναυτικής συνεργασίας. Σύμφωνα όμως με τις προτεραιότητες που δόθηκαν για την κατά φάσεις υλοποίηση του στόχου, θα επιδιώκετο σε α΄ στάδιο η εξασφάλιση της αναπτυξιακής δυνατότητας του όπλου με την παραγωγή στελεχών και την απόκτηση ικανότητας αμυντικών επιχειρήσεων, Ως εκ τούτου, κατ' αρχήν θα επιχειρείτο:

- α) ο εξοπλισμός των υπάρχόντων και θεωρουμένων χρήσιμων αεροσκαφών,
- β) η απόκτηση εκπαιδευτικών αεροπλάνων και
- γ) η απόκτηση αεροσκαφών δίοξης.

Τελευταία (ανάλογα με τις δυνατότητες χρηματοδότησης) τέθηκε η απόκτηση αεροπλάνων ναυτικής συνεργασίας και βομβαρδισμού, ώστε να υπάρξει και δυνατότητα διεξαγωγής επιθετικών επιχειρήσεων.⁷²

Με το σκεπτικό αυτό, παραγγέλθηκαν κατ' αρχήν μεταξύ 1934 – 1936 διαδοχικά 79 αεροπλάνα αρχικής και προκεχωρημένης εκπαίδευσης –εξασφαλίζοντας για τα πρώτα την εγχώρια κατασκευή τους στο Κρατικό Εργοστάσιο Αεροπλάνων (ΚΕΑ)– ενώ προς τα τέλη του 1936 παραγγέλθηκαν 36 αεροπλάνα δίοξης. Όσον αφορά τα αεροπλάνα δίοξης, αυτά ενισχύθηκαν υπό έκτακτες συνθήκες με 5 μεταχειρισμένα καταδιωκτικά αεροπλάνα που αγοράστηκαν από την Γιουγκοσλαβία στα πλαίσια της καταστολής του Κινήματος του Μαρτίου 1935, ενώ το 1936 αποκτήθηκαν άλλα 2 χάρις στην δωρεά Έλληνα ομογενή. Παράλληλα, ως λύση χαμηλού κόστους και προσωρινής αύξησης των δυνατοτήτων της ναυτικής αεροπορίας, αποκτήθηκαν και 4 αεροπλάνα ναυτικής συνεργασίας, μεταχειρισμένα αλλά ανακατασκευασμένα.⁷³ Τέλος, όσον αφορά το λοιπό υλικό, κατά το 1935 εξαιτίας του Κινήματος του Μαρτίου, αποκτήθηκαν εκτάκτως υλικά για να συνεχιστεί εντατικότερα η προσπάθεια από το επόμενο έτος, με την παραγγελία επιπλέον υλικών, μα και σημαντικού

---

⁷¹ Ν. Δ. Πετροπούλου, *Αναμνήσεις και Σκέψεις ενός παλαιού Ναυτικού*, σ. 62.

Αλεξάνδρου Ε. Σακελλαρίου Υποναύαρχου, *Η Θέσις της Ελλάδος . . .*, σ. 74.

⁷² ΓΑΚ, Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, Φ.115, Γενικών Επιτελείων Αεροπορίας – Γραφείον Αρχηγού, *Έκθεσις επί της εξελίξεως της Αεροπορίας κατά την περίοδον 1930 – 1938 – ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ*, σ. 42, 46, 47.

⁷³ Ο.π., σ. 33, 48, 58.

αριθμού πολυβόλων προς εξοπλισμό των παραγγελλθέντων και παραγγελλθεισομένων αεροσκαφών.⁷⁴

Ανακεφαλαιώνοντας, ως τα τέλη του 1936 και με την έγκριση παροχής χρηματοδότησης από το καλοκαίρι του 1935, είχε ξεκινήσει επιτέλους η υπογραφή και ανάθεση συμβάσεων για την επισκευή και ευχρηστοποίηση του παλαιού αλλά χρήσιμου υλικού που μπορούσε να αξιοποιηθεί επιχειρησιακά, η κάλυψη των κενών που υφίσταντο σε δευτερεύον υλικό πάσης φύσεως (κυρίως επιμελητείας), αλλά και σημαντικών ποσοτήτων οπλικών συστημάτων, όπως τα εκπαιδευτικά αεροπλάνα, αεροπλάνα δίοξης, μα και έως τότε ανυπάρχτων στο Στράτευμα οπλικών συστημάτων, όπως όλμοι και αντιαεροπορικά πυροβόλα.

Όσον αφορά τις παραγγελίες επισκευής παλαιών συστημάτων και βοηθητικού υλικού, οι οποίες και απορρόφησαν το μεγαλύτερο μέρος των οικονομικών πόρων, αυτές ανατέθηκαν σε εγχώριες εταιρείες και βιομηχανίες, αλλά και στις τεχνικές υπηρεσίες των Ενόπλων Δυνάμεων. Οι δε παραγγελίες των κυρίων οπλικών συστημάτων όπως οι όλμοι από την Γαλλία και τα εκπαιδευτικά αεροπλάνα από την Μεγ. Βρετανία απαίτησαν πολύτιμο συνάλλαγμα. Όμως οι σημαντικότερες αυτών, (αεροπλάνα δίοξης από την Πολωνία) εξοφλούντο μέσω του ελληνοπολωνικού συστήματος συμψηφιστικού εμπορίου (ελληνικά αγροτικά προϊόντα) και τα αντιαεροπορικά πυροβόλα από την Γερμανία, επίσης μέσω του μεγάλου ενεργητικού υπολοίπου υπέρ της ελληνικής πλευράς στο διμερές εμπόριο.

Ήταν όμως φανερό, ότι με την έναρξη του β' σταδίου που θα ακολουθούσε, το οποίο προέβλεπε την σε μεγαλύτερο ποσοστό αγορά βοηθητικών υλικών και κυρίων οπλικών συστημάτων, οι παραγγελίες θα ανατίθεντο σε ξένες πολεμικές βιομηχανίες, οι οποίες θα απαιτούσαν για την αποπληρωμή σκληρό συνάλλαγμα. Ταυτόχρονα, όμως, εντός του 1936 θα είχαν ωριμάσει οι συνθήκες και θα καθίστατο δυνατή η πλήρης πλέον αξιοποίηση του ενεργητικού του ελληνογερμανικού Clearing, μέσω επισήμων διακρατικών συμφωνιών. Με αυτόν τον τρόπο, όπως ήταν ευνόητο, το μεγαλύτερο μέρος των νέων οπλοσυστημάτων, θα παραγγέλετο στην γερμανική πολεμική βιομηχανία. Ως τα τέλη του 1936 και προκειμένου να χρηματοδοτηθεί μέρος των παραπάνω αναγκών, είχε εξασφαλιστεί η δυνατότητα απόκτησης οπλικών συστημάτων από την Γερμανία, ύψους 60 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας (2,43 δισεκατομμύρια δραχμές), μέσω του ενεργητικού υπολοίπου του ελληνογερμανικού Clearing.

---

⁷⁴ Ο.π., σ. 33, 49, 59.

Κεφάλαιο 3 ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ & ΔΡΟΜΟΛΟΓΗΣΗ Β' ΦΑΣΗΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ (1936 – 1938)

Μετά από τις δύο συνεδριάσεις του ΑΣΕΑ τον Ιούλιο του 1935 και Ιανουάριο του 1936, είχε αποφασιστεί η κατ' αρχήν έναρξη χρηματοδότηση των εξοπλιστικών προγραμμάτων με πιστώσεις 6,05 δισεκατομμυρίων δραχμών, εντός 2ετίας.⁷⁵ Οι πιστώσεις, οι οποίες τελικά ανήλθαν σε 6.131.500.000 δραχμές (στον Στρατό διατέθηκε και ιδιαίτερη πίστωση 81,5 εκατομμυρίων για την οχύρωση),⁷⁶ προορίζοντο να καλύψουν στο μεγαλύτερο μέρος τους, ανάγκες εισαγωγής υλικών από τις αγορές του εξωτερικού. Υπολογίζετο, ότι μόνο ένα ποσό 1,84 δισεκατομμυρίων δραχμών, θα δαπανάτο στο εσωτερικό σε δραχμές.⁷⁷ Ως εκ τούτου, η προσοχή της πολιτικής ηγεσίας, για την εξυπηρέτηση των παραπάνω αποφάσεων, εστιάστηκε στην συναλλαγματική κατάσταση της χώρας. Προκειμένου να εξευρεθεί η χρηματοδότηση του προγράμματος, σχεδιάζετο τα 2,9 δισεκατομμύρια να καλυφθούν από τις πιστώσεις του Προϋπολογισμού κατά τα επόμενα 4 έτη, να συναφθεί δάνειο 896 εκατομμυρίων από την Τράπεζα της Ελλάδας και το υπόλοιπο ποσό των 2,335 δισεκατομμυρίων (περίπου 57,5 εκατομμύρια μάρκα Γερμανίας) να καλυφθεί από διμερή συμφωνία με την Γερμανία, οπότε και θα ήταν δυνατή για την κάλυψη μέρους αυτού και η αξιοποίηση του ενεργητικού υπέρ της Ελλάδας που παρουσίαζε το ελληνογερμανικό σύστημα εμπορικού συμψηφισμού (Clearing). Αυτό, κατά τα τέλη του 1935 ανήρχετο σε 32 εκατομμύρια μάρκα Γερμανίας (περίπου 1,296 δισεκατομμύρια δραχμές).⁷⁸

Η στροφή της Ελλάδας προς την Γερμανία, οφείλετο σε μεγάλο βαθμό και στην αυξανούσα σημασία της χώρας αυτής ως προς τον όγκο των οικονομικών συναλλαγών στο εμπόριο. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1920, η Γερμανία κατείχε μεγαλύτερο ποσοστό ως προς τον όγκο των εμπορικών συναλλαγών, σε σχέση με την Αγγλία. Παρ' όλο μάλιστα το πλήγμα που δέχθηκαν οι σχέσεις αυτές μεταξύ 1930 – 1932, ήδη από το 1933, η αύξηση του ποσοστού της Γερμανίας επί των εισαγωγών και εξαγωγών ως προς το σύνολο της ελληνικής

⁷⁵ ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, αρχείο Σοφοκλή Δούσμανη, Φ.11, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, 24 Ιουλίου 1935, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 1*.

11 Ιανουαρίου 1936, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 1, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 51.

⁷⁶ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 61.

⁷⁷ Ηλία Βενέζη, *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήναι, 1955, σ. 193.

⁷⁸ Mogens Pelt, *Germany and the Economic Dimensions of the Establishment of the Metaxas Regime*, *Journal of Hellenic Diaspora*, vol. 20.2 (1994), Pella Publishing Company, Inc., New York, σημ. 73, σ. 65–66.

οικονομίας, άρχισε την ανιούσα, με σημειούμενη αντίστοιχη πτώση αυτών της Αγγλίας. Στον σχετικό πίνακα, φαίνεται η χαοτική διαφορά και η προνομιακή θέση που έλαβε η Γερμανία, ως προς την Μεγ. Βρετανία, στις εμπορικές συναλλαγές, όπου κατά το 1938 οι μεν εισαγωγές της Ελλάδας από την Γερμανία, ήσαν 4,5 φορές υψηλότερες ως προς αυτές από την Μεγ. Βρετανία, ενώ και οι αντίστοιχες εξαγωγές ήσαν 2,5 φορές μεγαλύτερες, με την εικόνα για τις εξαγωγές να διατηρείται και κατά το 1939.

Ποσοστά ελληνικών εισαγωγών και εξαγωγών 1927 – 1939 ⁷⁹

	Γερμανία		Μεγ. Βρετανία	
	Εισαγ.	Εξαγ.	Εισαγ.	Εξαγ.
1927	21,4%	7,5%	11,4%	13,5%
1928	25,8%	8,7%	13,8%	14,5%
1929	23,2%	9,4%	11,7%	12,7%
1930	23,6%	10,4%	12,6%	13,1%
1931	14,0%	12,2%	15,5%	13,2%
1932	14,5%	9,7%	23,7%	13,7%
1933	17,7%	10,3%	18,9%	14,4%
1934	22,5%	14,7%	17,4%	16,7%
1935	29,8%	18,7%	12,6%	15,5%
1936	36,4%	22,4%	12,2%	16,1%
1937	31,0%	27,2%	9,7%	11,0%
1938	38,5%	28,8%	8,3%	13,0%
1939	27,6%	30,0%	13,9%	12,0%

Από τον Σεπτέμβριο του 1934, η Γερμανία εγκαινίασε, μια πολιτική οικονομικής διείσδυσης στην νοτιοανατολική Ευρώπη, σύμφωνα με την οποία προβλέπετο η εισαγωγή μεγάλων ποσοτήτων προϊόντων από την περιοχή αυτή.⁸⁰ Στην περίπτωση της Ελλάδας, ίσχυε από τον Αύγουστο του 1932 το σύστημα του Clearing για τις εμπορικές συναλλαγές, δηλαδή του συμψηφισμού με ανάλογης αξίας εισαγωγές προϊόντων. Τον Μάιο του 1935, η Τράπεζα της Ελλάδας συμφώνησε με την German Reichsbank για την δημιουργία και ενός ιδιωτικού συστήματος Clearing.⁸¹

Αποκαλυπτική του τρόπου σκέψης των γερμανικών κύκλων για την ευρύτερη οικονομική πολιτική που προωθείτο από το Βερολίνο, μαρτυρώντας και από τότε το όραμα μιας γερμανικής ηγεμονίας επί ενός μεγάλου γεωγραφικού χώρου, είναι η κατά τις 6 Νοεμβρίου 1936

⁷⁹ Mogens Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, 1998,, σ. 51.

⁸⁰ Ο.π., σ. 112.

⁸¹ Ο.π.

συνομιλία του γερμανού πρεσβευτή στην Βιέννη von Papen, προς τον έλληνα ομόλογό του Ιωάννη Πολίτη. Σύμφωνα με αυτήν, όλες οι χώρες της ανατολικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης, θα έπρεπε να συνάψουν μια στρατηγική σχέση με την Γερμανία, σχηματίζοντας έτσι μια οικονομική ζώνη με προνομιακά δασμολόγια, κατά την οποία η κυρίαρχη οικονομική πολιτική θα ήταν αυτή των ισόρροπων ανταλλαγών. Κύρια επιδίωξη και οικονομική φιλοσοφία θα αποτελούσε η επίτευξη αυτάρκειας, αλλά αυτή δεν θα αφορούσε τις ειδικές εθνικές ανάγκες κάθε κράτους, αλλά το σύνολο αυτής της νέας οικονομικής ζώνης. Ο Πολίτης παρατήρησε, ότι η επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος ήταν μάλλον αδύνατη, αν ελαμβάνετο υπ' όψιν η ως τότε εμπειρία των συμφωνιών Clearing, κατά τις οποίες οι μικρές χώρες, σύντομα είχαν αναδειχθεί πιστώτριες μεγάλων ποσών ως προς Γερμανία. Η χρήση όμως αυτών των πιστώσεων δεν ήταν δυνατή καθώς οι ίδιες δεν ήταν σε θέση να απορροφήσουν τόσο μεγάλο όγκο γερμανικών προϊόντων. Η απάντηση που έδωσε ως λύση ο von Papen στο σοβαρό αυτό πρόβλημα, ήταν ότι ακριβώς αυτή η πολυεθνική ζώνη θα επέτρεπε την με τριγωνική σχέση των διαφόρων πλεονασμάτων ή ελλειμμάτων του εμπορικού ισοζυγίου κάθε χώρας, το οποίο μάλιστα θα μπορούσε να επεκταθεί σε τετραγωνικό ή και πολυγωνικό.⁸²

Ήδη από το 1932, παρουσιάζετο πλεόνασμα για την ελληνική πλευρά, ενώ αυτό εκτοξεύτηκε από τα τέλη του 1934, με την έναρξη της νέας γερμανικής πολιτικής διείσδυσης. Επίσης, από το καλοκαίρι του 1935, οι Γερμανοί καπνέμποροι προέβησαν σε πολλαπλάσιες εισαγωγές ελληνικών καπνών, επιχειρώντας να δημιουργήσουν αποθέματα, ως ένα είδος προληπτικής πολιτικής σε μια ενδεχόμενη υποτίμηση του μάρκου Γερμανίας.⁸³ Από την πλευρά της, η Ελλάδα πίεζε την Γερμανία για την καταβολή του τιμήματος των ελληνικών προϊόντων σε συνάλλαγμα (μάρκα Γερμανίας), όμως η γερμανική κυβέρνηση αρνείτο και επιζητούσε την αύξηση των ελληνικών εισαγωγών, προκειμένου να ισοσκελιστεί το ελληνογερμανικό εμπορικό ισοζύγιο.⁸⁴ Αν και η ελληνική κυβέρνηση, επιχείρησε να χρησιμοποιήσει τα δεσμευμένα μάρκα Γερμανίας από το πλεόνασμα του ελληνογερμανικού Clearing, ως εγγύηση για την εξασφάλιση ενός δανείου στην διεθνή αγορά, απετράπη τελικά από την Αγγλία.⁸⁵ Η ανησυχία της ελληνικής

---

⁸² Δημήτριος Κιτσίκης, *Η Ελλάδα της 4^{ης} Αυγούστου και αί Μεγάλοι Δυνάμεις. Τά αρχεία του Έλληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, 1936 – 1941*, 2^η Έκδοση, Έλευθερη Σκέψις, Αθήνα, 1990, σ. 55.

⁸³ Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2009, σ. 303, 304.

⁸⁴ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 111–112.

⁸⁵ Θάνος Βερέμης και Mark Mazower, «*Η Ελληνική Οικονομία (1922 – 1941)*», στο *Ο Μεταξάς και η Εποχή του*, Επιμέλεια: Θάνος Βερέμης, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2009, σ. 88.

πλευράς για το υφιστάμενο σημαντικό πλεόνασμα που παρέμενε ανεκμετάλλευτο, επιτείνεται, από τον γενικότερο φόβο που διάφορες φήμες καλλιεργούσαν περί υποτίμησης του μάρκου Γερμανίας, οπότε θα μειώνετο η πραγματική αξία του κονδυλίου.⁸⁶

Ήδη, από τον Φεβρουάριο του 1934, η ελληνική πλευρά είχε επαφές με την γερμανική κυβέρνηση για την προμήθεια οπλισμού. Αυτές οι παραγγελίες θα έπρεπε να τηρηθούν μυστικές και θα εξυπηρετούντο από εικονικές επιχειρήσεις γερμανικών συμφερόντων στην Ελβετία, καθώς θεωρητικά εξακολουθούσε να ισχύει το Άρθρο 170 της Συνθήκης των Βερσαλλιών που είχε επιβληθεί μεταπολεμικά στην Γερμανία και της απαγόρευε την ανάπτυξη πολεμικής βιομηχανίας.⁸⁷ Τον Ιανουάριο, Μάρτιο και Νοέμβριο του 1935, η Ελλάδα είχε ζητήσει από την Αγγλία, την πώληση ναυτικών μονάδων και πολεμικών αεροσκαφών. Εξ αρχής όμως, η ελληνική αυτή αίτηση συνάντησε την αντίδραση των αγγλικών τραπεζικών κύκλων για χρηματοδότηση, εξαιτίας της χαμηλής πίστης της Ελλάδας, μετά την χρεωκοπία του 1932 και την παύση αποπληρωμής των δανείων. Παράλληλα και η αγγλική κυβέρνηση δεν ανταποκρίνετο θετικά, γιατί θεωρούσε ότι μια τέτοια πώληση πολεμικού υλικού, θα εκλαμβάνετο ως αγγλική πρόκληση από την πλευρά της Ιταλίας.⁸⁸

Παρ' όλο που η ελληνική κυβέρνηση, αλλά και ιδιωτικές επιχειρήσεις, σκόπευαν να προβούν σε μεγάλες παραγγελίες προς την Γερμανία, ήταν προφανές, ότι το ενεργητικό όσον αφορά το Clearing, θα παρέμενε σε υψηλά επίπεδα για την ελληνική πλευρά. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1935 και ενώ η ελληνική κυβέρνηση ενημέρωνε την γερμανική πλευρά ότι επιθυμούσε να θέσει μεγάλες παραγγελίες πολεμικού υλικού, υπό τον όρο της μυστικότητας, κατέφθανε στην Γερμανία, αντιπροσωπεία του ελληνικού Ναυτικού υπό τον Α/ΓΕΝ Αντιναύαρχο Δημήτριο Οικονόμου, για να προσεγγίσει την γερμανική κυβέρνηση και να εξακριβώσει αν αυτή edέχετο να προμηθεύσει επείγοντως πολεμικό υλικό με απευθείας συνεννοήσεις, άνευ μεσαζόντων. Κατόπιν της θετικής ανταπόκρισης από την γερμανική κυβέρνηση, διαβιβάστηκαν τον επόμενο μήνα στην γερμανική πρεσβεία της Αθήνας, οι πίνακες των υπό προμήθεια υλικών.⁸⁹

Τον Νοέμβριο και προκειμένου η γερμανική πλευρά να ικανοποιήσει την ελληνική απαίτηση για αποκλεισμό των μεσαζόντων, συνέστησε μια κοινοπραξία (Greichenland –

---

⁸⁶ Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2009, σ. 304.

⁸⁷ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 133.

⁸⁸ Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935 – 1941*, σ. 25, 59–60.

⁸⁹ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 135.

Konsortium) στην οποία θα συμμετείχαν όλες οι γερμανικές εταιρείες που επιθυμούσαν να προωθήσουν τα προϊόντα τους στην Ελλάδα.⁹⁰ Ταυτόχρονα, στις 6 Νοεμβρίου 1935, αμέσως μετά την ιταλική επίθεση στην Αιθιοπία, η γερμανική κυβέρνηση διακήρυξε επίσημα, ότι νομιμοποιείται το εμπόριο πολεμικού υλικού για την χώρα, αίρωντας άλλον έναν περιοριστικό όρο της Συνθήκης των Βερσαλλιών, που είχε επιβληθεί στην Γερμανία.⁹¹ Η υποβολή προτάσεων από γερμανικές εταιρείες, άρχισε με καθυστέρηση από τον Φεβρουάριο του 1936, αλλά πλέον η όλη υπόθεση παρουσίαζε επικίνδυνη πολιτική εμπλοκή, καθώς πέραν της αγγλογαλλικής παρεμβολής, ασκείτο έντονη κριτική από τον ελληνικό Τύπο προς την γερμανική Κοινοπραξία, κατηγορώντας την ως εκβιαστικό οργανισμό. Εκ των πραγμάτων, οι συνεννοήσεις με την γερμανική πλευρά διεκόπησαν, έως ότου διευκρινιστεί η κατάσταση.⁹²

Ως προς την διαδικασία που ακολουθείτο, η Τράπεζα της Ελλάδος κατέβαλλε στους Έλληνες εξαγωγείς την αξία των εμπορευμάτων τους σε δραχμές, οπότε το αντίστοιχο ποσό των μάρκων Γερμανίας ανήκε στην Τράπεζα της Ελλάδος, με αποτέλεσμα το υπόλοιπο υπέρ της ελληνικής πλευράς, να εμφανίζεται τυπικά στον λογαριασμό της. Ωστόσο, αυτό το ποσό των μάρκων Γερμανίας δεν το είχε στην διάθεσή της, αφού ήταν δεσμευμένο στην γερμανική Reichsbank. Ουσιαστικά δηλαδή, η τράπεζα παρείχε άτοκο δάνειο στον Έλληνα εξαγωγέα, χωρίς αντίστοιχη δική της κάλυψη. Αντίθετα, η συνήθης πρακτική σε άλλες χώρες που εφάρμοζαν Clearing με την Γερμανία, ήταν να πιστώνονται οι εξαγωγείς σε μάρκα Γερμανίας και ο διακανονισμός να γίνεται μόνο εφ' όσον δημιουργούνται οι αντίστοιχες αξίες σε εγχώριο νόμισμα από εισαγωγές γερμανικών προϊόντων.⁹³

Η Τράπεζα της Ελλάδος, ανησυχούσε εξαιτίας φόβου υποτίμησης του μάρκου Γερμανίας και άρχισε να ασκεί πιέσεις προς την κυβέρνηση, προκειμένου να βρει διέξοδο στο πρόβλημα, οπότε και πρότεινε μια σειρά από μέτρα, όπως:

α) να αγοράσει το Ελληνικό Δημόσιο το ενεργητικό του Clearing έως το ποσό των 15 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας, το οποίο εν συνεχεία θα διακανονίζετο με την προμήθεια από την Γερμανία πολεμικού υλικού,

---

⁹⁰ Ο.π., σ. 137.

⁹¹ Ο.π., σ. 89.

⁹² ΔΙΣ/ΓΕΣ, Φ.17/Α/1, σ. 75, 6 Μαΐου 1936, Γενικό Επιτελείο Στρατού – Τμήμα ΙΒ', *Διαδοχικάί φάσεις της προσπαθείας προμηθείας υλικού εκ της Γερμανίας*.

⁹³ Μιχάλης Μ. Ψαλιδόπουλος, *Νομισματική Διαχείριση και Οικονομική Κρίση – Η Πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος, 1929 – 1941*, Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος, 2011, σ. 125–126.

β) να εξουσιοδοτηθεί η Τράπεζα της Ελλάδος, να αγοράζει πλέον για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου τα μάρκα Γερμανίας που αντιστοιχούσαν στην αξία των εξαγομένων προϊόντων στην Γερμανία, πέραν του υφισταμένου ορίου των 32 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας και

γ) το υπόλοιπο ποσό των μάρκων Γερμανίας, μετά την αφαίρεση των 15 εκατομμυρίων, να διακανονίζεται με τις εισαγωγές εμπορευμάτων από την Γερμανία.⁹⁴

Η παράταση της κατάστασης αυτής και η μη παροχή λύσης από την κυβέρνηση, ανάγκασε την Τράπεζα της Ελλάδος, να λάβει τον Φεβρουάριο του 1936, τα εξής μέτρα:

α) δεν θα κατέβαλλε πλέον στους εξαγωγείς την αξία των εμπορευμάτων τους σε δραχμές, αλλά θα τους πίστωνε με την αξία τους σε μάρκα Γερμανίας,

β) έναντι αυτής της πίστωσης που θα είχε την μορφή ενεχύρου, θα παρείχε στους εμπόρους άτοκη πίστωση σε δραχμές, έως το 60% της συνολικής αξίας των εμπορευμάτων σε μάρκα Γερμανίας.

Θεωρώντας πως η ίδια είχε πράξει ό,τι ήταν δυνατόν, ζητούσε από την πλευρά του κράτους να ρυθμίσει το θέμα. Αμέσως μετά από αυτήν την κίνηση, διεφάνη κίνδυνος δυστοκίας και παγώματος του καπνεμπορίου για την επόμενη Οικονομική Χρήση, ενώ προκλήθηκε γενική κατακραυγή όλου σχεδόν του επιχειρηματικού και εμπορικού κόσμου της Β. Ελλάδας. Οι εξαγωγείς, θεωρούσαν ότι αν η Τράπεζα της Ελλάδος δίσταζε να αναλάβει τον εξαγωγικό κίνδυνο, αυτόν θα έπρεπε να αναλάβει το κράτος.⁹⁵ Πράγματι, το Συμβούλιο Πολιτικών Αρχηγών που συγκλήθηκε στις 3 Μαρτίου 1936, για να εξετάσει το θέμα, αναγνώρισε την δυσχερή θέση της τράπεζας και τους κινδύνους που αναλάμβανε μονομερώς, οπότε αποφάσισε την ανάληψη του κινδύνου αυτού από το Ελληνικό Δημόσιο, με την αγορά των μάρκων Γερμανίας για λογαριασμό του, ενώ θα αγόραζε από το απόθεμα σε μάρκα της Τράπεζας της Ελλάδος στην Γερμανία, 22 εκατομμύρια για την προμήθεια πολεμικού υλικού. Για την αποπληρωμή, το Ελληνικό Δημόσιο θα συνήπτε με την Τράπεζα της Ελλάδος 15ετές δάνειο με ετήσιο επιτόκιο 3%.⁹⁶

Προκειμένου να αρχίσει η προετοιμασία για την χρηματοδότηση, στις 3 Μαρτίου η κυβέρνηση αποφάσισε να παρέμβει και να χρησιμοποιήσει το πιστωτικό υπόλοιπο από το ελληνογερμανικό Clearing, οπότε προκειμένου να αρχίσει η προετοιμασία για την

---

⁹⁴ Ο.π.

⁹⁵ Ο.π.

⁹⁶ Ο.π.

χρηματοδότηση, δημοσιεύθηκε στις 5 Μαρτίου Αναγκαστικός Νόμος, σύμφωνα με τον οποίο, η ελληνική κυβέρνηση εξασφάλιζε τις πιστώσεις για την παραγγελία των εφοδίων από την Γερμανία. Έτσι, η Τράπεζα της Ελλάδας έθετε στην διάθεση του Ελληνικού Δημοσίου ποσό 22 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας, ενώ ταυτόχρονα συνομολογείτο δάνειο μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της Τράπεζας της Ελλάδος, ύψους 891 εκατομμυρίων δραχμών (σύμφωνα με την ισοτιμία 1 μάρκο Γερμανίας = 40,5 δραχμές της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1936), ώστε να εξοφληθεί το παραπάνω ποσό μάρκων Γερμανίας. Το δάνειο, επρόκειτο να αποπληρωθεί σε 15 έτη με ετήσιο τόκο 3% και ρυθμιζέτο, ώστε από τις 20 Φεβρουαρίου 1936 και εφεξής, οι από τις ελληνικές εξαγωγές προϊόντων παραγωγής 1935 και πριν, δημιουργούμενες απαιτήσεις σε μάρκα Γερμανίας από την German Reichsbank, να προαγοράζονται ατόκως για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου διά της Τράπεζας της Ελλάδος και να διατίθενται για τις ανάγκες εισαγωγών.⁹⁷

Τον Απρίλιο και μετά τον θάνατο του πρωθυπουργού Δεμερτζή, ανέλαβε την διακυβέρνηση ο Ιωάννης Μεταξάς, ο οποίος ενδιαφέρετο ιδιαίτερα για την πολεμική προπαρασκευή της χώρας, αλλά εξαιτίας της περιορισμένης κοινοβουλευτικής παρουσίας του κόμματός του (4% επί των συνολικών ψήφων και 7 έδρες στην Βουλή), έπρεπε να λαμβάνει υπ' όψιν παράγοντες, όπως η δριμεία κριτική που ασκούσε ο Τύπος, εναντίον του γερμανικού Consortium. Πλέον, είχε λυθεί το θέμα με την Τράπεζα της Ελλάδος, απέμενε όμως, η υπογραφή μιας διακρατικής συμφωνίας με την γερμανική κυβέρνηση, κάτι όχι και τόσο εύλογο στην συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία. Τον Μάιο, το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο, εξέδωσε έκθεση, στην οποία υποστηριζέτο ότι η μοναδική διέξοδος από την συσσώρευση ενός τεραστίου πιστωτικού πλεονάσματος στο ελληνογερμανικό Clearing, ήταν η αύξηση των ελληνικών εισαγωγών από την Γερμανία. Παραδόξως, η αλήθεια αυτή αναδείχθηκε εκ των πραγμάτων και η άρση των όποιων δισταγμών, ήλθε εμμέσως, ως αποτέλεσμα της εργατικής αναταραχής που είχε προκύψει εκείνη την περίοδο και σάρωσε την Β. Ελλάδα, προσδίδοντας ένα γενικότερο αίσθημα εσωτερικής αστάθειας, επιτείνοντας τους φόβους για επανάληψη του σκηνικού που είχε προκαλέσει τον Ισπανικό Εμφύλιο.

Μεταξύ καπνεμπορών και καπνεργατών είχε συμφωνηθεί το ύψος των ημερομισθίων για την συγκομιδή των καπνών, αλλά οι πρώτοι υπαναχώρησαν. Οι καπνεργάτες αντιδρώντας,

---

⁹⁷ ΦΕΚ αρ. 119, 5 Μαρτίου 1936, Αναγκαστικός Νόμος της 4^{ης} Μαρτίου, *Περί των μετά της Γερμανίας εμπορικών ανταλλαγών*.

προέβησαν σε μαζικές και έντονες διαδηλώσεις στην Θεσσαλονίκη, με αίτημα την υπογραφή συμφωνίας για τον μέσο όρο των ημερομισθίων. Η κατάσταση τέθηκε εκτός ελέγχου στις 9 Μαΐου, με αποτέλεσμα να κληθεί ο Στρατός για να αποκαταστήσει την τάξη και να υπάρξουν θύματα μεταξύ των εργατών. Την επόμενη ημέρα, υπεγράφη πρακτικό μεταξύ καπνεργατών και καπνεμπόρων, που προέβλεπε την υιοθέτηση της συμβιβαστικής κυβερνητικής πρότασης που είχε κατατεθεί μία εβδομάδα νωρίτερα. Παρ' όλες τις εκφραζόμενες επιφυλάξεις των καπνεμπόρων, αυτοί υποχώρησαν μετά από παρέμβαση της κυβέρνησης, ενώ ο πρωθυπουργός ανακοίνωσε, ότι η αποδοχή του πρακτικού θα επιβάλλετο οπωσδήποτε.⁹⁸

Οι παραπάνω εξελίξεις σε συνδυασμό με το γεγονός, ότι η εξαγωγή καπνών, εξαρτάτο επικίνδυνα από την γερμανική πλευρά (απορροφούσε το 50% των ελληνικών εξαγωγών καπνού), καθιστούσαν πλέον παραπάνω από προφανές, ότι προκειμένου να παραμείνουν σε υψηλό επίπεδο οι εξαγωγές καπνών στην χώρα αυτή, ώστε να διατηρηθούν οι θέσεις εργασίας και η εργασιακή ειρήνη στην καπνοπαραγωγή, αποτελούσε μονόδρομο για την Ελλάδα η αύξηση των εισαγωγών γερμανικών προϊόντων μέσω του Clearing. Στην προκειμένη περίπτωση, οι ελληνικές εξοπλιστικές ανάγκες, καθιστούσαν τα οπλικά συστήματα, το μόνο ικανό σε όγκο γερμανικό προϊόν, ώστε να ισοσκελισθεί το διμερές εμπόριο.⁹⁹

Τον Ιούνιο, σε επίσκεψη του Γερμανού υπουργού Οικονομικών στην Αθήνα, συζητήθηκε το ενδεχόμενο υποτίμησης του μάρκου Γερμανίας και πλέον η ελληνική κυβέρνηση κινητοποιήθηκε. Στις 2 Ιουνίου, δημοσιεύθηκε Νομοθετικό Διάταγμα, με το οποίο, επιχειρείτο να δοθεί στην ελληνική κυβέρνηση, η δυνατότητα να παρακάμπτει εμπόδια που θα παρουσιάζοντο κατά την διενέργεια δημοσίων διαγωνισμών, ώστε εν τέλει η κατακύρωση να δίδεται και σε γερμανικές εταιρείες, των οποίων οι προσφορές δεν αναδεικνύοντο ως οι καλύτερες. Η λήψη απόφασης θα γίνετο πλέον σε επίπεδο ΑΣΕΑ. Ως εκ τούτου, προμήθειες πολεμικού εφοδιασμού, όπου το συμφέρον του Δημοσίου εξυπηρετείτο όχι απολύτως από το αποτέλεσμα του διενεργηθέντος διαγωνισμού, αλλά σε συνδυασμό αυτού με τις οικονομικές, δημοσιονομικές και συναλλαγματικές συνθήκες της χώρας, επιτρέπετο κατά την κρίση του υπουργού να εισάγονται στο ΑΣΕΑ, το οποίο θα αποφάσιζε τελικά για την κατακύρωση της προμήθειας. Πιο συγκεκριμένα, σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις πολύ επείγουσας ανάγκης,

---

⁹⁸ Εφημερίδα *ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ*, 12 Μαΐου 1936, σ. 4, βλ. και Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2009, σ. 305.

⁹⁹ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 147.

μετά από απόφαση του ΑΣΕΑ, προμήθειες από την αλλοδαπή που θα αφορούσαν τον πολεμικό εφοδιασμό, επιτρέπετο να διενεργούνται κατά παρέκκλιση από τις κείμενες διατάξεις.¹⁰⁰

Είναι σημαντικό, το γεγονός, ότι οι όροι για αποπληρωμή των ελληνικών παραγγελιών προς την Γερμανία σε ποσοστό 85% μέσω του Clearing, αποτελούσαν την αμέσως ευνοϊκότερη συμφωνία, σε σχέση με αυτές που ίσχυαν μεταξύ Γερμανίας – Αργεντινής και Γερμανίας – Σκανδιναβικών χωρών, που προέβλεπαν αποπληρωμή σε ποσοστό 100% μέσω Clearing. Σημειώνεται, επίσης, ότι η αρχική γερμανική θέση κατά την έναρξη των ελληνογερμανικών διαπραγματεύσεων, ήταν η εξόφληση ποσοστού 25% σε συνάλλαγμα και 75% μέσω Clearing.¹⁰¹

Καθώς η εξέλιξη των προσπαθειών για άνοιγμα της γερμανικής βιομηχανίας σημείωνε καθυστερήσεις και είχε αρχίσει από ελληνικής πλευράς η υπογραφή συμβάσεων με άλλες χώρες, το Υπουργείο Στρατιωτικών, αποφάσισε εντός του Μαΐου, την αποστολή του Αντισυνταγματάρχη Αγαμέμωνα Φιλιππίδη στο Βερολίνο. Με την παραμονή του εκεί, είχε την δυνατότητα να διευκρινίσει την κατάσταση σε σχέση με τις προσφορές των γερμανικών βιομηχανιών που είχαν υποβληθεί.¹⁰²

Από τις 22 Ιουλίου 1936, η ελληνική και γερμανική κυβέρνηση, είχαν συμφωνήσει στους γενικούς κανόνες και όρους που θα ακολουθούντο για την υπογραφή συμβάσεων πολεμικού υλικού για τις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, οπότε άνοιγε και ο δρόμος για την ουσιαστική έναρξη του ελληνικού εξοπλιστικού προγράμματος.¹⁰³ Η αποπληρωμή των παραγγελιών θα αφορούσε ένα ποσοστό 15% σε συνάλλαγμα και το υπόλοιπο 85% θα εξοφλείτο μέσω του ελληνογερμανικού Clearing. Η ρύθμιση αυτή, έγινε δεκτή από το ΑΣΕΑ σε συνεδρίαση της 12^{ης} Αυγούστου 1936, όπου μάλιστα ο πρωθυπουργός σημείωσε, ότι σε σχέση με το ποσοστό 15% αποπληρωμής σε συνάλλαγμα, παρασχέθηκε η ευχέρεια: *«όπως τούτο μειούται κατά την αξίαν του εις Γερμανίαν εξαγομένου μεταλλεύματος. Αφαιρουμένης της αξίας του εξαγομένου εις Γερμανίαν μεταλλεύματος, τελικώς το εις συνάλλαγμα ποσοστόν, πιθανώτατα θα περιορισθή εις 5%, μη αποκλειομένης και της περαιτέρω μείωσης τούτου, εφ' όσον θα εξαχθεί μεγάλη ποσότης*

---

¹⁰⁰ ΦΕΚ αρ. 233, 2 Ιουνίου 1936, Νομοθετικό Διάταγμα της 28^{ης} Μαΐου 1936, *Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των διατάξεων «περί προμηθειών του Δημοσίου και εκτελέσεως δημοσίων έργων».*

¹⁰¹ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, 1998, σ. 156.

¹⁰² ΥΔΙΑ/ΥΠΕΞ, Κεντρική Υπηρεσία 1936, Φ.62 υπ.2, 13 Ιουνίου 1936, Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, *Περί αποστολής συνταγματάρχου κ. Φιλιππίδη*, αρ. πρωτ. 1689.

¹⁰³ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 150.

μεταλλεύματος».¹⁰⁴ Το παραπάνω, ήταν αποτέλεσμα του όρου που έθεσε η ελληνική πλευρά και ο οποίος έγινε αποδεκτός, ώστε η αξία των πολύτιμων μετάλλων που παραδίδοντο στην Γερμανία αξίας 3 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας, να αφαιρεθεί από το μέρος του τιμήματος που θα εξοφλείτο με ελεύθερο συνάλλαγμα.¹⁰⁵

Στις 8 Δεκεμβρίου 1936, υπεγράφη οικονομική συμφωνία σε διακρατικό επίπεδο, κατά την οποία, η Ελλάδα θα μπορούσε να προβεί στην αγορά πολεμικού υλικού από την Γερμανία, έως το ποσό των 61 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας. Από αυτά, τα 34 εκατομμύρια θα εξοφλούντο μέσω συμψηφισμού (την δεδομένη στιγμή είχαν απομείνει 31 εκατομμύρια), ενώ τα υπόλοιπα με δετή έντοκα γραμμάτια της ελληνικής κυβέρνησης, πάντα στα πλαίσια του ελληνογερμανικού Clearing. Η συμφωνία είχε ισχύ ως τις 30 Ιουνίου 1937, οπότε και θα έπρεπε να έχουν τεθεί οι παραγγελίες. Μετά από αυτό, η ελληνική κυβέρνηση έσπευσε εντός του Ιανουαρίου 1937 να καλύψει νομοθετικά την πρόβλεψη για έκδοση εντόκων γραμματίων, έως το ποσό των 27 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, 12 Αυγούστου 1936, *Πρακτικόν υπ' αριθ. 9, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 67.

¹⁰⁵ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 156.

¹⁰⁶ Ο.π., σ. 150 – 151· ΦΕΚ αριθ. 28, 30 Ιανουαρίου 1937, Αναγκαστικός Νόμος υπ' αριθ. 458/1937 της 27^{ης} Ιανουαρίου 1937, *Περί εκδόσεως εντόκων γραμματίων προς πληρωμήν κρατικών προμηθειών εν τω Εξωτερικώ*.

Γεγονός είναι, ότι μάλλον υπάρχει κάποια σύγχυση ως προς το περιεχόμενο της συμφωνίας της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1936. Ο μὲν Pelt στο άρθρο του το 1994, αναφέρει, ότι η συμφωνία της 22^{ας} Ιουλίου 1936, προέβλεπε παραγγελίες οπλικών συστημάτων μέχρι το ποσό των 60 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας. Η συμφωνία της 8^{ης} Δεκεμβρίου επιβεβαίωνε το ανωτέρω ποσό, εκ των οποίων τα 30 εκατομμύρια θα καλύπτοντο από το Clearing και τα υπόλοιπα 30 από εμπορικές πιστώσεις της γερμανικής βιομηχανίας όπλων, σημ. 63, σ. 59, 65.

Στο βιβλίο του το 1998, (σ. 150), επαναλαμβάνει τα ανωτέρω για την συμφωνία της 22^{ας} Ιουλίου 1936, ωστόσο, για αυτήν της 8^{ης} Δεκεμβρίου, σημειώνει, ότι το ενεργητικό υπόλοιπο του Clearing επέτρεπε στην Ελλάδα να πληρώσει για παραγγελίες μέχρι ποσού 34 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας και συμπληρώνει: «*the remaining 60 million RM was to be settled in six-year government bonds*». Η τελευταία φράση, προφανώς εννοεί το υπόλοιπο των 60 εκατομμυρίων, αλλά ατυχώς, μπορεί να δώσει την εντύπωση, ότι αφορά συμπληρωματικό υπόλοιπο 60 εκατομμυρίων, επιπρόσθετο των 34 εκατομμυρίων. Εν συνεχεία, όμως, αναφέρει, ότι η Ελλάδα ως τα τέλη του 1937 είχε ξοδέψει τα 59 από τα 60 εκατομμύρια που περιελάμβανε η συμφωνία της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1936. Η παραπάνω περικοπή, ίσως θα έπρεπε να διατυπωθεί ως: «*the remaining [of the] 60 million RM was to be settled in six-year government bonds*».

Στο έργο, *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος*, σημειώνεται για την συμφωνία, ότι: «μετά την εξάντλησιν των 34 εκατομμυρίων μάρκων, τα οποία κατά τ' ανωτέρω είχε εις την διάθεσίν του το Κράτος, αι επί πλέον τυχόν εκ Γερμανίας προμήθειαι μέχρι ποσού ετέρων 27 εκατομμυρίων μάρκων, θα ηδύναντο να πληρωθούν εις τους βιομηχάνους προμηθευτάς δι' εντόκων γραμματίων του Ελληνικού Δημοσίου προς 3%, πληρωτέων εντός δετίας. Τα γραμμάτια αυτά, κατά βούλησιν του προμηθευτού, ήσαν δεκτά ως ασφάλεια προς επιτυχίαν πιστώσεων υπό των βιομηχάνων παρά γερμανικαίς τραπεζαίς. Τα γραμμάτια, περιερχόμενα ούτω εις την δανείστριαν τράπεζαν, θα έμενον παρ' αυτή μέχρις εξοφλήσεώς των, η δ' εξόφλησις της ετησίας δόσεως θα

Ως εκ τούτου, ενώ βάσει της συμφωνίας της 22^{ας} Ιουλίου, η ελληνική πλευρά αποπλήρωνε τις γερμανικές βιομηχανίες πολεμικού υλικού, κατά 15% σε συνάλλαγμα και κατά 85% μέσω του ελληνογερμανικού Clearing, μετά την συμφωνία της 6^{ης} Δεκεμβρίου, υπήρχε και η περίπτωση αποπληρωμής μέσω του Clearing με δετή γραμμάτια του Ελληνικού Δημοσίου, εντόκως προς 3%, ενώ για το πρώτο Οικονομικό Έτος 1937 – 1938 προεβλέπετο η καταβολή του 15% σε ελεύθερο συνάλλαγμα, για συμβάσεις ύψους ανωτέρου των 150.000 μάρκων Γερμανίας.¹⁰⁷

Με αφορμή την σημαντική αυτή εξέλιξη, ο υπουργός Οικονομικών Κωνσταντίνος Ζαβιτζιάνος, σε δηλώσεις προς τον Τύπο στις 18 Ιανουαρίου 1937, σημείωσε ότι από το εξοπλιστικό πρόγραμμα των 6,15 δισεκατομμυρίων δραχμών, έως εκείνη την στιγμή είχαν εξευρεθεί τα 2,15 δισεκατομμύρια, οπότε απέμεναν 4 δισεκατομμύρια δραχμές (98,77 εκατομμύρια μάρκα Γερμανίας).¹⁰⁸ Το σημαντικό, όμως, ήταν σύμφωνα με τον υπουργό, ότι: «. . . διά του δανείου τούτου [. . .] μας δίδονται [. . .] τα μέσα όπως το πρώτον στρατιωτικό πρόγραμμα των 6.150.000.000 δραχμών, διά την άμυναν της χώρας, το οποίον επρόκειτο να εκτελεσθή εντός διαστήματος οκτώ ολοκλήρων ετών, πραγματοποιηθή εντός του τρέχοντος έτους!». ¹⁰⁹

Οι δηλώσεις αυτές, θεωρούμενες ως μη διπλωματικές από τον βασιλιά και εκθέτουσες την Ελλάδα σε επικρίσεις από την Μεγ. Βρετανία, ως προσδεόμενη πλήρως στο γερμανικό οικονομικό άρμα, με αποτέλεσμα ο πρωθυπουργός να αντικαταστήσει τον Ζαβιτσίανο τις επόμενες ημέρες.¹¹⁰ Μάλιστα, ο ίδιος ο Μεταξάς, προέβη σε διευκρινιστικές δηλώσεις, με σκοπό να “υποβαθμίζει” την σημασία της ελληνογερμανικής συμφωνίας. Αυτός, εξήγησε ότι: «ίνα οι

εγίνετο εκ του εκάστοτε ενεργητικού υπολοίπου του λογαριασμού των μεταξύ Ελλάδος και Γερμανίας εμπορικών συμψηφισμών. Τοιουτοτρόπως εγίνετο δυνατή η άμεσος επί πιστώσει παραγγελία και άλλου υλικού αξίας μέχρι δρχ. 1.080 εκατομ. άνευ χρησιμοποίησεως δραχμών η συναλλάγματος», σ. 195. Δηλαδή, το συνολικό ύψος παραγγελιών για οπικά συστήματα, προσδιορίζεται σε 61 εκατομμύρια μάρκα Γερμανίας. Πράγματι, σύμφωνα με τον Αναγκαστικό Νόμο 458/1937: «Επιτρέπεται εις την Κυβέρνησιν, όπως επί τω τέλει της πληρωμής κρατικών προμηθειών εν Γερμανία εκδίδη έντοκα γραμμάτια εις REICHSMARK διά ποσόν μη δυνάμενον να υπερβή τα είκοσι επτά εκατομμύρια R.M. και επί τόκω 3%».

¹⁰⁷ Pelt, Tobacco, Arms & Politics, σ. 125.

11 Ιουνίου 1937, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, Πρακτικό υπ’ αριθ. 30, Αίτησις Προμηθείας 130 Πιστολίων Φωτοβολίδων, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940, Επιμ. Βλάσσης, σ. 160.

Σε έγγραφο του Υπουργείου Οικονομικών, σημειώνεται η διευκρίνιση, ότι κατά την συμφωνία της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1936: «Το πρώτον έτος 1937 – 38 εκτός της δόσεως θα καταβληθή και 15% εις συνάλλαγμα ελεύθερον», βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, Φ.87, 9 Ιουλίου 1938, Υπουργείο Οικονομικών – Γενική Διεύθυνση Δημοσίου Λογιστικού προς Πρόεδρο Κυβέρνησης, αριθ. πρωτ. εμπιστ. 403.

¹⁰⁸ Pelt, Tobacco, Arms & Politics, σ. 118.

¹⁰⁹ Κιτσίκης, Η Ελλάς τής 4^{ης} Αυγούστου . . ., σ. 60–61.

¹¹⁰ Ο.π., σ. 61.

γερμανικοί βιομηχανικοί οίκοι δυνηθώσι να παράσχωσι πιστωτικές ευκολίας εις την Ελλάδα, προεβλέφθη η έκδοσις ελληνικών εντόκων γραμματίων προς 3%, τα οποία θα χρησιμοποιούνται υπό των οίκων τούτων προς εξεύρεσιν απαιτουμένων πιστώσεων εν συνεργασία μετά γερμανικών τραπεζών. Πρόκειται περί πιστωτικών ευκολιών ποσού 25 εκατομ. μάρκων περίπου, τα οποία αντιστοιχούν προς τα μέλλοντα να προκύψωσι κατά τα προσεχή έτη πλεονάσματα υπέρ της Ελλάδος εκ του κλήριγκ. Δεν πρόκειται επομένως περί προσφοράς δανείου εκ μέρους της γερμανικής κυβερνήσεως . . .».¹¹¹

Ως συνέχεια της χρηματοδότησης των παραγγελιών οπλισμού από την Γερμανία, στις 22 Ιουνίου 1937 δημοσιεύθηκε ο Α.Ν. 748, με τον οποίο από τον λογαριασμό σε μάρκα Γερμανίας του Ελληνικού Δημοσίου στην Τράπεζα της Ελλάδας, που είχε ανοίξει βάσει του Αναγκαστικού Νόμου της 4^{ης} Μαρτίου 1936, ετίθετο στην διάθεση του Ελληνικού Δημοσίου, ποσό έως 12 εκατομμύρια μάρκα Γερμανίας (486 εκατομμύρια δραχμές), 4ετούς διάρκειας πληρωτέο μέχρι την 1^η Ιουλίου 1940 και με τόκο 3% ετησίως.¹¹²

Ωστόσο, η υπογραφή της ελληνογερμανικής συμφωνίας τον Δεκέμβριο του 1936, προσέκοψε σχεδόν αμέσως σε τεχνικές διαφορές, αλλά και διαφωνίες οικονομική φύσης. Αφ' ενός μεν οι γερμανικοί οίκοι δεν εδέχοντο την παράδοση στην ελληνική πλευρά των απαραίτητων πινάκων βολής για τα παραγγελθέντα αντιαεροπορικά πυροβόλα, αφ'ετέρου η ελληνική πλευρά απέρριπτε ορισμένους οικονομικούς όρους που θα επιβάρυναν τις παραγγελίες. Το πρόβλημα λύθηκε μόνο στα τέλη Μαΐου 1937, μετά από ευνοϊκή παρέμβαση της γερμανικής κυβέρνησης, οπότε απαιτήθηκε η παράταση της ισχύος της συμφωνίας ως τις 31 Οκτωβρίου.¹¹³

---

¹¹¹ Ο.π., σ. 61–62. Οι διευκρινίσεις που δίδει ο Μεταξάς, για τον τρόπο αποπληρωμής, αλλά και το ύψος των προβλεπομένων πιστώσεων, είναι προφανώς πλησιέστερα προς την περιγραφή που δίδεται στο έργο, *Χρονικόν της Τραπεζής της Ελλάδος*. Άλλωστε ο Αναγκαστικός Νόμος υπ' αριθ. 458/1937 στο ΦΕΚ αριθ. 28 της 30^{ης} Ιανουαρίου 1937, ξεκαθαρίζει απόλυτα την κατάσταση, αναφέροντας το ποσό των 27 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας. Σημειώνεται, ότι ο Μεταξάς είχε κάθε λόγο για πολιτικούς κυρίως υπολογισμούς, να στρογγυλοποιεί/υποβαθμίζει κατά το δυνατόν το ύψος των πιστώσεων (από 27 σε 25 εκατομμύρια) και ταυτόχρονα να μην κάνει μνεία των ήδη συμφωνηθέντων 34 εκατομμυρίων, προκειμένου να καθησυχάσει την Αγγλία. Άλλωστε, η αγγλική δυσαρέσκεια, ήταν και ο λόγος της απομάκρυνσης του υπουργού Οικονομικών Κ. Ζαβιτζιάνου. Η αποπληρωμή του ποσού των 27 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας, σε 6 ετήσιες δόσεις, αντιπροσωπεύει ποσό 4,5 εκατομμυρίων ετησίως, ένα ασφαλώς ρεαλιστικό μέγεθος ενεργητικού, για το τότε ελληνογερμανικό Clearing.

Ιωάννης Μεταξάς – *Το Προσωπικό του Ημερολόγιο, Τόμος Τέταρτος, Η 4^η Αυγούστου, Ο Πόλεμος 1940–41*, Επιμέλεια: Φαίδων Βρανάς, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήναι, 1960, Παράρτημα, σ. 694–696.

¹¹² ΦΕΚ αρ. 236, 22 Ιουνίου 1937, Αναγκαστικός Νόμος 748/1937 της 14^{ης} Ιουνίου, *Περί κυρώσεως της από 4 Ιουνίου 1937 Συμβάσεως «περί χορηγήσεως παρά της Τραπεζής της Ελλάδος εις το Ελληνικόν Δημόσιον προκαταβολής εκ δραχμών τετρακοσίων ογδοήκοντα εξ εκατομμυρίων (486.000.000)»*.

¹¹³ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 153.

Ήδη, όμως, από τις 5 Δεκεμβρίου 1936, μια σημαντική μεταστροφή σημειώνεται σε σχέση με την ακολουθητέα πολιτική της Γερμανίας ως προς τις εξαγωγές πολεμικού υλικού. Ο Hermann Göring αναλαμβάνοντας τον απ' ευθείας έλεγχο των πολεμικών βιομηχανιών, διέταξε όλες οι εξαγωγές πολεμικού υλικού να αποπληρώνονται σε σκληρό συνάλλαγμα, εκτός ειδικών περιπτώσεων. Το σύμπλεγμα των αμυντικών βιομηχανιών, εμπρός σε αυτήν την δραματική αλλαγή της γερμανικής πολιτικής, η οποία ως μόνο αποτέλεσμα θα είχε την μειονεκτική θέση τους σε περίπτωση διαγωνιστικών διαδικασιών, επιχείρησε να αντικρούσει την σκέψη αυτή, προβάλλοντας ευρύτερους λόγους μακροπρόθεσμης εμπορικής και πολιτικής σημασίας, επικαλούμενο μάλιστα την περίπτωση της Ελλάδας, όπου η οικονομική διείσδυση ήταν θεαματική. Πράγματι, στα τέλη του Φεβρουαρίου 1937, αποφασίστηκε ο όρος καταβολής του τιμήματος κατά 100% στις εξαγωγές πολεμικού υλικού, να ενεργοποιείται μόνο σε περιπτώσεις πολιτικής σκοπιμότητας. Στις 22 Ιουλίου, νέα μεταστροφή της γερμανικής κυβέρνησης, είχε ως αποτέλεσμα την έκδοση διατάγματος, όπου επανήρχετο η ρήτρα αποπληρωμής κατά 100% σε σκληρό συνάλλαγμα, για τις πωλήσεις όπλων.¹¹⁴

Η ελληνική κυβέρνηση, διαπίστωσε εντός του θέρους του 1937, ότι σε γενικότερο επίπεδο, η γερμανική πολιτική οικονομικής διείσδυσης στα Βαλκάνια, που εγκαινιάστηκε 3 έτη πριν, μεταβάλλετο άρδην. Όπως εξηγούσε σε επιστολή του ο υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας Κυριάκος Βαρβαρέσσος, κατά τις διαπραγματεύσεις που διεξήγαγε στο Βερολίνο: «Ευρέθημεν προ μιας αποτόμου μεταστροφής της πολιτικής της Γερμανίας η οποία, από της κατευθύνσεως που είχε να αγοράζει τα πάντα και εις απεριορίστους ποσότητες απ' εκεί όπου δεν ήτο υπόχρεος να πληρώνη συνάλλαγμα, μετεβλήθη εις πολιτικήν αμέσου και άνευ εξαιρέσεων εξισώσεως των εισαγωγών και εξαγωγών της και εις αυτάς τας χώρας Clearing διά του περιορισμού των εισαγωγών της μέχρι της στάθμης των εξαγωγών. [. . .] Ο κ. Puhl με τον οποίον είχα μακρά εμπιστευτικήν ομιλίαν, μου εξήγησεν ότι η μεταστροφή της πολιτικής αυτής οφείλεται εις την απόφασιν της Γερμανίας να μεταβάλη βαθμηδόν το σημερινόν σύστημα πληρωμών διά μέσου Clearing και να επανέλθη, μετά τινα σύντομον σχετικώς χρόνον εις το σύστημα της διά πραγματικού συναλλάγματος διεξαγωγής των πληρωμών υπό τον όρον όμως του πλήρους συμψηφισμού των οφειλών και αξιώσεων, δηλ. ισοσκελίσεως των εμπορικών συναλλαγών».¹¹⁵

---

¹¹⁴ Ό.π., σ. 151, 152, 153.

¹¹⁵ Ηλία Βενέζη της Ακαδημίας Αθηνών, *Εμμανουήλ Τσουδερός – Ο πρωθυπουργός της Μάχης της Κρήτης*, Αθήναι 1966, σ. 150, βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5.

Οι συνέπειες αυτής της πολιτικής είχαν άμεσο αντίκτυπο στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, καθώς στις 7 Ιουνίου 1937, το Υπουργείο Αεροπορίας, απηύθυνε πρόσκληση σε ξένους οίκους για την υποβολή προσφορών προκειμένου να προμηθεύσουν βομβαρδιστικά αεροπλάνα. Ο γερμανικός Οίκος Dornier ανταποκρινόμενος, πρότεινε στις 2 Οκτωβρίου, το αεροσκάφος Do 17. Ήταν όμως φανερό, ότι η απαίτηση για καταβολή του 100% του τιμήματος σε σκληρό συνάλλαγμα, έθετε σε μειονεκτική θέση την γερμανική υποψηφιότητα. Παρ' όλο που με παρέμβαση της γερμανικής κυβέρνησης, η πρόταση για το Do 17 οριστικοποιήθηκε με την μείωση της απαίτησης σε συνάλλαγμα σε μόνο 30%, η ελληνική πλευρά προέκρινε σε συνεδρίαση του ΑΣΕΑ την πρόταση του γαλλικού Οίκου Potez. Η παραπάνω αμφιταλαντευόμενη γερμανική πολιτική, οδήγησε μοιραία, στην εκ νέου παράταση και της ελληνογερμανικής συμφωνίας, ως τις 31 Δεκεμβρίου 1937.¹¹⁶ Πράγματι, στα τέλη 1937, η Ελλάδα είχε θέσει παραγγελίες για γερμανικό πολεμικό υλικό, ύψους 59 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας, έχοντας σχεδόν εξαντλήσει τα 61 εκατομμύρια που είχαν καθορισθεί με την συμφωνία της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1936. Προκειμένου να εξασφαλισθεί η συνέχιση των παραγγελιών, η γερμανική πλευρά δέχθηκε οι παραγγελίες μηχανημάτων και εξοπλισμού παραγωγής (που αποκτούντο προς εξοπλισμό των στρατιωτικών εργοστασίων και τεχνικών υπηρεσιών), να μην θεωρηθούν ως πολεμικό υλικό. Αυτές, αντιπροσώπευαν ένα ποσό 10–15 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας, στο σύνολο των 60 εκατομμυρίων, οπότε με αυτόν τον τρόπο εδίδετο η δυνατότητα στην ελληνική πλευρά για εντός του 1938 παραγγελίες καθαρά πολεμικού υλικού, επιπλέον 10–15 εκατομμυρίων.¹¹⁷

Εκτός όμως της ανάγκης ρύθμισης και εξασφάλισης των χρηματοδοτικών μέσων για κάλυψη των εξοπλιστικών αναγκών σε συνάλλαγμα, με την στροφή κατά προτεραιότητα προς την Γερμανία, υπήρχε και η πρόνοια εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, για την εξεύρεση

---

¹¹⁶ Ό.π., σ. 153–154.

19 Νοεμβρίου 1937, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 35, Προμηθείας Βομβαρδιστικών Αεροπλάνων, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 239, 240. Πάντως, σύμφωνα με τα πρακτικά του ΑΣΕΑ, η γερμανική πρόταση υποστηρίχθηκε μόνο από τον Α/ΓΕΝ, αλλά η απόφαση βασίστηκε καθαρά σε τεχνικούς όρους, καθώς από την γενικότερη αξιολόγηση του Υπουργείου Αεροπορίας, το Do 17 κατετάγη μόλις τρίτο στην σειρά προτίμησης.

¹¹⁷ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 155. Σημειώνεται, ότι σύμφωνα με τον Pelt, η Ελλάδα αφ' ενός μεν αγόραζε μηχανολογικό εξοπλισμό για κρατικά εργοστάσια και υπηρεσίες όπως το Κρατικό Εργοστάσιο Αεροπλάνων, τα Ναυπηγεία, οι Εφορείες Υλικού Πολέμου κ.λπ., αφ' ετέρου υπάρχει και η σχετικά άγνωστη πτυχή της αγοράς πολεμικού υλικού από την Γερμανία και η μεταπώλησή του στις εμπόλεμες παρατάξεις του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου, βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2. Σε αυτήν την περίπτωση, όπως είναι ευνόητο, το τίμημα αφαιρείτο από το συμφωνηθέν μεταξύ Ελλάδας – Γερμανίας συνολικό ποσό απόκτησης οπλικών συστημάτων.

πρόσθετων πόρων στο εσωτερικό. Αμέσως μετά το Κίνημα του 1935, ο υπουργός Αεροπορίας Γεώργιος Σχοινάς, συγκρότησε 70μελή επιτροπή με πρόεδρο τον Ιωάννη Δροσόπουλο, διοικητή της Εθνικής Τράπεζας, προς συλλογή εράνων υπέρ της Αεροπορίας, αλλά μετά από παρέλευση έτους, είχε συλλεγεί ποσό μόλις 20 εκατομμυρίων δραχμών.¹¹⁸ Μετά τον Φεβρουάριο του 1937, νέα πρωτοβουλία ανελήφθη προς την ίδια κατεύθυνση, που οδήγησε στην ψήφιση στις 18 Απριλίου του Α.Ν. 643, βάσει του οποίου προωθήθηκε αποφασιστικά η ιδέα που γνώρισε τεράστια επιτυχία.¹¹⁹ Οι πλέον εντυπωσιακές δωρεές ήταν αυτή του Αιγυπτιώτη Στυλιανού Σαρπάκη που προσέφερε 2 αεροπλάνα δώξης Gloster Gladiator Mk.I, αξίας περίπου 9.200 λιρών Αγγλίας, αυτή του επίσης Αιγυπτιώτη Δ. Κουταρέλλη για 2 αεροπλάνα δώξης AVIA 534 Version II, αξίας 15.000 λιρών Αγγλίας, ενώ ο Γ. Κασίμης προσέφερε 10.000 λίρες Αγγλίας και τέλος οι Αιγυπτιώτες πατήρ και υιός Κότσιακας, έκαστος 5.000 λίρες Αιγύπτου.¹²⁰ Στις 15 Απριλίου 1938, στην εισηγητική έκθεση του υπουργού Οικονομικών για τον Κρατικό Προϋπολογισμό, αναφέρετο ότι το προϊόν των εράνων επρόκειτο να ανέλθει σε 300 εκατομμύρια δραχμές, ενώ έως εκείνη την στιγμή είχαν συλλεγεί 250 εκατομμύρια.¹²¹ Τελικά, ως την πολεμική εμπλοκή της χώρας, είχαν συνολικά δωρηθεί περίπου 320 εκατομμύρια δραχμές.¹²²

Η δρομολόγηση εντός του 1936 των παραπάνω εξελίξεων ως προς την αξιοποίηση του αποθέματος μάρκων Γερμανίας, προσέδωσε την ευχέρεια στην στρατιωτική ηγεσία, για τον σχεδιασμό περαιτέρω συνέχισης της εξοπλιστικής προσπάθειας. Από τα τέλη του έτους αυτού, επρόκειτο να εξαντληθεί το σύνολο σχεδόν των πιστώσεων που είχαν προβλεφθεί και αναμένετο η ανταπόκριση της κυβέρνησης, αφού πρώτα υποβάλλοντο οι υπηρεσιακές εισηγήσεις των Επιτελείων. Ως προς τον Στρατό: «Δεν εκρίθη σκόπιμον να επαναληφθή εκείνο το οποίον εγένετο εις το παρελθόν, τουτέστι να δίδονται εντολαί προμηθειών χωρίς να υπάρχη εν πλήρες πρόγραμμα αναγκών. Συνεπώς, προ παντός άλλου, εγένετο ταχεία μελέτη των αναγκών του “Σχεδίου

---

¹¹⁸ Πέτρου Οικονομάκου, αντιπτεράρχου – πρ. υπουργού, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι του 1941)*, Αθήναι, 1970, σ. 176.

¹¹⁹ ΦΕΚ αρ. 153, 26 Απριλίου 1937, Αναγκαστικός Νόμος 643 της 18^{ης} Απριλίου 1937, *Περί εράνων υπέρ της Β. Αεροπορίας*.

Οικονομάκου, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι του 1941)*, σ. 177.

¹²⁰ Ό.π., σ.178· Νικόλαος Χριστοφίλης, *Όπλα και καταρρίψεις της Ελληνικής Αεροπορίας 1940 – 1941*, Εκδόσεις Δούρειος Ίππος, Αθήνα, 2010, σ. 58, 65.

¹²¹ Βασίλειον της Ελλάδος, *Γενικός Προϋπολογισμός του Οικονομικού Έτους 1938 – 1939 – Τεύχος Ι*, Εν Αθήναις εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1938, σ. 16.

¹²² Οικονομάκου, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι του 1941)*, σ. 178. Όπως σημειώνει ο Οικονομάκος, μέχρι τον Απρίλιο του 1941, είχαν συλλεγεί επιπλέον 500 εκατομμύρια!

Επιστρατεύσεως 1935”, το οποίον επρόκειτο να τεθή εν ισχύι από της 1^{ης} Ιανουαρίου 1937 και συνετάγη εν πρώτον εφοδιαστικόν πρόγραμμα, εις το οποίον [. . .] εδόθη οριστική μορφή μεταγενεστέρως με βάσιν τας ανάγκας του “Σχεδίου Επιστρατεύσεως 1938”. Το πρόγραμμα τούτο υπεβλήθη εις την κυβέρνησιν διά του Α.Π. 30379/28.10.1936 υπομνήματος. Εζητούντο:

– Να διατεθούν εν α’ σταδίω τα κάτωθι ποσά πέραν των διατεθέντων ήδη 3.000 εκατομμυρίων:

– Δι’ υλικά Επιστράτευσης	εκατομ.	1.545
– Δι’ υλικά Γενικής Εφεδρείας	»	1.126
– Διά κατασκευάς πάσης φύσεως	»	1.897
Σύνολον:	εκατομ.	4.568 ¹²³

Όντως, προκειμένου να υποστηριχθεί το “Σχέδιο Επιστράτευσης 1935”, τρεις μόλις μήνες μετά την ανάληψη της αρχηγίας, ο Αντιστράτηγος Παπάγος υπέβαλλε στις 28 Οκτωβρίου, “Υπόμνημα επί της ανάγκης αμέσου αντιμετώπισεως συμπληρωματικών πιστώσεων διά τον πολεμικόν εφοδιασμόν του Στρατού”. Σε αυτό, ανέφερε, ότι επιπλέον των έως εκείνη την στιγμή διατεθέντων κονδυλίων για παραγγελίες, ο πλήρης εφοδιασμός και εκσυγχρονισμός της δύναμης που προέβλεπε το τότε Σχέδιο Επιστράτευσης, απαιτούσε δαπάνη άνω των 10 δισεκατομμυρίων. Έχοντας πλέον υπ’ όψιν, σύμφωνα με τον νέο προγραμματισμό του υπομνήματος, την σταδιακή υλοποίηση, για το α’ εφοδιαστικό στάδιο σε ορίζοντα 4ετίας (1937 – 1941), πέραν των 3 δισεκατομμυρίων του 1935, ζητείτο η αφιέρωση επιπλέον περίπου 4,568 δισεκατομμυρίων δραχμών, ώστε να συμπληρωθούν οι ελλείψεις (υλικό Επιστράτευσης, Γενικής Εφεδρείας και κατασκευές), εκμεταλλευομένου και του παλαιού υλικού.¹²⁴

Στην β’ φάση, προβλέπετο η πλήρης αντικατάσταση του παλαιού υλικού για τον Στρατό Εκστρατείας, σύμφωνα με τα σχέδια, ενώ ετονίζετο, ότι θα έπρεπε μετά από αυτήν την προσπάθεια, να δρομολογηθεί και η γ’ φάση (δεν αναφέρετο το εκτιμώμενο κόστος) που θα είχε ως σκοπό, την αναθεώρηση των Σχεδίων Επιστράτευσης, ώστε πλέον να αυξηθεί το μέγεθος του Στρατού Εκστρατείας, με την αξιοποίηση του συνόλου του μαχίμου πληθυσμού της χώρας.¹²⁵

¹²³ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 102.

¹²⁴ Ό.π.: ΔΙΣ/ΓΕΣ, Φ.730/Γ/1, σ. 5, 28 Οκτωβρίου 1936, Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Στρατού προς υφυπουργό των Στρατιωτικών – Απόρρητος, *Υπόμνημα επί της ανάγκης αμέσου αντιμετώπισεως συμπληρωματικών πιστώσεων διά τον πολεμικόν εφοδιασμόν του Στρατού*, αριθ. απορ. πρωτ. 30379.

¹²⁵ ΔΙΣ/ΓΕΣ, Φ.730/Γ/1, σ. 6.

Στο τέλος του 1936, είχαν περατωθεί και οι εργασίες για το “Σχέδιο Επιστράτευσης 1935”, το οποίο τέθηκε σε ισχύ από την 1^η Ιανουαρίου 1937.¹²⁶ Παρ’ όλη όμως την βελτίωση που προσέφερε το σχέδιο, απέμειναν σημαντικά μειονεκτήματα και μάλιστα πολύ σοβαρά στην οργάνωση του Στρατού Εκστρατείας, οπότε τον Νοέμβριο του 1936 ξεκίνησε νέα προσπάθεια για κατάρτιση βελτιωμένου Σχεδίου Επιστράτευσης.¹²⁷ Προφανώς, η εξέλιξη των εργασιών για τον νέο Οργανισμό και την εκπόνηση του “Σχεδίου Επιστράτευσης 1938”, για το οποίο οι μελέτες θα έπρεπε να έχουν ολοκληρωθεί τον Μάιο του 1937, αλλά και η τελική επεξεργασία από το ΓΕΣ των αναγκών σε υλικά για το β’ εφοδιαστικό άλμα, συνέτειναν, ώστε σε συμπληρωματική έκθεση του Φεβρουαρίου 1937, ο προηγούμενος σχεδιασμός του Οκτωβρίου 1936 να υποστεί τροποποιήσεις, οπότε με διάφορες προσθαφαιρέσεις το συνολικό ποσό για το α’ εφοδιαστικό στάδιο, ανήρχετο πλέον σε περίπου 4,843 δισεκατομμύρια δραχμές στην 4ετία 1937 – 1941.¹²⁸ Από αυτά, η κυβέρνηση διέθεσε 1,129 δισεκατομμύρια για το Οικονομικό Έτος 1937 – 1938.¹²⁹ Όπως σημείωνε αργότερα ο Α/ΓΕΣ, είχε υποβάλει τις προτάσεις του σε υπόμνημα στις 28 Οκτωβρίου 1936 και στις 28 Φεβρουαρίου 1937 παρέδωσε αναθεωρημένη έκδοση αυτού. Έκτοτε, οι ανάγκες είχαν αυξηθεί και υπολογίζοντο σε 5 δισεκατομμύρια, ενώ η κυβέρνηση διέθεσε περίπου το 1/5 αυτών. Με βάση αυτήν την εξέλιξη, ήταν αναγκασμένος να προβεί σε μεγάλες περικοπές ως προς τον προγραμματισμό των νέων προμηθειών. Οι εργασίες σύνταξης του Σχεδίου Επιστράτευσης όντως ολοκληρώθηκαν τον Μάιο του 1937, στις 13 Ιουλίου δημοσιεύθηκε ο Α.Ν.776 για τον Οργανισμό του Στρατού και την άνοιξη του 1938, επρόκειτο να τεθεί σε ισχύ το “Σχέδιο Επιστράτευσης 1938”.¹³⁰

Πλέον μετά από την μη κυβερνητική έγκριση των μεγάλων πιστώσεων που ζητούσε το υπόμνημα Παπάγου του Οκτωβρίου 1936, αναβλήθηκαν προσωρινά τα φιλόδοξα σχέδια για γενικό εξοπλισμό του Στρατού με νέα σύγχρονα συστήματα όπως για παράδειγμα άρματα

¹²⁶ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 59.

¹²⁷ Ο.π., σ. 94, 95.

¹²⁸ ΔΙΣ/ΓΕΣ, Φ.730/Γ/1, σ. 55, Φεβρουάριος 1937, *Σημείωμα συμπληρώσεων και τροποποιήσεων επί του υπομνήματος* 28.10.36.

¹²⁹ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, Αθήναι, 1957, σ. 108. Αρχικά παρασχέθηκαν 991 εκατομμύρια δραχμές, εκ των οποίων 761 εκατομμύρια για τις ανάγκες του προγράμματος (πλην οχύρωσης) και 230 εκατομμύρια για την οχύρωση. Αργότερα, όμως, τα 761 εκατομμύρια ενισχύθηκαν με 30 εκατομμύρια που αφαιρέθηκαν από την οχύρωση και με 138 εκατομμύρια από διάφορους πόρους του Ταμείου Εθνικής Αμύνης. Συνολικά, οι νέες πιστώσεις που παρασχέθηκαν ήταν ύψους 1,129 δισεκατομμυρίου δραχμών, εκ του οποίου τα 929 εκατομμύρια για όλες τις ανάγκες πλην οχύρωσης και τα 200 εκατομμύρια για οχύρωση. Ωστόσο, αργότερα, στα 929 εκατομμύρια προστέθηκαν και 55 εκατομμύρια από παλαιότερες αδιάθετες πιστώσεις, οπότε το σύνολο ανήλθε σε 1,184 δισεκατομμύρια δραχμές.

¹³⁰ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 112.

μάχης.¹³¹ Μεταξύ 1937 – 1938 η εξέλιξη του εξοπλιστικού για τον Στρατό, πέραν των προμηθειών πάσης φύσεως βοηθητικού υλικού και συστημάτων, επικεντρώθηκε στην προμήθεια συμπληρωματικών ποσοτήτων αντιαεροπορικών πυροβόλων και όλμων των οποίων προμήθειες είχαν δρομολογηθεί από το 1936, ενώ εγκαινιάστηκε και η ανανέωση του φορητού οπλισμού, με την παραγγελία τυφεκίων νέου διαμετρήματος από βελγικά εργοστάσια.¹³² Ταυτόχρονα, στα πλαίσια των οχυρωματικών έργων, παραγγέλθηκαν και τα πρώτα σύγχρονα αντιαρματικά πυροβόλα, ως απαραίτητο στοιχείο επαύξησης της ισχύος πυρός αυτών,¹³³ ενώ ιδιαίτερη σημασία είχε η αναθεώρηση του αρχικού σχεδιασμού οχύρωσης. Πράγματι, ενώ σύμφωνα με τις μελέτες του 1935, θα έπρεπε να δοθεί η προτεραιότητα κάλυψης κατά σειρά στην Ανατολική, εν συνεχεία την Κεντρική και Δυτική Μακεδονία και τέλος την Θράκη, πλέον αποφασίστηκε η μετά την Ανατολική Μακεδονία οχύρωση της Θράκης και παράλληλα, αποφασίστηκε η προώθηση της γραμμής επί του θύλακα του Όρους Μπέλες, με αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των οχυρών από 15 σε 21.¹³⁴

Το ΒΝ, συνέχισε το πρόγραμμα ανάπτυξης της παράκτιας άμυνας με την ανέγερση ναυτικών οχυρών, οπότε και παραγγέλθηκαν συμπληρωματικοί αριθμοί αντιαεροπορικών πυροβόλων, ενώ τα προγράμματα απόκτησης πολεμικών μονάδων παρουσίαζαν καθυστέρηση, εξαιτίας κυρίως διχογνωμίας αντιλήψεων εντός του Ναυτικού. Πέραν της παραγγελίας βοηθητικών μονάδων (1 ρυμουλκό και 4 ναρκαλιευτικά), μόλις στις αρχές του 1937, τέθηκε παραγγελία σε βρετανικά ναυπηγεία για 2 αντιτορπιλικά, τα οποία όμως εξαιτίας αύξησης του κόστους θα εξοπλίζοντο με γερμανικό οπλισμό.¹³⁵ Δεδομένης της άρνησης της κυβέρνησης να παράσχει επιπλέον συνάλλαγμα σε λίρες Αγγλίας, ιδίως από την στιγμή που είχαν αυξηθεί οι διεθνείς τιμές, προκειμένου να προχωρήσει η απόκτηση περισσότερων αντιτορπιλικών, ο Α/ΓΕΝ Υποναύαρχος Σακελλαρίου αποφάσισε να προωθήσει την ίδρυση κρατικών ναυπηγείων,

---

¹³¹ ΔΙΣ/ΓΕΣ, Φ.730/Β/14, σ. 2, Διαταγή, 8 Μαΐου 1937, Γενικό Επιτελείο Στρατού – Γραφείο Αρχηγού – Τμήμα Β', αριθ. πρωτ. απορ. 39520. Τουλάχιστον έγινε δυνατή η σύσταση του Μηχανοκινήτου Συντάγματος Ιππικού, το οποίο υπήρξε η πρώτη μονάδα του ελληνικού Στρατού που διακρίνεται σε εκτεταμένο βαθμό από το στοιχείο της μηχανοκίνησης ως κύριο μεταφορικό μέσο, βλ. Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 109.

¹³² Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 108.

¹³³ 15 Οκτωβρίου 1937, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 33, Αίτησις εγκρίσεως προμηθείας 24 αντιαρματικών πυροβόλων 37 mm μετά των απαραίτητων πυρομαχικών των, όπως και Αίτησις προμηθείας 24 εστόρων αντιαρματικών πυροβόλων, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 217–219.

¹³⁴ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 142.

¹³⁵ Ν. Δ. Πετροπούλου, *Αναμνήσεις και Σκέψεις ενός παλαιού Ναυτικού, Μέρος Α' Η Περίοδος του Μεσοπολέμου 1923 – 1940*, Αθήναι, 1966, σ. 61.

για τα οποία η κυβέρνηση δεν είχε αντίρρηση παροχής των απαραίτητων πιστώσεων σε δραχμές. Μέσω της πρόβλεψης για αγορά των σχεδίων ναυπήγησης από τον βρετανικό οίκο, της αγοράς του οπλισμού από την Γερμανία με εκμετάλλευση του ενεργητικού υπολοίπου στο Clearing και την αφιέρωση 100 εκατομμυρίων δραχμών για τα ναυπηγεία, δόθηκε παραγγελία επιπλέον 2 μονάδων.¹³⁶

Η πλέον όμως ατυχής εξέλιξη, προέκυψε από την προοπτική που διεφάνη για προμήθεια υποβρυχίων ή τορπιλλακάτων. Συγκεκριμένα, στα τέλη του 1936 είχε γίνει κατανοητό ότι η εξέλιξη του Ναυτικού Προγράμματος δεν θα ήταν δυνατόν να υλοποιηθεί με την κανονική προκήρυξη διεθνούς διαγωνισμού, τόσο εξαιτίας των συναλλαγματικών περιορισμών, όσο και της επιμήκυνσης του χρόνου παράδοσης των μονάδων. Από την γερμανική πλευρά, προσφέρθηκε η μέσω Clearing απόκτηση 2 υποβρυχίων ή εναλλακτικά 6 τορπιλλακάτων.¹³⁷ Παρά το γεγονός ότι μετά από συζητήσεις προκρίθηκε η απόκτηση των υποβρυχίων και στα τέλη του 1936 οι διαπραγματεύσεις είχαν σχεδόν ολοκληρωθεί, φαίνεται ότι δεν υπεγράφη σύμβαση, εξαιτίας προσθέτων οικονομικών απαιτήσεων του ναυπηγικού οίκου.¹³⁸

Η ΕΒΑ, είχε επιτυχώς ολοκληρώσει κατά την περίοδο 1935 – 1936 την α' φάση με την προμήθεια αεροπλάνων για την εκπαίδευση και ακολούθως καταδιωκτικών και στρατιωτικής συνεργασίας. Πλέον, προχωρώντας στην β' φάση, τέθηκαν παραγγελίες για περισσότερα εκπαιδευτικά αεροπλάνα, βομβαρδιστικά και ναυτικής συνεργασίας, ώστε να αποκτηθεί και επιθετική ικανότητα. Ταυτόχρονα, όμως, αποφασίστηκε η περαιτέρω ώθηση του εξοπλισμού, με την έναρξη διαπραγματεύσεων προς παραγγελία νέων αεροσκαφών δώξης, ενώ το 1938 προσφέρθηκαν 2 ως δωρεά από Έλληνα ομογενή. Για τα εκπαιδευτικά βρετανικής σχεδίασης (42 μονάδες), μέρος αυτών παραγγέλθηκαν στο ΚΕΑ (Κρατικό Εργοστάσιο Αεροπλάνων), ενώ

---

¹³⁶ Πετροπούλου, *Αναμνήσεις και Σκέψεις*, σ. 89. Βλέπε και σκεπτικό απόφασης του ΑΣΕΑ, 30 Οκτωβρίου 1936, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 15, Αίτησις εγκρίσεως κατ' αρχήν παραγγελίας 2 υποβρυχίων 250 τόννων εις Γερμανίαν, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 81. Τα αντιτορπιλικά αυτά, θα ήταν –αναλογικά– τα πρώτα ναυπηγούμενα πολεμικά πλοία στην Ελλάδα μετά από διάστημα 102 ετών. Πράγματι, το 1838 είχε ναυπηγηθεί η κορβέτα ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ στον Ναύσταθμο του Πόρου, υπό την εποπτεία του Ναυπηγού Γεωργίου Τομπάζη, βλ. Αντιναύαρχου ΠΝ, ε.α., Κ. Παϊζή–Παραδέλη, *Τα Πλοία του Πολεμικού Ναυτικού 1829–1999*, Εκδόσεις Αστραία, Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδος, Πειραιάς, 2000, σ. 99.

¹³⁷ Ο.π., σ. 85.

¹³⁸ 21 Δεκεμβρίου 1936, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 22, Παραγγελία 2 υποβρυχίων εις Γερμανίαν, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 112

υπεγράφη σύμβαση για 24 ελαφρού βομβαρδισμού γαλλικής σχεδίασης και 24 ναυτικής συνεργασίας (γερμανικής και βρετανικής σχεδίασης).¹³⁹

---

¹³⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, Φ.115, Γενικόν Επιτελείον Αεροπορίας – Γραφείον Αρχηγού, *Έκθεσις επί της εξελίξεως της Αεροπορίας κατά την περίοδον 1930 – 1938 – ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ*, σ. 68, 69, 78.

Κεφάλαιο 4

ΑΓΓΛΟΓΑΛΛΙΚΕΣ ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ & ΔΡΟΜΟΛΟΓΗΣΗ Γ' ΦΑΣΗΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ (1938 – 1940)

Μεταξύ 1939 – 1940, ο επιτελικός σχεδιασμός του ελληνικού Στρατού, υπέστη μείζονος σημασίας αλλαγές ως προς την οργάνωση και προβλεπόμενη κινητοποίηση σε περίπτωση πολέμου. Στις 4 Νοεμβρίου 1938, το ΓΕΣ είχε αποφασίσει την αναθεώρηση του εν ισχύ *“Σχεδίου Επιστράτευσης 1938”*, το οποίο μάλιστα δεν είχε υποστεί καν τις βελτιώσεις που επρόκειτο να ενσωματωθούν σε αυτό από την 1^η Ιανουαρίου 1939. Αιτία ήταν, η μετά από αμοιβαία συμφωνία μεταξύ Ελλάδας – Βουλγαρίας – Τουρκίας, άρση των στρατιωτικών περιορισμών (αποστρατιωτικοποίηση) στα σύνορα της Θράκης, που είχαν επιβληθεί με την Συνθήκη της Λωζάννης το 1923. Με αυτόν τον τρόπο, ο ελληνικός Στρατός αφήνετο ελεύθερος να αναπτύξει ένα Σώμα Στρατού στην περιοχή της Δυτικής Θράκης.¹⁴⁰ Ο νέος σχεδιασμός ονομάστηκε *“Σχέδιο Επιστράτευσης 1939”* και επρόκειτο να τεθεί σε ισχύ από την 1^η Απριλίου 1939.¹⁴¹

Το νέο σχέδιο, απαιτούσε και μια αναθεωρημένη εξοπλιστική εκκίνηση, οπότε στην αναφορά υπ' αριθ. Α.Π. 60106 του ΓΕΣ, της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1939, κατεστρώθη επικαιροποιημένο πρόγραμμα παραγγελιών.¹⁴² Και πάλι όμως, ο σχεδιασμός έμελλε να ανατραπεί, αυτήν την φορά εξαιτίας της ιταλικής εισβολής στην Αλβανία, στις 7 Απριλίου 1939. Μετά από αυτήν την αποφασιστική και επεκτατική κίνηση του Ιταλού δικτάτορα Mussolini, Αγγλία και Γαλλία, έσπευσαν στις 13 Απριλίου μονομερώς, να παράσχουν εγγυήσεις προς την Ελλάδα και Ρουμανία. Από την πλευρά του, το ελληνικό Επιτελείο, αναγκάστηκε να προβεί στην μελέτη αναθεωρημένου Σχεδίου Επιστράτευσης, προκειμένου να αντιμετωπίσει ενδεχόμενη ιταλική απειλή, αφού αυτομάτως προέκυπτε η ανάγκη μεταβολών, οι οποίες αφορούσαν κυρίως την περίπτωση, κατά την οποία οι θαλάσσιες μεταφορές που θα εξυπηρετούσαν την Γενική Επιστράτευση θα ήσαν επισφαλείς και δεν θα ήταν δυνατή η χρήση του συνόλου των επιστρατευτικών πόρων κάθε νήσου. Οι εργασίες διεξήχθησαν μεταξύ Μαΐου – Ιουνίου και τον Ιούλιο του 1939 ήταν διαθέσιμο και εφαρμόσιμο το *“Σχέδιο Επιστράτευσης 1939α”*.¹⁴³

¹⁴⁰ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 199.

¹⁴¹ Ο.π., σ. 200.

¹⁴² Ο.π., σ. 205.

¹⁴³ Ο.π., σ. 675.

Πλέον, όμως, με την γερμανική εισβολή στην Πολωνία και την πολεμική εμπλοκή Μεγ. Βρετανίας και Γαλλίας, για μια ακόμη φορά, τέθηκε επιτακτικά η ανάγκη άμεσης αναθεώρησης του επιστρατευτικού σχεδιασμού, η μελέτη του οποίου, διατάχθηκε στις 5 Δεκεμβρίου 1939. «Ο αρξάμενος μεταξύ 1–3 Σεπτεμβρίου Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προδιέγραφε και επεβεβαίωνε τις ανυπερβλήτους δυσκολίας συμπληρώσεως του πολεμικού μας εφοδιασμού ως προς τις εκ του εξωτερικού προμηθείας. Πολλά παραγγέλια μας επεβραδύνοντο και τελικώς εματαιούντο υπό των βιομηχανιών και των όπισθεν τούτων κυβερνήσεων, ενδιαφερομένων διά τις ιδίας των αποκλειστικώς ανάγκας ή επιδιωκουσών να ασκήσουν εφ’ ημών πολιτικήν πίεσιν, ως αι Αξονικαί κυβερνήσεις. Απεφασίσθη, όθεν, το Σχέδιον Επιστράτευσης να λάβη μορφήν απολύτως ρεαλιστικήν, βασιζόμενον μόνον εις ό,τι είχομεν εις χείρας μας, συνάμα δε ρεαλιστικήν και από της πλευράς των μονίμων Στελεχών, αι επί των οποίων ελλείψεις, παρά τα ληφθέντα μέτρα, εξηκολούθουν να παραμένουν ακάλυπτοι εν αρκετώ ακόμη μέτρω. Θα εβασίζομεθα πλέον επί Σχεδίου Επιστρατεύσεως, απολύτως και ανά πάσαν στιγμήν πραγματοποιήσιμον, ως επέβαλεν η γενική κατάστασις, μη εξαρτωμένου από καμμίαν προϋπόθεσιν συμπληρώσεως ελλείψεων».

Το αποτέλεσμα, ήταν η εντός του 1940 σύνταξη του “Σχεδίου Επιστράτευσης 1939β”, το οποίο τέθηκε σε ισχύ την 1^η Μαρτίου 1940 και βάσει του οποίου κινητοποιήθηκε ο ελληνικός Στρατός στις 28 Οκτωβρίου 1940.¹⁴⁴

ΔΙΑΔΟΧΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ (1930 – 1940)

Σχέδιο	Έναρξη Εργασιών	Θέση σε Εφαρμογή
Σχέδιο Επιστράτευσης 1930	Ιούνιος 1930	Φεβρουάριος 1934
Σχέδιο Επιστράτευσης 1935	β΄ 3μηνο 1935	Ιανουάριος 1937
Σχέδιο Επιστράτευσης 1938	Νοέμβριος 1936	Άνοιξη 1938
Σχέδιο Επιστράτευσης 1939	Νοέμβριος 1938	Απρίλιος 1939
Σχέδιο Επιστράτευσης 1939α	Μάιος 1939	Ιούλιος 1939
Σχέδιο Επιστράτευσης 1939β	Δεκέμβριος 1939	Μάρτιος 1940

Η εξοπλιστική προσπάθεια συνεχίστηκε εντατικά και στην διάρκεια του 1939, έχοντας όμως ήδη αρχίσει να αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα, οφειλόμενα κυρίως σε εξωτερικούς παράγοντες. Καθώς την άνοιξη του 1938, επρόκειτο να τεθεί σε ισχύ το “Σχέδιο Επιστράτευσης 1938”, έχρηζε αναθεώρησης και το εφοδιαστικό πρόγραμμα του ελληνικού Στρατού. Ως εκ τούτου, υπεβλήθη στις 26 Ιανουαρίου 1938 από τον Α/ΓΕΣ, το νέο υπ’ αριθ. Α.Π. 71549 υπόμνημα, που προέβλεπε την σε α΄ στάδιο ανάγκη διάθεσης πιστώσεων ύψους 5,212

¹⁴⁴ Ο.π., σ. 675–676.

δισεκατομμυρίων δραχμών.¹⁴⁵ Η νέα αυτή εισήγηση, ήταν εκ των πραγμάτων καταδικασμένη να έχει την ίδια τύχη με την προηγούμενη, οπότε η κυβέρνηση φρόντισε να διαθέσει στην Οικονομική Χρήση 1938 – 1939, πιστώσεις ύψους 917 εκατομμυρίων. Σε παρέμβασή του το Υπουργείο Οικονομικών, αναγνωρίζοντας την ανάγκη για συστηματική χρηματοδότηση και λαμβάνοντας υπ' όψιν, ότι από το 1935 είχαν παρασχεθεί πιστώσεις σημαντικού ύψους, με το υπ' αριθ. Ε.Π. 648 έγγραφο προς το Υπουργείο Στρατιωτικών, ενημέρωνε στις 2 Νοεμβρίου 1938, ότι από το Οικονομικό Έτος 1940 – 1941 και εφεξής, για τα εξοπλιστικά προγράμματα, οι πιστώσεις θα σταθεροποιούνται, διαθέτοντας ετησίως κονδύλια ύψους 500 εκατομμυρίων δραχμών (μη περιλαμβανομένων κονδυλίων για έργα οχύρωσης και σιδηροδρόμων).¹⁴⁶

Αξιοσημείωτο είναι, ότι από τα 917 εκατομμύρια δραχμές που χορηγήθηκαν, τα 557 εκατομμύρια ήταν σε μάρκα Γερμανίας και μόλις τα 360 σε ελεύθερες δραχμές, αυτό όμως, ενώ υπό φυσιολογικές συνθήκες ήταν επιθυμητό, τώρα μάλλον αποτελούσε εμπόδιο στην ομαλή ροή του προγράμματος, αφού πλέον η κατάσταση δεν ήταν όπως το 1935 – 1936, οπότε: *«Η απορρόφηση των εις μάρκα 557 εκατ. δραχμών καθίστατο προβληματική λόγω της προϊούσης απροθυμίας της γερμανικής βιομηχανίας να αναλάβη υποχρεώσεις προς παράδοσιν πολεμικού υλικού εις χώρας μη απολύτως φιλικάς προς το Ράιχ»*.¹⁴⁷ Πράγματι, ήδη από τον Μάιο του 1938, είχε υπογραφεί νέα συμφωνία για την πώληση όπλων με την Γερμανία, η οποία όμως πλέον προέβλεπε την εξόφληση σε ποσοστό συναλλάγματος που άγγιζε το 35%. Η σύμβαση όμως αυτή, αδρανοποιήθηκε αφού ταυτόχρονα σχεδόν ο Göring διέταξε την παύση πώλησης όπλων στην Ελλάδα και το Μεξικό, εξαιτίας υποψιών για μεταπώληση από αυτές γερμανικών όπλων προς τις εμπόλεμες παρατάξεις στην Ισπανία και ιδίως στους Δημοκρατικούς, κάτι που όντως συνέβαινε.¹⁴⁸

Σε γενικές γραμμές το πιστωτικό υπόλοιπο του ελληνογερμανικού Clearing ακολουθούσε πτωτική πορεία. Όταν στα τέλη Αυγούστου του 1939, ανανεώθηκε η ελληνογερμανική συμφωνία, αυτό ανήρχετο σε 15,2 εκατομμύρια μάρκα Γερμανίας, στα τέλη Σεπτεμβρίου ανήρχετο σε 13,06 εκατομμύρια και τον επόμενο μήνα σε 7,5 εκατομμύρια, ενώ

---

¹⁴⁵ Ο.π.

¹⁴⁶ Ο.π., σ. 203–204.

¹⁴⁷ Ο.π., σ. 205.

¹⁴⁸ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 171.

Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 122, βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2.

εκτιμάτο ότι ως τον Δεκέμβριο, θα είχε επέλθει ισορροπία με τις ελληνικές εισαγωγές από την Γερμανία.¹⁴⁹

Περαιτέρω, η επιδείνωση του διεθνούς σκηνικού κατά το 1939, ώθησε την γερμανική ηγεσία, να διατάζει στα τέλη Ιουλίου την παράδοση οπλικών συστημάτων σε χώρες οι οποίες θα εξυπηρετούσαν τα γερμανικά συμφέροντα, ή τουλάχιστον δεν θα τα έπλητταν.¹⁵⁰ Ειδικά για τα Βαλκάνια, αποφασίστηκε η γενική μείωση στο εμπόριο όπλων και ακόμα ειδικότερα για την Ελλάδα, αυτό θα διακόπτετο για μερικά χρόνια.¹⁵¹ Μετά το ξέσπασμα του πολέμου, η γερμανική κυβέρνηση εμπόδιζε την παράδοση από την πολεμική βιομηχανία των όπλων που είχαν παραγγείλει άλλες χώρες, επικαλούμενη “ανωτέρα βία”,¹⁵² ενώ τον επόμενο μήνα διετάχθη η παύση όλων των παραδόσεων οπλισμού και υλικών στην Ελλάδα.¹⁵³

Το έντονο ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης για περισσότερες αγορές πολεμοφοδίων από την Γερμανία, συνοδευόμενο και από τα ανάλογα διαβήματα, οδήγησαν τον Φεβρουάριο του 1940 το γερμανικό Υπουργείο Οικονομικών να δώσει την άδειά του για παράδοση οπλικών συστημάτων στην Ελλάδα υπό την προϋπόθεση της εξόφλησης κατά 50% σε σκληρό συνάλλαγμα και το υπόλοιπο με ζωτικής σημασίας μεταλλεύματα (νικέλιο, χρώμιο, σίδηρο χρυσό κ.λπ.).¹⁵⁴ Μετά και από θετικές εισηγήσεις του κύκλου των πολεμικών βιομηχανιών προς το Υπουργείο Εξωτερικών, για την θετική και κρίσιμη επίδραση των εξαγωγών οπλισμού ως προς τα γενικότερα πολιτικοοικονομικά συμφέροντα της Γερμανίας, ο ίδιος ο καγκελάριος Hitler, ενέκρινε τον Μάρτιο του 1940 την παράδοση οπλισμού στην Ελλάδα, όμως εν τω μεταξύ εξαιτίας της τεταμένων σχέσεων της Ελλάδας, με την σύμμαχο της Γερμανίας, Ιταλία, η εκκρεμότητα παρέμενε.¹⁵⁵ Παρ’ όλο που στις 27 Ιουνίου 1940, υπεγράφη ελληνογερμανική εμπορική σύμβαση για την περίοδο 1940 – 1941, στην οποία προβλέπετο η καταβολή 50% συναλλάγματος και το υπόλοιπο μέσω του Clearing,¹⁵⁶ η πραγματικότητα ήταν, ότι πλέον, η υπογραφή συμβάσεων, δεν συνοδεύετο και από δυνατότητα παραλαβής του υλικού.

---

¹⁴⁹ TNA/FO 371/23769, 19 December 1939, British Legation Athens, No 517/E (322/21/39)· TNA/FO 371/23769, *Monthly Report on Economic Condition in Greece (1st December 1939)*. Σε κάθε περίπτωση, στις 31 Δεκεμβρίου 1940, το πιστωτικό υπόλοιπο υπέρ της Ελλάδας, ανήρχετο σε 5.569.627 μάρκα Γερμανίας.

¹⁵⁰ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 199.

¹⁵¹ Ό.π., σ. 243

¹⁵² Ό.π., σ. 237

¹⁵³ Ό.π., σ. 243

¹⁵⁴ Ό.π., σ. 244.

¹⁵⁵ Ό.π., σ. 245.

¹⁵⁶ Ό.π., σ. 246.

Καθώς η έκρηξη του πολέμου συνοδεύτηκε από την δυσχέρεια προμήθειας από την Γερμανία, που αποτελούσε την κυριότερη πηγή υλικού για τον ελληνικό Στρατό, τον Νοέμβριο του 1939, η ελληνική κυβέρνηση εξετάζοντας όλες τις δυνατές πηγές εξεύρεσης πόρων, συνήψε δάνειο ύψους 120 εκατομμυρίων δραχμών με το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, « . . . *διά την εκτέλεσιν έργων οχυρώσεων και την αγοράν όπλων διά τον Στρατόν Εκστρατείας*. . . ». Ο τόκος ορίστηκε στο 5½% και η περίοδος αποπληρωμής σε 20 έτη, ενώ το προϊόν του δανείου θα καταβάλλετο εντός του Οικονομικού Έτους 1939 – 1940, μετά από έγγραφη εντολή του υπουργού Οικονομικών.¹⁵⁷

Στα τέλη του 1938, η Ελλάδα διερεύνησε και το ενδεχόμενο της τσεχοσλοβακικής αγοράς. Περί τα μέσα Σεπτεμβρίου, ο Α/ΓΕΣ Αντιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος, συνοδευόμενος από τον Αντισυνταγματάρχη Κωνσταντίνο Δόβα και τον Συνταγματάρχη Θεόδωρο Γρηγορόπουλο, αναχώρησαν προκειμένου να παρακολουθήσουν μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια στην Γερμανία. Πριν, η αντιπροσωπεία παρέμεινε επί 4ήμερο την Τσεχοσλοβακία, ώστε να επισκεφθούν εργοστάσια της εκεί πολεμικής βιομηχανίας και παρακολουθήσαν επιδείξεις κυρίως πυροβόλων και τεθωρακισμένων. Οι οικονομικοί όροι είχαν κριθεί πολύ ικανοποιητικοί και τις σχετικές συζητήσεις από οικονομικής πλευράς διεξήγαγε ο Γενικός Διευθυντής του Γενικού Λογιστηρίου Εξαρχάκης που συνόδευε την αντιπροσωπεία. Οι εντυπώσεις που απέκόμισαν οι Έλληνες αξιωματούχοι ήσαν πολύ καλές: «*Ο χρόνος όμως κατά τον οποίον είχε γίνη η επίσκεψις εις την Τσεχοσλοβακίαν, δεν ήτο κατάλληλος διά τιαύτας διαπραγματεύσεις, λόγω της υφισταμένης κατά την εποχήν εκείνην εντάσεως σχέσεων μετά της*

---

¹⁵⁷ ΦΕΚ αρ. 512, 25 Νοεμβρίου 1939, Αναγκαστικός Νόμος υπ' αριθ. 2109/1939 της 11^{ης} Δεκεμβρίου 1939, *Περί κυρώσεως της από 11 Ιουλίου 1939 μεταξύ Δημοσίου και Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων συμβάσεως “περί χορηγήσεως παρά του Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων εις το Ελληνικόν Δημόσιον δανείου 120.000.000 δραχμών διά την εκτέλεσιν έργων οχυρώσεων και την αγοράν όπλων διά τον στρατόν εκστρατείας”*. Η δανειακή σύμβαση είχε υπογραφεί στις 7 Ιουλίου 1939 και αφορούσε ποσό 70 εκατομμυρίων δραχμών, δίχως όμως τελικά, να παρασχεθεί το ποσό, καθώς στην συνέχεια η σύμβαση δεν κυρώθηκε. Εν τω μεταξύ, το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, αποφάσισε να χορηγήσει επιπλέον πιστώσεις ύψους 50 εκατομμυρίων δραχμών, οπότε ακυρώθηκε η προηγούμενη συμφωνία και στις 11 Νοεμβρίου υπεγράφη νέα για 120 εκατομμύρια. Η ελληνική κυβέρνηση συνήψε διάφορα δάνεια για την κάλυψη των πολεμικών υποργείων. Ενδεικτικά, μεταξύ 1938 – 1939, συνήψε δάνειο ύψους 11 εκατομμυρίων δραχμών με το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, προκειμένου να επιβληθεί την ανέγερση νέου κτιρίου για την Γενική Αποθήκη Υλικού Στρατού στον Πειραιά, βλ. ΦΕΚ αρ. 257, 22 Ιουνίου 1939, Αναγκαστικός Νόμος 1810 της 20^{ης} Ιουνίου 1939, *Περί κυρώσεως της από 6 Μαΐου 1939 συμβάσεως “περί συννομολογήσεως δανείου υπό του Δημοσίου δραχμών 4.000.000”*.

Γερμανίας, εξ αιτίας του Σουδητικού ζητήματος, η οποία ηδύνατο να φθάση μέχρι και κηρύξεως πολέμου. Δι' ο και δεν προωθήθησαν πολύ οι διεξαχθείσαι συζητήσεις».¹⁵⁸

Το κύριο όμως ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης είχε από το 1938 στραφεί προς την Μεγ. Βρετανία, ζητώντας από την βρετανική κυβέρνηση να ασκήσει πιέσεις στους καπνεμπόρους της χώρας, ώστε οι τελευταίοι να εισάγουν ικανές ποσότητες καπνών, προκειμένου η Ελλάδα να απεξαρτηθεί σε κάποιον βαθμό από την γερμανική οικονομική επιρροή. Καθώς όλες οι προσπάθειες απέτυχαν, τον Δεκέμβριο του 1938, η αγγλική κυβέρνηση ανακοίνωσε την απόφασή της να διαθέσει πιστώσεις ύψους περίπου 2 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας στην Ελλάδα.¹⁵⁹

Συγκεκριμένα, η αγγλική κυβέρνηση, προώθησε νομοθεσία για την διάθεση προς όφελος του εθνικού συμφέροντος, ενός κονδυλίου 10 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας –στα πρώτα στάδια της νομοθετικής πρωτοβουλίας υπήρχε ελπίδα για έγκριση 25 εκατομμυρίων– εκ των οποίων τα 2 προορίζοντο για την Ελλάδα.¹⁶⁰ Αν και αρχικά, έγινε σκέψη για σύνδεση από την πλευρά της αγγλικής κυβέρνησης του θέματος αυτού, με την εκκρεμότητα του ελληνικού χρέους προς τους Άγγλους ομολογιούχους, αυτό προκάλεσε την άμεση αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης και ο Άγγλος πρεσβευτής ανέφερε στο Λονδίνο, ότι κατά την γνώμη του, οποιαδήποτε προσπάθεια σύνδεσης των παρεχομένων πιστώσεων με τον διακανονισμό του ελληνικού χρέους, θα οδηγούσε σε γενικότερη αποτυχία.¹⁶¹

Όπως ήταν φυσικό, η παροχή εγγυήσεων Αγγλίας – Γαλλίας, με αφορμή την ιταλική κατάληψη της Αλβανίας, δεν θα εύρισκε περισσότερο έμπρακτο αντίκρουσμα από την

---

¹⁵⁸ Αντιστρατήγου Θεοδώρου Γρηγοροπούλου επιτίμου Αρχηγού Γεν. Επιτελείου Εθνικής Αμύνης, *Από την Κορυφή του Λόφου – Αναμνήσεις και Στοχασμοί 1914 – 1952 & 1959 – 1962*, Αθήναι, 1966, σ. 75, 76. Ο Αντισυνταγματάρχης Δόβας υπηρετούσε ως Τμηματάρχης του Τμήματος Επιχειρήσεων του III Επιτελικού Γραφείου του ΓΕΣ, ενώ ο Συνταγματάρχης Γρηγορόπουλος, ως διευθυντής της Έδρας της Γενικής Τακτικής και Επιτελείου της Ανωτάτης Σχολής Πολέμου.

¹⁵⁹ Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935 – 1941*, σ. 170. Ενδεικτικό της σημασίας του θέματος, είναι, ότι ακριβώς πάνω στο θέμα της αύξησης των ελληνικών εξαγωγών καπνών στην Αγγλία, εκδόθηκε το 1938 το σύγγραμμα *Τα ελληνικά καπνά εις την βρεττανικήν αγοράν*, από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Αλεξάνδρου Ι. Βογιατζόγλου και τους Σ. Γιοχάλα, Μ. Γρηγοριάδη και Κ. Μοσκόφ, βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1.

¹⁶⁰ TNA/ADM 116/3949, 19 December 1938, Foreign Office cypher telegram to Sir S. Waterlow (Athens), No 199 όπως και 17 February 1939.

¹⁶¹ TNA/ADM 116/3949, 30 December 1938, Sir. S. Waterlow (Athens), No 259.

Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935 – 1941*, σ. 90. Γενικά, εξαιτίας της δύσκολης οικονομικής κατάστασης, η Ελλάδα αποπλήρωνε ανά Οικονομικό Έτος, τα εξής ποσοστά των ετησίων τόκων: 1932–1933: 30%, 1933–1934: 27,5%, 1934–1935: 35%, 1935–1936: 35%, 1936–1937: 40%, 1937–1938: 40%, 1938–1939: 40%, 1939–1940: 40%, 1940–1941: 43%.

στρατιωτική συνεργασία και σημαντική παράμετρος αυτής, ήταν η παροχή πολεμικού υλικού προς την Ελλάδα. «Από του Απριλίου 1939 εγένοντο, υποδείξει και του Βασιλέως, κατατοπιστικά διαβήματα προς τους εν Αθήναις εκπροσώπους των Δυτικών Δυνάμεων περί των αναγκών του πολεμικού μας ανεφοδιασμού. Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως απετάθη προς τους Πρέσβεις και ο Στρατάρχης προς του Στρατιωτικούς Ακολούθους των Δυνάμεων τούτων. Αντιμετωπίζοντες μέχρι τούδε βαλκανικόν αντίπαλον, την Βουλγαρίαν, με μέσα ανάλογα προς τα ιδικά μας, εδημιουργήσαμεν Μεραρχίας Βαλκανικάς, επαρκείς διά βαλκανικόν πόλεμον. Αι οικονομικάι μας συνθήκαι, εξ άλλου, δεν επέτρεπον, ακόμη και αν το ηθέλομεν, να εκταθώμεν περισσότερον· μας εβάρυνε τα μέγιστα και η οχύρωσις. Προκειμένου ήδη να αντιμετωπίσωμεν ευρωπαϊκόν στρατόν με άφθονα μέσα, έπρεπε προφανώς να διαθέτωμεν και ημείς ανάλογα μέσα ιδία αεροπορίαν, α/α και α/αρμ. τοιαύτα. Παρέστη όθεν κατά πρώτον λόγον ανάγκη να αναπροσαρμοσθή το εφοδιαστικόν μας πρόγραμμα εις τα αρμόδια Γραφεία».¹⁶²

Η Αγγλία ανταποκρινόμενη πρώτη στο ελληνικό αίτημα, έκανε γνωστό, ότι προτίθετο να παράσχει πιστώσεις ύψους περίπου 2 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας, βάσει των οποίων ήταν δυνατή η παραγγελία πολεμικού υλικού. Σημειώνεται, ότι η Αγγλία, ήδη από τον Μάιο του 1938 είχε συμφωνήσει με την Τουρκία να της παράσχει πιστώσεις ύψους 6 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας, προκειμένου η τελευταία να προβεί σε μεγάλες παραγγελίες οπλικών συστημάτων, ενώ τον Οκτώβριο του 1939, υπεγράφη στα πλαίσια μιας συμφωνίας στρατιωτικής συμμαχίας και νέα παροχή πιστώσεων 25 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας (πέραν των υπολοίπων πιστώσεων που παραχωρήθηκαν για αγορές άλλων αγαθών).¹⁶³

Η αγγλική πλευρά, σύντομα διαπίστωσε, ότι οι πίνακες υλικών που είχε λάβει από τα ελληνικά επιτελεία, ξεπερνούσαν την ευχέρεια που είχε η αγγλική πλευρά βάσει των εγκριθέντων πιστώσεων. Το θέμα παραπέμφθηκε στο Τμήμα Εγγυήσεων Εξαγωγικών Πιστώσεων, το οποίο εκ πρώτης σημείωσε, ότι δεν ήταν ορθό να αναμένεται επέκταση των παρεχομένων εγγυήσεων πιστώσεων. Η αγγλική κυβέρνηση εκτιμούσε, ότι ο όγκος του πολεμικού υλικού που μπορούσε να προμηθεύσει την Ελλάδα, ήταν δυνατόν να φθάσει τα 3,5 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας και επιχειρήθηκε ένας ελιγμός για να καμφθεί η αντίδραση του Τμήματος Εγγυήσεων Εξαγωγικών Πιστώσεων. Το θέμα θα προωθείτο στην Αυτοκρατορική Επιτροπή Άμυνας, χρησιμοποιούμενη ως μέσο άσκησης πίεσης, η οποία θα σημείωνε την

¹⁶² Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 509–510.

¹⁶³ Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War – An “Active” Neutral*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, σ. 35, 38.

μεγάλη αξία που απέδιδε στην βελτίωση του εξοπλισμού της Ελλάδας, αλλά τελικά η προσπάθεια δεν είχε θετικό αποτέλεσμα.¹⁶⁴ Αμέσως μετά, η ελληνική πλευρά άρχισε συνεννοήσεις για την χρησιμοποίηση του συνόλου των πιστώσεων αυτών, στην πολεμική προπαρασκευή της χώρας, ισομερώς και στους 3 Κλάδους των Ενόπλων Δυνάμεων. Η συμφωνία υπεγράφη μόλις στις 12 Ιουλίου 1939 και προέβλεπε την παροχή πιστώσεων ύψους 2.040.900 λιρών Αγγλίας (1,114 δισεκατομμύρια δραχμές), προκειμένου η Ελλάδα να προβεί σε παραγγελίες από την αγγλική αγορά, ως τις 31 Μαΐου 1940. Το επιτόκιο καθορίστηκε στο 5% και η διάρκεια αποπληρωμής σε 20 έτη.¹⁶⁵ Για τον καλύτερο συντονισμό, το ΓΕΣ απέστειλε στο Λονδίνο μεταξύ Μαρτίου 1939 – Μαρτίου 1940, τον Συνταγματάρχη Αγαμέμνονα Φιλιππίδη. Παρ' όλες όμως τις προσπάθειες αυτού, η έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δεν επέτρεψε την παράδοση του συνόλου των υλικών, που είχε παραγγείλει η ελληνική πλευρά.

Εν τω μεταξύ, η αγγλική πρεσβεία στην Αθήνα, υπέβαλλε έκθεση τον Οκτώβριο του 1939, με σκοπό να καταδείξει τρόπους αύξησης των εισαγωγών ελληνικών καπνών, προκειμένου να μεγιστοποιηθεί κατά το δυνατόν, το συνάλλαγμα που εισέπραττε η Ελλάδα και να χρηματοδοτήσει τις προμήθειες οπλικών συστημάτων. Συνεπώς, αν η Ελλάδα είχε κάποια στρατηγική σημασία για την Αγγλία, μόνο τα καπνά ήταν σε θέση να αυξήσουν τις ελληνικές εξαγωγές στην Αγγλία και αν το αγγλικό Δημόσιο μπορούσε να υποστεί μια μικρή ζημία, ανερχόμενη σε 295.000 λίρες Αγγλίας σε ετήσια βάση, θα ήταν δυνατή η κατά 1,475 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας, αύξηση των εξαγωγών ελληνικού καπνού στην αγγλική αγορά.

Η Μεγ. Βρετανία, εισήγαγε από την Ελλάδα κατά το 1938 περίπου 503 τόννους καπνών αξίας 108.000 λιρών Αγγλίας, σε σύγκριση με την Γερμανία που εισήγαγε 25.823 τόννους αξίας 4,546 εκατομμυρίων, τις ΗΠΑ που εισήγαγαν 6.948 τόννους αξίας 2,493 εκατομμυρίων και της

---

¹⁶⁴ TNA/ADM 116/3949, 2 February 1939, *Assistance for Greece – The Supply of War Material to the Greek Government on credit terms*: 8 February 1939, Foreign Office cypher telegram to Sir S. Waterlow (Athens), No 24, R 850/31/19 όπως και 17 February 1939.

¹⁶⁵ ΦΕΚ αρ. 330, 18 Αυγούστου 1939, Αναγκαστικός Νόμος υπ' αριθ. 1906/1939 της 12^{ης} Ιουλίου 1939, *Περί κυρώσεως της από 12 Ιουλίου 1939 εν Λονδίνο υπογραφείσης Συμφωνίας μεταξύ της Αγγλικής Κυβερνήσεως και της Ελληνικής τοιαύτης προς παροχήν εγγυήσεως Λιρών Στερλινών 2.040.900 διά την αγοράν εμπορευμάτων εν Αγγλία*. Η ακριβέστερη εκτίμηση της ισοτιμίας δραχμής προς λίρα Αγγλίας (1 λίρα = 546 δραχμές), εξάγεται από τα πρακτικά συνεδρίασης του ΑΣΕΑ, όπου γίνεται μνεία της σύμβασης που υπεγράφη στις 22 Απριλίου 1939 με τον Οίκο Rolls – Royce Ltd., για προμήθεια αεροπορικών κινητήρων, βλ. 9 Ιουλίου 1940, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 68, Περί συγκαταθέσεως του ΑΣΕΑ διά την διάλυσιν των συμβάσεων προμηθείας 12 αγγλικών αεροσκαφών διώξεως Spitfire, 16 αγγλικών κινητήρων δι' αυτά Rolls – Royce Merlin, 36 αγγλικών κινητήρων Lynx Vic διά τα εκπαιδευτικά αεροπλάνα, 12 γαλλικών αεροπλάνων βομβαρδισμού Potez 63 και 38 γαλλικών κινητήρων Gnome et Rhône 14M διά ταύτα, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 446.

Φινλανδίας που εισήγαγε 1.515 τόννους αξίας 217.000 λιρών Αγγλίας. Συνολικά, το 1938, οι ελληνικές εξαγωγές καπνών ανήλθαν σε 48.894 τόννους, αποφέροντας συνάλλαγμα 9,306 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας. Βάσει του υπολογιζομένου όγκου εισαγομένου καπνού από την Ελλάδα και των ποσοτήτων που διακινούνται στην Αγγλία, προτάθηκε η κατά 5% ανάμειξη ελληνικών καπνών σε καπνά Virginia, δίχως επίδραση στην γεύση, το άρωμα και το χρώμα, οπότε αυτομάτως δημιουργείτο ανάγκη αγοράς 2.821 τόννων. Περαιτέρω, με ανάμειξη κατά 3% ελληνικών καπνών πίπας, προέκυπτε ανάγκη αγοράς επιπλέον 840 τόννων. Τέλος, στα επανεξαγόμενα καπνά, μπορούσε να αναμειχθεί ελληνικός καπνός κατά 6%, με αποτέλεσμα την ανάγκη ζήτησης επιπλέον 1.740 τόννων. Από αυτήν την συνολική πρόσθετη εισαγωγή 5.901 τόννων ελληνικών καπνών, το ελληνικό Κράτος θα εισέπραττε 1,475 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας (805 εκατομμύρια δραχμές). Τα επιπλέον έξοδα στην Αγγλία, που συνεπάγετο η ανάμειξη των ελληνικών καπνών, με την επεξεργασία, την αποθήκευση και την απαραίτητη μείωση των τιμών προκειμένου να γίνει ελκυστική η χρήση τους, συνεπάγοντο μια απώλεια της τάξης των 295.000 λιρών Αγγλίας για το αγγλικό κράτος, ποσό το οποίο όμως ήταν μηδαμινό, σε σχέση με το σύνολο των φόρων καπνών που αυτό εισέπραττε και ανήρχετο ετησίως σε 90 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας. Δυστυχώς, η εξέλιξη των γεγονότων δεν επέτρεψε την εξέταση της ιδέας αυτής, η οποία άλλωστε παρουσιάστηκε αργά.¹⁶⁶

Ίση βαρύτητα έδωσε η ελληνική πλευρά και στον γαλλικό παράγοντα. Μεταξύ των συμμαχικών συνεννοήσεων Αγγλίας – Γαλλίας, είχε γίνει αποδεκτή –όσον αφορά τις χερσαίες επιχειρήσεις– η γαλλική πρωτοκαθεδρία στην περιοχή της Μεσογείου.¹⁶⁷ Επικεφαλής των γαλλικών δυνάμεων στην Ανατολή, είχε τεθεί ο Στρατηγός Maxime Weygand, ο οποίος είχε σχέδια για συνεργασία με την Τουρκία και τις βαλκανικές χώρες, οπότε και με την βοήθεια των αγγλικών δυνάμεων στην περιοχή, θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μέτωπα στην Τριπολίτιδα (εμπλοκή Ιταλίας), την Θεσσαλονίκη (εμπλοκή Γερμανίας), αλλά και τον Καύκασο, εναντίον της Ε.Σ.Σ.Δ. (τότε σύμμαχο της Γερμανίας). Στα πλαίσια αυτά, η ελληνική πλευρά είχε επαφές μαζί του τον Σεπτέμβριο, αλλά και με τον ίδιο τον Αρχιστράτηγο των γαλλικών Ενόπλων Δυνάμεων Maurice Gamelin, τον Δεκέμβριο του 1939.¹⁶⁸ Όπως ήταν φυσικό, διαγράφετο μια

---

¹⁶⁶ TNA FO 371/23769, *Memorandum Economic Position of Greece as an Interest to Great Britain*, by R. A. Denée, Athens 12 October 1939 – Strictly Private & Confidential.

¹⁶⁷ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 537.

¹⁶⁸ Ο.π., σ. 515, 543.

ευκαιρία κατά την διάρκεια των συζητήσεων, ώστε να τεθεί το θέμα της υλικής υποστήριξης των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων.

Ήδη από τα τέλη του 1938, η ελληνική πλευρά, είχε απευθυνθεί και στην Γαλλία, ζητώντας της να εγκρίνει πιστώσεις ύψους 3 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας (1,638 δισεκατομμύρια δραχμές). Η γαλλική κυβέρνηση συμφώνησε κατ' αρχήν για παροχή σε καθαρά εμπορική βάση, καθώς το υφιστάμενο καθεστώς στην Ελλάδα, δεν μπορούσε να κάνει αποδεκτό από το γαλλικό Κοινοβούλιο την επί της Αρχής παροχή εγγυήσεων. Συγκεκριμένα, η γαλλική βιομηχανία, επρόκειτο να παραδώσει οπλικά συστήματα ύψους 1,5 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας (819 εκατομμύρια δραχμές), που θα εξοφλούντο με ελληνικές πωλήσεις, σε βάθος 15ετίας.¹⁶⁹ Οι διαδικασίες όμως δεν απέδωσαν σύντομα αποτελέσματα, όπως με την Αγγλία και μόλις το καλοκαίρι του 1939, η ελληνική κυβέρνηση είχε καταφέρει να αποσπάσει υπόσχεση της γαλλικής κυβέρνησης για παραχώρηση πολεμικού υλικού επί πιστώσει, συνολικού ύψους 100 εκατομμυρίων φράγκων Γαλλίας (περίπου 315 εκατομμύρια δραχμές). Λίγο αργότερα, το ύψος των πιστώσεων αυτών, αυξήθηκε κατά 50 εκατομμύρια φράγκα Γαλλίας κι υπήρχε προοπτική παροχής επιπλέον πιστώσεων, ενώ το επιτόκιο ορίστηκε στο 5% και η διάρκεια αποπληρωμής σε 15 έτη.¹⁷⁰

Στις αρχές Οκτωβρίου 1939, απεστάλη στο Παρίσι ο Αντισυνταγματάρχης Πυροβολικού Σπυρίδων Τσερέπης, πλήρως κατατοπισμένος ως προς τις ελληνικές ανάγκες, προκειμένου να συντονίσει την όλη προσπάθεια. Το πρόβλημα της ελληνικής πλευράς στην συγκεκριμένη περίπτωση, ήταν, ότι εξαιτίας της χρονικής πίεσης δεν ήταν δυνατή η υπογραφή συμβάσεων με την γαλλική βιομηχανία για απόκτηση σύγχρονων υλικών, οπότε απέμενε η απευθείας πώληση από τα αποθέματα των γαλλικών Ενόπλων Δυνάμεων. Από την πλευρά της όμως, η γαλλική

---

¹⁶⁹ TNA/ADM 116/3949, 29 December 1938, Sir S. Waterlow (Athens), No 258. Την πληροφορία έδωσε στον Άγγλο πρεσβευτή, ο συνάδελφός του της Γαλλίας.

¹⁷⁰ ΔΙΣ/ΓΕΣ, Φ.32/Β/1, σ. 50, 10 Νοεμβρίου 1941, Υπουργείο Στρατιωτικών – Διεύθυνση Πυροβολικού, *Υπόμνημα αναφερόμενον εις τας εκ Γαλλίας προμηθείας υλικού βάσει παραχωρηθεισών πιστώσεων*. Σύμφωνα με τον Συνταγματάρχη Κορόζη, το ύψος των πιστώσεων ήταν: «*αρχικώς 150 είτα δε 300 εκατομμ. φράγκα γαλλικά*», βλ. Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 643. Ωστόσο, αυτό είναι λανθασμένο, όπως διασταυρώνεται και από το τηλεγράφημα της 9^{ης} Απριλίου 1940 του αποσταλλέντος στο Παρίσι Ταγματάρχη Μπαζαίου, ο οποίος προσδιορίζει το ύψος των πιστώσεων στα 150 εκατομμύρια φράγκα Γαλλίας, βλ. σημείωση 177. Το ίδιο επιβεβαιώνεται από τα πρακτικά του ΑΣΕΑ, βλ. 13 Φεβρουαρίου 1940, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 63, Περί προμηθείας αεροπλάνων, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 424. Το ύψος των 150 εκατομμυρίων, αναφέρεται και στο Βασίλειον της Ελλάδος, *Γενικός Προϋπολογισμός του Οικονομικού Έτους 1939 – 1940 – Τεύχος Ι*, Εν Αθήναις εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1939, σ. 17. Προφανώς, ο Κορόζης συνδυάζει αθροιστικά την σε 2 φάσεις κατ' αρχήν προσφορά συνολικά 150 εκατομμυρίων, με το ενδεχόμενο, το οποίο δεν απέκλειαν οι Γάλλοι ιθύνοντες, για περαιτέρω παραχώρηση πιστώσεων.

κυβέρνηση προσέφερε παλαιό κυρίως υλικό. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει με την αναφορά του Α.Π. 61266, ο Αντιστράτηγος Παπάγος, στις 27 Δεκεμβρίου 1939, σχετικά με συνομιλία που είχε με τον ειδικό απεσταλμένο του Γάλλου Αρχιστρατήγου Gamelin, Αντισυνταγματάρχη Mariot, αυτός σε σχέση με την υλική βοήθεια που θα μπορούσε να παρασχεθεί στην Ελλάδα, σημείωσε: «*Πάντως η πολεμική βιομηχανία των Συμμάχων, μη αποκτήσασα ακόμη τον ανώτατον ρυθμόν εν τη παραγωγή της και αντιμετώπισα συγχρόνως τας ανάγκας των Συμμαχικών Στρατών και πρώτην τινα ενίσχυσιν και άλλων Κρατών, ως της Τουρκίας, της Ελλάδος, της Ρουμανίας, της Φινλανδίας κ.λπ. θα δυνηθή από της ανοίξεως να ανταποκριθή πληρέστερον προς πάσας τας ανάγκας ταύτας, οπότε και θα καταστή εφικτόν να σας δοθώσι τα αναγκασιούντα υλικά. Επί του παρόντος αντιμετωπίζει αύτη τας ανάγκας των Συμμαχικών Στρατών*».¹⁷¹

Την γαλλική αδυναμία χρηματοδότησης και πραγματικής ενίσχυσης με οπλισμό της Ελλάδας, φαίνεται ότι παραδέχοντο και οι ίδιοι οι Γάλλοι ιθύνοντες, αφού στις 15 Ιανουαρίου 1940, ο Αρχιστράτηγος Gamelin, ενημέρωνε την γαλλική αντιπροσωπεία στην Διασυμμαχική Επιτροπή Στρατιωτικών Μελετών στο Λονδίνο, ότι θα ήταν επιθυμητό η Αγγλία να αυξήσει τις πιστώσεις που ήδη παρείχε στην Ελλάδα. Παρομοίως και ο ίδιος ο Μεταξάς, ζήτησε στις 2 Απριλίου από τον Άγγλο πρεσβευτή, να παρέμβει στο Λονδίνο, για το άνοιγμα μιας νέας πίστωσης 2 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας, απαραίτητης για τον εξοπλισμό της Ελλάδας.¹⁷² Αν και τον Ιανουάριο του 1940, απεστάλη στο Παρίσι και ο Ταγματάρχης Πυροβολικού Απόστολος Μπαζαίος, ως βοήθεια του εκεί Έλληνα Στρατιωτικού Ακολούθου για την Ελλάδα ήταν αργά.¹⁷³

Στις 10 Μαΐου, η γερμανική επίθεση στο Δυτικό Μέτωπο, επέφερε συντριπτικά πλήγματα στους Συμμάχους, εκμηδενίζοντας έπειτα από λίγο την Γαλλία ως πολεμική δύναμη. Ο αποκλεισμός μιας σημαντικής πηγής πολεμικού εφοδιασμού, από την οποία ακριβώς εκείνη την στιγμή αναμένετο μεγαλύτερη ευχέρεια παροχής πολυτίμου υλικού, ήταν συγκλονιστική για την ελληνική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία. Ο πρωθυπουργός Ιωάννης Μεταξάς, με αφορμή τις εξελίξεις αυτές, σημειώνει διαδοχικά στο ημερολόγιό του:

«13 Μαΐου, Δευτέρα

---

¹⁷¹ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 510.

¹⁷² Yannis G. Mourellos, *Fictions et Réalités – La France, La Grèce et la Stratégie des Opérations Périphériques dans le Sud-Est Européen (1939 – 1940)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1990, σ. 96, 100.

¹⁷³ ΙΔΥΑ/ΥΠΕΞ, Κεντρική Υπηρεσία 1940, 9 Απριλίου 1940, Ταγματάρχης Μπαζαίος προς Αρχηγό Γενικού Επιτελείου Στρατού, – Απόρρητος – Προσωπικόν, *Περί συζητήσεως μετά Στρατηγού Βεϋγκάν*, αριθ. Α.Π. 1

Δύσκολη η θέσις μας, οι Γάλλοι και οι Άγγλοι μας εγκατέλειψαν [. . .] από εφοδιασμούς, ενώ οι Γερμανοί εξώπλισαν την Βουλγαρίαν.

31 Μαΐου, Παρασκευή

*Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι μας άφησαν αόπλους και σχεδόν ανυπερασπίστους.*¹⁷⁴

Ήδη, από τα τέλη Μαρτίου 1940, ο Αντιστράτηγος Παπάγος, σε συνομιλία του με Γερμανούς αξιωματούχους, είχε ζητήσει την παροχή από την γερμανική κυβέρνηση, επιπρόσθετων πιστώσεων 40–50 εκατομμυρίων μάρκων Γερμανίας. Παρ' όλο που η παραπάνω κίνηση, μπορεί να εκληφθεί ως μια διπλωματική κίνηση απελπισίας, αφού έπρεπε να θεωρείται δεδομένη, η αρνητική στάση της γερμανικής πλευράς, γεγονός είναι, ότι η ταυτόχρονη αδυναμία των Συμμάχων δεν άφηνε άλλα περιθώρια.¹⁷⁵ Στην αναφορά υπ' αριθ. Α.Π. 115752, που προώθησε στις 12 Ιουνίου 1940 το ΓΕΣ, ενημέρωνε για τις ελάχιστες και πλέον κρίσιμες απαιτήσεις υλικών που εξακολουθούσαν να υπάρχουν, επικεντρώνοντας στην κάλυψη των μεγάλων κενών που υφίσταντο οι τομείς της αντιαρματικής και αντιαεροπορικής άμυνας. Ο συνολικός προϋπολογισμός των προς απόκτηση συστημάτων, ήταν ύψους περίπου 450 εκατομμυρίων δραχμών, περιλαμβάνοντας και ορισμένες παραγγελίες για τις οποίες είχε ήδη υπογραφεί σύμβαση με γερμανικούς οίκους από το προηγούμενο έτος, αλλά λόγω της εμπόλεμης κατάστασης η παραλαβή τους εξακολουθούσε να εκκρεμεί.¹⁷⁶

Αν και η ελληνική κυβέρνηση, φαίνεται ότι κατά το 1940, εξασφάλισε την άδεια των γερμανικών Αρχών, για παραλαβή από τα υπό κατοχή γαλλικά εργοστάσια, υλικών τα οποία είχε παραγγείλει η Ελλάδα πριν την γερμανική επίθεση του Μαΐου, εν τέλει ήταν πολύ αργά.¹⁷⁷ Εξαιτίας ακριβώς αυτής της αναμονής, της επίσημης γερμανικής απάντησης, κρίθηκε σκόπιμη η έρευνα ικανοποίησης των αναγκών αυτών από άλλες χώρες, όπως οι ΗΠΑ. Στις 21 Ιουνίου, ο Α/ΓΕΣ έθεσε στον εκτελούντα χρέη Αμερικανού Στρατιωτικού Ακολούθου Λοχαγό Johnson, το

---

¹⁷⁴ Ιωάννης Μεταξάς – *Το Προσωπικό του Ημερολόγιο, Τόμος Τέταρτος – Η 4^η Αυγούστου, Ο Πόλεμος 1940 – 41*, Επιμέλεια: Φαίδων Βρανάς, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα, 1960, σ. 468, 471.

¹⁷⁵ Mogens Pelt, *Germany and the Economic Dimensions of the Establishment of the Metaxas Regime*, Journal of Hellenic Diaspora, vol. 20.2 (1994), Pella Publishing Company, Inc., New York, σημ. 73, σ. 65.

¹⁷⁶ Όπως συνάγεται από τα πρακτικά του ΑΣΕΑ, βλ. 16 Ιουλίου 1940, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 69, Περί αναγκών εις πολεμικόν υλικόν μετά την ματαίωσιν των εξ Αγγλίας και Γαλλίας προμηθειών (συνέχεια της προηγούμενης συνεδριάσεως), Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 451–454.

¹⁷⁷ 4 Οκτωβρίου 1940, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 73, Περί ανοίγματος πιστώσεων ειδών παραγγελθέντων εις γαλλικά εργοστάσια, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 467.

ερώτημα κατά πόσο θα ήταν δυνατός ο άμεσος εφοδιασμός της Ελλάδας –είτε απ’ ευθείας από το αμερικανικό Υπουργείο Πολέμου, είτε από τις αμερικανικές βιομηχανίες– με συγκεκριμένες ποσότητες οπλισμού όπως ορεινά, αντιαεροπορικά και αντιαρματικά πυροβόλα, μα και ελαφρά άρματα μάχης, συνοδευόμενα από όλα τα απαραίτητα εξαρτήματα. Ο Αντιστράτηγος Παπάγος, προσέθεσε, ότι θεωρούσε δυνατή την εξεύρεση μέσων μεταφοράς του υλικού στην Ελλάδα.¹⁷⁸

Ο Αμερικανός πρέσβυς Mac Veagh απέστειλε σχετικό τηλεγράφημα στην Ουάσινγκτων, για την κρούση που έγινε και στις 24 Ιουνίου, το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ απαντούσε (δίχως να διαχωρίζει το θέμα για απευθείας αγορά από τον αμερικανικό Στρατό ή την αμερικανική βιομηχανία), ότι ο Πρόεδρος Roosevelt είχε συστήσει μια Διϋπουργική Επιτροπή Συνδέσμου για να συντονίζει το θέμα των ξένων Αποστολών που κατέφθαναν για να θέσουν παραγγελίες. Η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να στείλει οδηγίες στην διπλωματική αντιπροσωπεία της στην Ουάσινγκτων ή σε κάποιον εξουσιοδοτημένο αντιπρόσωπο και όχι κάποιον μεσίτη που λάμβανε προμήθεια.¹⁷⁹ Σε κάθε περίπτωση, ο Αμερικανός Στρατιωτικός Ακόλουθος –για ανεξήγητους λόγους καθώς δεν είναι γνωστό αν μεσολάβησε κάποια άλλη εξέλιξη και σε αντίθεση με τα παραπάνω– δίχως να ενημερώσει για την υπόδειξη εκ μέρους του State Department περί υποβολής επισήμου αιτήματος από την ελληνική κυβέρνηση, απλά απάντησε στον Α/ΓΕΣ, ότι ήταν πολύ απίθανο να ικανοποιηθεί το ελληνικό αίτημα, καθότι θα απαιτούντο πολύπλοκες και μακροχρόνιες ενέργειες.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ United States Department of State Foreign, relations of the United States diplomatic papers, 1940. The British Commonwealth, the Soviet Union, the Near East and Africa (1940), σ. 574 (51), Greece, The Graeco-Italian War, III. *Requests by the Greek Government for Aid in Supplies and Credits from the United States*, 21 June 1940, The Minister in Greece (Mac Veagh) to the Secretary of State, No 147.

¹⁷⁹ United States Department of State Foreign, relations of the United States diplomatic papers, 1940. The British Commonwealth, the Soviet Union, the Near East and Africa (1940), σ. 575 (52), Greece, The Graeco-Italian War, III. *Requests by the Greek Government for Aid in Supplies and Credits from the United States*, 24 June 1940, The Secretary of State to the Minister in Greece (Mac Veagh), No 147.

¹⁸⁰ 9 Ιουλίου 1940, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ’ αριθ. 68, Περί αναγκών εις πολεμικόν υλικόν μετά την ματαίωσιν των εξ Αγγλίας και Γαλλίας προμηθειών, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 447–448. Η επίκληση, ουσιαστικά, τεχνικών εμποδίων στην θέση παραγγελιών εκ μέρους της Ελλάδας στην αμερικανική αγορά, αποτελούσε μάλλον πρόσχημα και προκαλεί σοβαρά ερωτηματικά, καθώς η προηγηθείσα επίσημη πρώτη απάντηση του State Department προς την αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα, δεν έφερε κάποιο εμπόδιο στην ελληνική βολιδοσκοπήση, αλλά ρητώς ανέφερε, ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να υποβάλλει επισήμως αίτημα. Υπάρχει βέβαια και μια ελάχιστη υποψία, μήπως όταν ο Παπάγος εκθέτει την απάντηση της αμερικανικής πλευράς και αναφέρει την επίκληση τεχνικών εμποδίων, ουσιαστικά εννοεί την παραπομπή της αμερικανικής κυβέρνησης στην Διϋπουργική Επιτροπή Συνδέσμου –κάτι το οποίο θεώρησε ως χρονοβόρα διαδικασία– και όχι το πρόβλημα της διά θαλάσσης μεταφοράς του υλικού.

Πρέπει να προστεθεί, ότι από τον Σεπτέμβριο του 1940, η ελληνική κυβέρνηση επανήλθε στο θέμα, ζητώντας όμως την παράδοση καταδιωκτικών αεροπλάνων. Η όλη υπόθεση έληξε στις 26 Οκτωβρίου, όταν ενημερώθηκε επίσημα ο Έλληνας πρέσβυς Διαμαντόπουλος στην Ουάσινγκτον, ότι ήταν αδύνατη η ικανοποίηση του αιτήματος. Μεταξύ των επιχειρημάτων που έθεσε η Διεύθυνση Υποθέσεων Εγγύς Ανατολής, ήταν:

α) η εκτίμηση του Αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα, ότι η Ελλάδα σε πιθανή διένεξη θα υποτάσσετο χωρίς μάχη,

β) ο ελληνικός Στρατός δεν ήταν ούτε καλά εκπαιδευμένος, ούτε καλά εξοπλισμένος και δεν θεωρείτο ικανός για αντίσταση έναντι μιας σοβαρής μηχανοκίνητης δύναμης, ενώ η Ελλάδα δεν διέθετε εκπαιδευμένους πιλότους και τεχνικούς,

γ) εφ' όσον η Αγγλία είχε εγγυηθεί για την Ελλάδα, τότε αυτή ήταν και υπεύθυνη για την άμυνά της.¹⁸¹

Μετά το αδιέξοδο με τις επαφές προς τις ΗΠΑ, ο Α/ΓΕΣ απευθύνθηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών, για ενέργειες προς προμήθεια πολεμικού υλικού, ενώ υπήρξε και σκέψη να ζητηθεί από την Γερμανία η παραχώρηση πολεμικού υλικού εκ λαφύρων, πρόταση όμως που απορρίφθηκε, καθώς προτιμήθηκε να αναμένεται η γερμανική απάντηση στις προηγούμενες αιτήσεις για πώληση πολεμικού υλικού.¹⁸² Παρ' όλο που εξετάστηκε και το ενδεχόμενο κρούσης για κάλυψη των εξοπλιστικών αναγκών από την Σοβιετική Ένωση, δεν απέμενε χρόνος για επίτευξη κάποιου αποτελέσματος.¹⁸³

Στο πρακτικό επίπεδο του εμπλουτισμού του ελληνικού οπλοστασίου μέσω παραλαβών, υλικού, η 2ετία 1939 – 1940, υπήρξε μια αγωνιώδης περίοδος για την ως την τελευταία στιγμή ένταξη σε υπηρεσία συστημάτων. Η γερμανική πολεμική βιομηχανία είχε πλέον παύσει να αποδίδει υλικό βάσει υπογεγραμμένων συμβάσεων, με μόνη αξιοσημείωτη την αποδέσμευση έπειτα από διαταγή του ιδίου του Hitler, την άνοιξη του 1940, των 16 αεροσκαφών στρατιωτικής

---

¹⁸¹ United States Department of State Foreign, relations of the United States diplomatic papers, 1940. The British Commonwealth, the Soviet Union, the Near East and Africa (1940), σ. 577–578 (54–55), Greece, The Graeco–Italian War, III. *Requests by the Greek Government for Aid in Supplies and Credits from the United States*, 23 October 1940, Memorandum by the Chief of the Division of Near East Affairs (Murray) to the Under Secretary of State (Welles).

¹⁸² 9 Ιουλίου 1940, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 68, Περί αναγκών εις πολεμικόν υλικόν μετά την ματαίωσιν των εξ Αγγλίας και Γαλλίας προμηθειών, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 447–448.

¹⁸³ 16 Ιουλίου 1940, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 69, Περί αναγκών εις πολεμικόν υλικόν μετά την ματαίωσιν των εξ Αγγλίας και Γαλλίας προμηθειών (συνέχεια της προηγούμενης συνεδριάσεως), Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 454.

συνεργασίας, δίχως όμως και την παράλληλη αποστολή των υλικών για την συναρμολόγηση στο ΚΕΑ επιπλέον 32 μονάδων που είχαν παραγγελθεί.¹⁸⁴

Οι μεγαλύτερες προσδοκίες αφορούσαν το άνοιγμα της αγγλικής και γαλλικής αγοράς, βάσει και των πιστώσεων που είχαν χορηγηθεί. Πράγματι, στον τομέα της Αεροπορίας, έγινε δυνατή η προμήθεια 24 βομβαρδιστικών από την Μεγ. Βρετανία αλλά ταυτόχρονα ακυρώθηκαν άλλες συμβάσεις που είχαν υπογραφεί ή σχέδια για απόκτηση σύγχρονων αεροπλάνων δίωξης Spitfire και βομβαρδιστικών Blenheim.¹⁸⁵ Από την πλευρά της, η Γαλλία προσέφερε μια καλή ευκαιρία για απόκτηση τόσο καταδιωκτικών, όσο και βομβαρδιστικών αεροπλάνων, αλλά μόνο η παράδοση 9 μεταχειρισμένων καταδιωκτικών κατέστη δυνατή, αφού η γερμανική επίθεση τον Μάιο του 1940, ανέστειλε τις διαδικασίες παραλαβής.¹⁸⁶

Όσον αφορά τον Στρατό, έγινε δυνατή η παραλαβή σημαντικών αλλά πάντως ανεπαρκών αριθμών μηχανοκινήτων (φορτηγά, μοτοσυκλέτες), και μερική μόνο παραλαβή βαρέου οπλισμού (οπλοπολυβόλα, πολυβόλα, αντιαρματικά τυφέκια). Ιδίως στην περίπτωση της Γαλλίας, επιζητήθηκε κυρίως η παραγγελία νέων συστημάτων, αλλά η αποκλειστική απασχόληση της πολεμικής βιομηχανίας της χώρας για λογαριασμό των γαλλικών Ενόπλων Δυνάμεων, δεν επέτρεψε κάτι τέτοιο. Συνεπώς ο γαλλικός Στρατός προσφέρθηκε να παραδώσει υλικό από τα αποθέματά του (άρματα μάχης, πυροβόλα, όλμους), αλλά όπως αναμένετο, αυτό ήταν κυρίως παλιό, περιορισμένης επιχειρησιακής αξίας και συνεπώς απορρίφθηκαν από την Ελλάδα.¹⁸⁷

Στο Ναυτικό, η παραλαβή των 2 νέων αντιτορπιλικών αγγλικής ναυπήγησης, δεν έγινε δυνατόν να έχει συνέχεια με την ολοκλήρωση των άλλων 2 ναυπηγουμένων στα Ναυπηγεία Σκαραμαγκά, αφού μεσολάβησε η ιταλική επίθεση, ενώ για τους ίδιους λόγους η δυνατότητα που παρουσιάστηκε για απόκτηση 2–4 τορπιλλακάτων από την Μεγ. Βρετανία, παρέμεινε απλώς στα σχέδια.¹⁸⁸

---

¹⁸⁴ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 245.

¹⁸⁵ 9 Ιουλίου 1940, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 68, Περί συγκαταθέσεως του ΑΣΕΑ διά την διάλυσιν των συμβάσεων προμηθείας 12 αγγλικών αεροσκαφών διώξεως Spitfire, 16 αγγλικών κινητήρων δι' αυτά Rolls-Royce Merlin, 36 αγγλικών κινητήρων Lynx Vic διά τα εκπαιδευτικά αεροπλάνα, 12 γαλλικών αεροπλάνων βομβαρδισμού Potez 63 και 38 γαλλικών κινητήρων Gnome et Rhone 14M διά ταύτα, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 446–447

¹⁸⁶ Οικονομάκου, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι του 1941)*, σ. 118.

¹⁸⁷ 4 Δεκεμβρίου 1939, Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Αμύνης, *Πρακτικό υπ' αριθ. 61, Περί προμηθείας προσφερομένου υλικού υπό της γαλλικής κυβερνήσεως έναντι ου χορηγηθησομένου δανείου, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 415–416.

¹⁸⁸ Ν. Δ. Πετροπούλου, *Αναμνήσεις και Σκέψεις ενός παλαιού Ναυτικού*, σ. 86– 91.

Ταυτόχρονα με τα παραπάνω, στα τελευταία 2 χρόνια της προσπάθειας, ολοκληρώθηκαν στο μεγαλύτερο βαθμό, τα οχυρωματικά έργα, τόσο στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο για τον Στρατό (21 οχυρά), όσο και τους ευαίσθητους θαλασσίους διαύλους για το Ναυτικό (11 οχυρά).¹⁸⁹ Η ολοκλήρωση, σχεδόν, των δύο παραπάνω μεγαλεπήβολων προγραμμάτων, οφείλεται και στην με επιταχυνόμενο ρυθμό παροχή των απαραίτητων πιστώσεων κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

Με τις τελευταίες αυτές εξελίξεις, οι ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις θα ολοκλήρωναν την 7ετή προσπάθεια στην οποία είχαν αποδυθεί, για την αντιστροφή της καθοδικής πορείας που είχε λάβει το αξιόμαχό τους. Δίχως να μπορεί να ειπωθεί ότι επετεύχθησαν οι στόχοι στο σύνολό τους, γεγονός είναι ότι η αμυντική πολιτική που ασκήθηκε προπολεμικά κατάφερε μέσω μιας συστηματικής και επίπονης προσπάθειας επανεξοπλισμού και άλλων μέτρων να ανασυντάξει και ανασυγκροτήσει τις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, καθιστώντας αυτές εκ νέου αξιόμαχες και έτοιμες κατά το δυνατόν για την αποστολή τους.

---

¹⁸⁹ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 155–157.

Δημητρίου Γ. Φωκά αντιναυάρχου, *Έκθεσις επί της Δράσεως του Β. Ναυτικού κατά τον Πόλεμον του 1940 – 1944, Τόμος Α΄*, Έκδοσις Ιστορικής Υπηρεσίας Β.Ν., Αθήναι, 1953, σ. 15–17.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αυτό που δεν έχει αναδειχθεί στην ελληνική ιστοριογραφία μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, είναι το γεγονός, ότι εκτός του τεράστιου προσφυγικού προβλήματος που προέκυψε, είχε να αντιμετωπίσει κι ένα άγνωστο –ευρύτερα– οπωσδήποτε όμως εν γνώσει της πολιτικής ηγεσίας πρόβλημα: αυτό της απώλειας τεράστιων ποσοτήτων οπλισμού και υλικού γενικότερα, του ελληνικού Στρατού, που αυτομάτως υποβάθμιζε την όποια επιχειρησιακή και μαχητική αξία είχε αποκτήσει ως τότε. Πράγματι, όπως φαίνεται, οι δαπάνες που απαιτούντο προς περίθαλψη και αποκατάσταση των προσφύγων, ήταν ευθέως ανάλογες με αυτές για την αναδιοργάνωση των κατεστραμμένων Ενόπλων Δυνάμεων. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, ότι οι πρώτης προτεραιότητας ανάγκες επανεφοδιασμού, αφορούσαν απλά την συμπλήρωση και οργάνωση μιας ελάχιστης δύναμης κι όχι την πλήρη εκμετάλλευση του ανθρωπίνου δυναμικού που διέθετε η χώρα.

Το γενικό συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί, είναι η απαίτηση για διαρκή και όχι αποσπασματική άσκηση πολιτικής, σε όλους τους τομείς της κρατικής πολιτικής, έστω και με μειωμένους αλλά όχι μηδενικούς ρυθμούς, διαφορετικά οπωσδήποτε το αποτέλεσμα θα είναι η δημιουργία δυσαναπλήρωτων κενών, τα οποία αν παραστεί ανάγκη να καλυφθούν, θα απαιτήσουν όχι μόνο σημαντική δαπάνη, αλλά και επένδυση χρόνου.

Όπως είναι ευνόητο, αν την προηγούμενη χρονική περίοδο, είχαν καλυφθεί κάποια κενά, η κατάσταση δεν θα ήταν τόσο κρίσιμη από το 1932, ήδη. Αυτό φάνηκε χαρακτηριστικά στην προσπάθεια που διεξήγαγε η Ελλάδα την περίοδο 1934 – 1940, προκειμένου να προμηθευθεί απαραίτητα υλικά, προς εφοδιασμό του Στρατεύματος. Ως εκ τούτου, όχι μόνο η παροχή κονδυλίων έπρεπε να διακρίνεται από μαζικότητα, δεδομένου ότι η “*παραμέληση*” του τομέα αυτού είχε αρχίσει από το 1926, αλλά παράλληλα, έπρεπε να μην υπερβεί κάποια όρια πέραν των οποίων θα υποχρηματοδοτούντο άλλες, εξίσου απαραίτητες κρατικές ανάγκες και δράσεις.

Σε γενικές γραμμές, μεταξύ 1926 – 1933, η ελληνική αμυντική και εξοπλιστική πολιτική, χαράσσεται κυρίως βάσει πολιτικών και οικονομικών κριτηρίων, δίχως να λαμβάνονται υπ’ όψιν τα επιχειρησιακά δεδομένα. Αν και μπορεί να θεωρηθεί ως απόλυτα λογική και ορθή, η απόφαση για επικέντρωση των προσπαθειών στην κοινωνική περισυλλογή και την ανάπτυξη μέσω δημοσίων έργων, ωστόσο, αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί δίχως να ανατραπεί η λεπτή ισορροπία μεταξύ συντήρησης του αξιόμαχου και της απαξίωσης. Η εκ των προτέρων υπολογισμένη υποβάθμιση του αμυντικού μηχανισμού της χώρας, θα μπορούσε να επιτευχθεί,

αν είχε διατηρηθεί ένα σχετικά ικανό ύψος Εκτάκτων Πιστώσεων –αρκετά μειωμένο σε σχέση με τις δαπάνες της περιόδου 1923 – 1925, αλλά εν’ πάση περιπτώσει ικανό– εξασφαλίζοντας μεν μια πιο αργή, αλλά τουλάχιστον σταθερή ανανέωση του υλικού.

Ίσως είναι δυνατόν να θεωρηθεί, ότι οι επιλογές των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου 1926 – 1932 στον τομέα εθνικής ασφαλείας, δεν χαρακτηρίζοντο από υψηλό βαθμό ρίσκου –το οποίο έμελλε να αναδειχθεί μεσοπρόθεσμα– και θεωρητικά είναι δυνατή η αντίθετη επιχειρηματολογία, ωστόσο, γεγονός παραμένει και είναι αναμφισβήτητο: το άθλιο επίπεδο στο οποίο είχαν υποβαθμιστεί οι ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, διαπιστωμένο και καταγεγραμμένο επίσημα από τα τέλη του 1932, στο υπ’ αριθ. 132 Πρακτικό του ΑΣΣ, μα και η εικόνα διάλυσης που παρουσίασαν το 1935 (τόσο κατά το Κίνημα του Μαρτίου, όσο και κατά την ιταλοαιθιοπική κρίση του Οκτωβρίου).

Αντίθετα, η πολιτική ηγεσία επέλεξε να αγνοήσει τις τεράστιες ανάγκες που υφίσταντο στα πολεμικά υπουργεία και να δώσει βαρύτητα, στην σημαντική, βεβαίως, υπόθεση της ελάφρυνσης του Δημοσίου Χρέους, αλλά και σε μη απολύτως απαραίτητα μα δημοφιλή μέτρα παροχών, χρησιμοποιώντας μέρος των εξοικονομηθέντων πιστώσεων.

Πιθανόν, να υποστηριχθεί ότι ούτως ή άλλως η συμμαχία με τις Μεγάλες Δυνάμεις στα πρότυπα του Μακεδονικού Μετώπου, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όντως επέτρεπε στην Ελλάδα, την μερική μόνο χρηματοδότηση προς κάλυψη των ούτως ή άλλως δαπανηρών αμυντικών αναγκών. Ωστόσο, ο παράγοντας του απρόβλεπτου τον εξελίξεων ανέτρεψε κατά δραματικό τρόπο τα δεδομένα: όταν τον Οκτώβριο του 1940, η Ελλάδα θα εμπλέκετο στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το σκηνικό είχε ανατραπεί κατά άκρως δυσμενή τρόπο, αφού η μεν Γαλλία είχε εκλείψει ως στρατιωτικός παράγοντας, ενώ η Αγγλία πολεμώντας μόνη σε Ευρώπη, Αφρική και Ασία, να μεν εξασφάλισε την θαλάσσια προστασία της Ελλάδας, αλλά δεν είχε την δυνατότητα να την βοηθήσει αποφασιστικά στον χερσαίο και εναέριο αγώνα –τον πλέον κρίσιμο– οπότε οι ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις πολέμησαν ουσιαστικά. Είναι επίσης, περιττό να σημειωθεί, ότι η ίδια η βάση του παραπάνω σκεπτικού –η υποστήριξη μιας Μεγάλης Δύναμης– δεν υφίστατο απολύτως, αφού η Ελλάδα δεν είχε καθόλου δεδομένη την εξ αρχής σύνδεσή της με κάποια μορφή επίσημης συμμαχίας με Γαλλία και Μεγ. Βρετανία. Αυτές εκτός της γεωπολιτικής σημασίας της χώρας, είχαν διαπιστώσει και την αδυναμία της ίδιας της Ελλάδας να υπερασπίσει τα σύνορά της, εξαιτίας της ακολουθητέας πρακτικής των περικοπών στην

αμυντική πολιτική, σε αντίθεση με την Τουρκία, η οποία οδήγησε σε επίσημη υπογραφή συμφώνου στρατιωτικής συμμαχίας.

Ο παράγοντας χρόνος, σε συνδυασμό και με την επιδείνωση του διεθνούς διπλωματικού σκηνικού, υπήρξε καθοριστικός, στην μη ολοκλήρωση της προσπάθειας που ξεκίνησε. Δεν πρέπει επίσης να αμελείται, ότι οι εγχώριες δυνατότητες προς εξασφάλιση του απαραίτητου υλικού, ήταν εξαιρετικά περιορισμένες στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1930, επιβάλλοντας την έρευνα και αναζήτηση των απαραίτητων εφοδίων, στις ξένες πολεμικές βιομηχανίες, κάτι που αναδείκνυε εντονότερα τους παράγοντες της χρηματοδότησης και του χρόνου στο πλαίσιο του όποιου σχεδιασμού.

Οι εξαγωγές καπνού προς την Γερμανία, με τον τεράστιο όγκο και αξία που αντιπροσώπευαν, αποτέλεσαν την μοναδική διέξοδο για την ελληνική πλευρά, προς ικανοποίηση των επείγουσών αναγκών που αντιμετώπιζε κατά τα πρώτα στάδια του επανεφοδιασμού που τότε επιχειρούσε. Αποτέλεσε ευτύχημα, το γεγονός, ότι οι εξαγωγές αυτές, κατευθύνοντο σε μια χώρα με ανεπτυγμένη πολεμική βιομηχανία και προπάντων πρόθυμη να παράσχει το υλικό που απαιτείτο. Βεβαίως, αποτελεί ειρωνία, ότι η Ελλάδα αρχικά στράφηκε στον Άξονα προκειμένου να εξοπλιστεί με όπλα, τα οποία αργότερα έστρεψε εναντίον του, δεχόμενη επίθεση από αυτόν.

Στην περίπτωση που η λύση της Γερμανίας δεν ήταν “διαθέσιμη”, η αμέσως επόμενη αγορά καπνών –αυτή των ΗΠΑ– δεν είναι σίγουρο ότι θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις ελληνικές ανάγκες, αφού δεν είχε κινητοποιήσει στον ίδιο βαθμό την πολεμική της βιομηχανία, αλλά κυρίως το εμπορικό ισοζύγιο με την Ελλάδα, δεν παρουσίαζε κάποιο σημαντικό πλεόνασμα για την τελευταία, όπως στην περίπτωση της Γερμανίας. Το κυρίαρχο, χαρακτηριστικό, το οποίο υπήρξε αποφασιστικός παράγοντας, ήταν η “δέσμευση” των εισπραχθέντων μάρκων Γερμανίας από τις ελληνικές εξαγωγές στο γερμανικό τραπεζικό σύστημα. Αυτή η “δέσμευση” είχε ως αποτέλεσμα την συσσώρευση του κεφαλαίου των 31 εκατομμυρίων μάρκων, το οποίο είχε δημιουργηθεί τουλάχιστον την 4ετία 1932 – 1935. Στην περίπτωση που η εναλλακτική λύση για την Ελλάδα ήταν οι ΗΠΑ, εξαιτίας της ανυπαρξίας συμψηφιστικής συμφωνίας στο διμερές εμπόριο, αλλά και της μη “δέσμευσης” του ελληνικού πλεονάσματος, δεν υπήρχε προοπτική παρουσίασης σωρευτικού κεφαλαίου κατά το 1935, στο ύψος της γερμανικής περίπτωσης, ώστε να αποτελέσει αυτό μια άριστη βάση για χρηματοδότηση του εξοπλιστικού προγράμματος.

Στο εσωτερικό της χώρας, αν και υπήρξαν πρωτοβουλίες για την εξεύρεση χρηματοδότησης με την ευαισθητοποίηση της Κοινής Γνώμης, όπως στην περίπτωση του εράνου υπέρ της Αεροπορίας, ήταν φανερό, ότι έπρεπε να αναμένεται η παρέλευση ικανού χρονικού διαστήματος, προκειμένου να σωρευθεί ένα σημαντικό κεφάλαιο, το οποίο θα μπορούσε να αφιερωθεί προς αγορά αεροπορικού υλικού. Έτσι μόνο το 1/3 από το έως την 28^η Οκτωβρίου 1940 συλλεγέν ποσό, έγινε δυνατό να διατεθεί για χρηματοδότηση κάποιου προγράμματος. Το ίδιο ισχύει και για τα άλλα εσωτερικά δάνεια, που ελήφθησαν, τα οποία μόνο οριακά αποτελέσματα ήταν σε θέση να φέρουν. Σίγουρα, πάντως, δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής το γεγονός ότι τα εξευρεθέντα ποσά στο εσωτερικό της χώρας, ως επί το πλείστον είχαν δραχμικό αντίκρυσμα, κάτι που επιδρούσε αρνητικά στην άμεση διάθεσή τους, εφ' όσον εκ των υστέρων απαιτούσαν την μετατροπή τους σε σκληρό συνάλλαγμα, μέσα από τα στενά περιθώρια των συναλλαγματικών αποθεμάτων της ελληνικής Οικονομίας.

Παρομοίως και με την επιδίωξη παροχής πιστώσεων από την Αγγλία και Γαλλία. Η για πολιτικούς λόγους, παρουσίαση εμποδίων στον εφοδιασμό από την Γερμανία πρακτικά από το 1938, ώθησε την ελληνική πλευρά στην διερεύνηση εξασφάλισης χρηματοδότησης από Αγγλία και Γαλλία, χώρες με τις οποίες προωθούσε μια κοινή συμμαχική σχέση. Οι προσπάθειες απέδωσαν καρπούς, μόλις το καλοκαίρι του 1939. Το γεγονός, ότι η εξασφάλιση των αγγλογαλλικών πιστώσεων, επετεύχθη λίγο μόνο διάστημα πριν οι χώρες αυτές εμπλακούν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σήμαινε νομοτελειακά, ότι το μεγαλύτερο μέρος των παραγγελλθέντων, ή εν πάση περιπτώσει αναμενομένων ποσοτήτων πολεμικού εξοπλισμού, δεν επρόκειτο να παραδοθεί στην Ελλάδα.

Ο σημαντικός βαθμός εξάρτησης του εξαγωγικού εμπορίου από μία χώρα όπως η Γερμανία και η με την σειρά της εξάρτηση των εξαγωγών αυτών από ένα μόνο προϊόν, ίσως είχε σοβαρές επιπτώσεις στο μέλλον, αλλά φαίνεται, ότι ο παραπάνω συνδυασμός, *“λειτουργήσε”* όσο ήταν απαραίτητο προκειμένου να χρησιμοποιήσει η Ελλάδα το ενεργητικό υπόλοιπο στο διμερές της εμπόριο, για να αποκτήσει τα τόσο απαραίτητα πολεμικά υλικά που είχε ανάγκη. Η Γερμανία άλλωστε, έχοντας εγκαίρως κινητοποιήσει πλήρως την πολεμική της βιομηχανία, ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της Ελλάδας για την σύντομη σχετικά παράδοση των παραγγελλθέντων.

Η στροφή που επιχείρησε η ελληνική πλευρά προς την βρετανική, στην οποία κατάφερε να ευαισθητοποιήσει και την ίδια την βρετανική κυβέρνηση, δυστυχώς ήλθε αργά και δεν

μπόρεσε να αποδώσει, ό,τι θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί τα προηγούμενα χρόνια. Οι προτάσεις και ιδέες που είχαν υποβληθεί κατά το 1938 για ευνοϊκά μέτρα από την βρετανική κυβέρνηση προς αύξηση της κατανάλωσης ελληνικών καπνών, θα μπορούσαν κάλλιστα να είχαν υποβληθεί από το 1933 – 1934 ήδη. Η πολιτική όμως ρευστότητα που επικρατούσε στο ελληνικό πολιτικό σκηνικό, δεν επέτρεπε μια συντεταγμένη άσκηση πίεσης προς την γηραιά Αλβιόνα, ώστε να προκύψουν μεσοπρόθεσμα οφέλη.

Σε κάθε περίπτωση, είναι σημαντικό, ότι η διέξοδος που έδωσε η πρόσβαση στις βρετανικές πολεμικές βιομηχανίες, δεν προήλθε από το γεγονός της εξασφάλισης από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης, συναλλάγματος. Οι πιέσεις που ασκήθηκαν στους Άγγλους καπνοβιομηχάνους, προκειμένου να αυξηθούν οι εισαγωγές ελληνικών καπνών, δεν απέδωσαν τελικά, αναγκάζοντας την βρετανική κυβέρνηση να εγγράψει η ίδια εμπορικές πιστώσεις για την ελληνική κυβέρνηση.

Σε αυτό το σημείο, προκύπτει το ερώτημα, γιατί η Μεγ. Βρετανία δεν είχε προβεί τα προηγούμενα χρόνια στην αποδέσμευση απ' ευθείας πιστώσεων προς την Ελλάδα. Σε γενικές γραμμές, η κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1930, αδύναμη στρατιωτικά θέση της Μεγ. Βρετανίας στην Μεσόγειο, έναντι της Ιταλίας, την καθιστούσε διστακτική στο να ανταποκριθεί θετικά στις κατά καιρούς κρούσεις που εδέχετο από χώρες όπως η Ελλάδα για μια συντονισμένη και επισημοποιημένη αμυντική σχέση. Τελικά, αποφάσισε να προωθήσει μια τέτοια σχέση με την ισχυρότερη χώρας της Μεσογείου και συγκεκριμένα την Τουρκία.

Σε σχέση με τις πιστώσεις των 2 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας και την αγορά ελληνικών καπνών αξίας όχι μικρότερης του ½ εκατομμυρίου, που δέχθηκε για την Ελλάδα μεταξύ 1939 – 1940, οι παροχές προς την Τουρκία ήταν πολλαπλάσιες. Ως εκ τούτου, ήδη από τον Νοέμβριο του 1938, το Λονδίνο, είχε συμφωνήσει με την τουρκική κυβέρνηση, για την παροχή πιστώσεων ύψους 6 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας, προς απόκτηση πολεμικού υλικού και 10 εκατομμυρίων λιρών για βιομηχανικά προϊόντα.¹⁹⁰ Επιπλέον, τον Οκτώβριο του 1939, η αγγλογαλλοτουρκική συνθήκη συμμαχίας που υπεγράφη, απέδωσε στην τουρκική πλευρά, πιστώσεις ύψους 25 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας για τον πολεμικό εφοδιασμό της, δάνειο ύψους 16 εκατομμυρίων λιρών σε χρυσό και δάνειο 3½ εκατομμυρίων προς κάλυψη του χρεωστικού υπολοίπου στο διμερές σύστημα συμψηφισμών.¹⁹¹ Η άνιση αυτή μεταχείριση εκ μέρους της Αγγλίας, οφείλετο

---

¹⁹⁰ Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy*, σ. 35, 38.

¹⁹¹ Ο.π., σ. 88–89.

στην προτεραιότητα που είχε θέσει ως προς την Τουρκία, την οποία σχεδόν θεωρούσε σύμμαχό της, ενώ αρνείτο επίμονα να συνάψει συμφωνία συμμαχίας με την Ελλάδα, όπως είχε ζητήσει κατά τον Μάιο και Οκτώβριο του 1938 ο Μεταξάς.¹⁹²

Χαρακτηριστική, είναι η εκτίμηση της Αγγλίας για τις δύο χώρες, σε σχέση με την αγγλική στρατηγική στην Μεσόγειο, όπου η σημασία της Ελλάδας περιοριζότο στην ναυτική της θέση, ενώ η Τουρκία είχε σοβαρό ρόλο τόσο στην βαλκανική, όσο και στην Σοβιετική Ένωση (Στενά – Καύκασος), μα και την Μέση Ανατολή. Έτσι, τον Απρίλιο του 1939, σύμφωνα με το αγγλικό Υπουργείο Πολέμου, η Ελλάδα διέθετε ανυπεράσπιστα σχεδόν σύνορα και η Αγγλία δεν ήταν σε θέση να αναλάβει να τα υπερασπιστεί, ως εκ τούτου, η Ελλάδα ήταν πολύτιμη ως ουδέτερη χώρα. Η Ελλάδα ήταν χρήσιμη μόνο στην περίπτωση ναυτικών επιχειρήσεων εναντίον της Ιταλίας, όμως και σε αυτήν την περίπτωση, ο αντικειμενικός σκοπός της Αγγλίας δεν θα ήταν να σώσει την Ελλάδα, αλλά να επικεντρώσει τις προσπάθειές της στην συντριβή της Ιταλίας.¹⁹³

Από την άλλη, την ίδια ακριβώς περίοδο, η οδός από την Τουρκία αποτελούσε τον ένα από τους διαδρόμους προς την Μόσχα για την αγγλική κυβέρνηση, η οποία θεωρούσε ως πρώτης σημασίας την συνεργασία με την Τουρκία για ένα αμυντικό συνασπισμό, αφού η Τουρκία ήταν η πιο σημαντική χώρα στην νοτιοανατολική Ευρώπη, με θέση κλειδί στην βαλκανική, ικανή να επηρεάσει την Βουλγαρία. Παράλληλα, τον Οκτώβριο του 1940 συμπεραίνεται, ότι η Τουρκία αποτελούσε το θεμέλιο της αγγλικής πολιτικής στην Μέση Ανατολή, με πολύ μεγαλύτερη σημασία από την Ελλάδα, αφού η Ελλάδα μπορούσε να χαθεί και ο πόλεμος στην Μέση Ανατολή να συνεχιστεί και τελικά κερδηθεί, αλλά η απώλεια της Τουρκίας θα έθετε σε σοβαρό κίνδυνο την γενικότερη θέση της Αγγλίας στην περιοχή.¹⁹⁴

Σε κάθε περίπτωση, σε σχέση με το τελικό αποτέλεσμα της εξοπλιστικής προσπάθειας που θεωρητικά ξεκίνησε το 1934, μέχρι το 1940, χρήζει μιας αποτίμησης. Όπως αποδείχθηκε, από το 1939, η αδυναμία όχι τόσο εξεύρεσης χρηματοδότησης, αλλά προμηθευτών προς ικανοποίηση των ελληνικών εφοδιαστικών αναγκών, είναι ιδιαίτερα εμφανής. Δυστυχώς, οι τελευταίες προσπάθειες για άρση του αδιεξόδου, με κρούση προς τις ΗΠΑ, απέβησαν και αυτές άκαρπες. Αυτή ακριβώς η παράμετρος, της αδυναμίας εξεύρεσης χωρών, στις οποίες να μπορούσαν να τεθούν παραγγελίες, ενώ η διεθνής κρίση κλιμακώοντο, χρήζει επακριβούς

¹⁹² Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935 – 1941*, σ. 115, 117, 118.

¹⁹³ Ο.π., σ. 158–159, 161.

¹⁹⁴ Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War*, σ. 73, 115.

προσδιορισμού, για να εντοπιστεί το “*παράθυρο ευκαιρίας*” που είχε η ελληνική πλευρά, προκειμένου να υλοποιήσει τα εξοπλιστικά της σχέδια, με σχετική άνεση και εξασφάλιση της τελικής παραλαβής του υλικού.

Ουσιαστικά, ως έναρξη της ελληνικής κινητοποίησης θα μπορούσε να θεωρηθεί ο Οκτώβριος του 1933, οπότε η Γερμανία εγκατέλειψε την Κοινωνία των Εθνών και ένα αίσθημα ανησυχίας διαχύθηκε σε όλη την Ευρώπη. Από αυτήν την άποψη, η Ελλάδα είχε περιθώριο ένα χρονικό διάστημα 7 ετών (84 μήνες), έως ότου προπαρασκευαστεί πολεμικά (για την 28η Οκτωβρίου 1940). Είναι όμως γεγονός, ότι μόλις στα τέλη Ιουλίου 1935, έγινε δυνατή η παροχή σοβαρής χρηματοδότησης γι’ αυτόν τον σκοπό, δηλαδή το διαθέσιμο περιθώριο, είχε ήδη περιοριστεί σε περίοδο 63 μηνών.

Επικεντρώνοντας στα πεπραγμένα της κυβέρνησης Μεταξά, η οποία προώθησε και το μεγαλύτερο μέρος του εξοπλιστικού προγράμματος, εκμεταλλευόμενη τις πιστώσεις που ήταν διαθέσιμες για προμήθειες από την Γερμανία, μπορεί να θεωρηθεί ως απαρχή η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ιωάννη Μεταξά, τον Απρίλιο του 1936, οπότε το χρονικό διάστημα που υπήρχε διαθέσιμο γι’ αυτήν, περιορίζεται σε 53–54 μήνες. Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικό ότι πλέον η κυβέρνηση στράφηκε προς την αξιοποίηση του πλεονάζοντος ελληνογερμανικού Clearing (με το οποίο θα ήταν δυνατή η εισαγωγή σύγχρονων και σε σημαντικές ποσότητες υλικών) κάτι που έγινε όμως δυνατόν μόλις τον Ιούλιο του 1936. Έτσι με την σειρά της, η κυβέρνηση Μεταξά είχε περιθώριο 51 μηνών.

Από την μελέτη όμως της εξέλιξης των γεγονότων, διαπιστώνεται ότι με την έκρηξη του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου, τον Σεπτέμβριο του 1939, ουδεμία σχεδόν προμήθεια ήταν δυνατόν να υλοποιηθεί από το εξωτερικό. Ως εκ τούτου, αυτομάτως το προηγούμενο διάστημα περιορίζεται στους 38 μήνες, κάτι όμως που και πάλι είναι εικονικό, αφού πρέπει να λάβουμε υπ’ όψιν, ότι εξαιτίας της διεθνούς, πλέον, κούρσας επανεξοπλισμού, εξετάζοντας πιο προσεκτικά, διαπιστώνουμε ότι στην περίπτωση της Ελλάδας, έχοντας παύσει ουσιαστικά η παράδοση υλικού από την Γερμανία, ήδη από τις αρχές του 1939, η στροφή προς Αγγλία και Γαλλία και πάλι δεν έγινε δυνατόν να εξασφαλίσει την παράδοση του συνόλου των ελληνικών παραγγελιών. Συνεπώς, το καθεστώς Μεταξά, ουσιαστικά είχε στην διάθεσή του, χρονικό διάστημα μόλις 30 μηνών (2½ έτη) προκειμένου να θέσει τις παραγγελίες, ώστε να καλυφθεί το σύνολο των αναγκών που είχαν καταγραφεί από το 1934.

Η ανωτέρω περιγραφή αναδεικνύει τον κρίσιμο παράγοντα του χρόνου στην υλοποίηση μιας εξοπλιστικής πολιτικής. Ανακεφαλαιώνοντας τον ανωτέρω συλλογισμό, η Ελλάδα να μεν διέθετε μια 7ετία, από την στιγμή που αποφάσισε να ασχοληθεί σοβαρά με την άσκηση της πολιτικής επανεξοπλισμού, ουσιαστικά όμως αυτή η περίοδος περιορίστηκε σχεδόν κατά το ήμισυ σε 3–3½ έτη (Αύγουστος 1935 έως καλοκαίρι με τέλη 1938), δηλαδή από την στιγμή που παρασχέθηκαν οι πρώτες πιστώσεις, έως την στιγμή που οι εκάστοτε υπογραφείς συμβάσεις έπαψαν να έχουν κάποιο νόημα, αφού δεν συνοδεύοντο και από εχέγγυα για την τελική παράδοση και παραλαβή του υλικού στην Ελλάδα.

Πράγματι, η περίοδος 1935 – 1936, οπότε αποδεσμεύθηκαν 3 δισεκατομμύρια δραχμές και τα οποία περιελάμβαναν και την Οικονομική Χρήση 1936 – 1937 και η επόμενη χρηματοδότηση ύψους περίπου 1,2 δισεκατομμυρίων δραχμών της περιόδου 1937 – 1938, ήταν αυτές με τις οποίες έγινε δυνατός –ως επί το πλείστον– ο επανεξοπλισμός του ελληνικού Στρατού. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι άλλωστε η πτώση της χρηματοδότησης την Οικονομική Χρήση 1938 – 1939, όπου παρατηρείται ότι οι δαπάνες για την οχύρωση και τα έργα συγκοινωνιών, υπερέβησαν αυτές που διατέθηκαν για υλικό, απόδειξη της δυσχέρειας σύναψης συμφωνιών με τις βιομηχανίες του εξωτερικού. Από το 1939 και μετά, οποιαδήποτε παροχή χρηματοδότησης, δεν είχε κανένα νόημα, ενώ η κατάσταση, αμβλύθηκε σε κάποιο βαθμό από την παρεμβολή των αγγλογαλλικών πιστώσεων, με τις οποίες έγινε δυνατή για βραχύ μόνο χρονικό διάστημα, η παραλαβή κάποιων περιορισμένων νέων συστημάτων.

Ως προς τα πραγματικά οικονομικά μεγέθη που απορρόφησε η εξοπλιστική προσπάθεια της εξεταζομένης περιόδου 1935 – 1940, η έρευνα δεν μπορεί να απαντήσει θετικά και με ακρίβεια. Από την πλευρά της Αεροπορίας και του Ναυτικού δεν έχουν εντοπιστεί απολογιστικά στοιχεία, ενώ όπως είναι ευνόητο σε διάφορες μελέτες δεν παρατίθενται στοιχεία για το τελευταίο Οικονομικό Έτος 1940 – 1941.

Η μόνη πηγή που παραθέτει το γενικό σύνολο δαπανών από το Οικονομικό Έτος 1935 – 1936, έως το Οικονομικό Έτος 1940 – 1941, είναι η μελέτη του Συνταγματάρχη Κορόζη, στην οποία περιλαμβάνεται το σύνολο των Τακτικών και Εκτάκτων Πιστώσεων σε απολογιστική βάση. Μόνο όμως για το Υπουργείο Στρατιωτικών παρατίθεται αναλυτική κατάσταση ανά Οικονομικό Έτος, ενώ είναι σημαντικό ότι παρέχονται και τα αντίστοιχα δεδομένα για την δαπάνη που καταβλήθηκε ως προς τα έργα Συγκοινωνιών που υλοποιήθηκαν προκειμένου να υποστηρίξουν την πολεμική προετοιμασία, αλλά και τα έργα Οχύρωσης.

Ως εκ τούτου, συνολικά για την παραπάνω περίοδο δετίας, το γενικό άθροισμα των κονδυλίων που διατέθηκαν στα τρία πολεμικά υπουργεία ήταν 26,1073 δισεκατομμύρια δραχμές, αναλυόμενο σε 18,3016 για τον Ελληνικό Στρατό, 4,1076 για το Βασιλικό Ναυτικό και 3,6981 για την Ελληνική Βασιλική Αεροπορία.¹⁹⁵ Από το ποσό αυτό, οι Τακτικές Δαπάνες πρέπει να αντιπροσώπευαν κονδύλια ύψους περίπου 13,75 δισεκατομμυρίων –τουλάχιστον– αν ληφθούν υπ’ όψιν τα δεδομένα των Προϋπολογισμών και λαμβάνοντας υπ’ όψιν την σχετική ανελαστικότητά τους.¹⁹⁶ Συνεπώς, το καθαρό ποσό για εξοπλισμούς, έργα συγκοινωνιών και οχύρωση που απομένει, ανέρχεται σε περίπου 12,36 δισεκατομμύρια δραχμές, ενώ είναι αξιοσημείωτο, ότι στο ποσό αυτό δεν υπολογίζεται κονδύλι ύψους 500 εκατομμυρίων δραχμών, που αντιπροσώπευε υλικό Πυροβολικού που είχε παραληφθεί, αλλά και δεν είχε καταβληθεί στους δικαιούχους κατασκευαστικούς οίκους του εξωτερικού, εξαιτίας, αφ’ ενός μεν της κλιμάκωσης των πληρωμών, αφ’ ετέρου της πολεμικής εμπλοκής.¹⁹⁷

Όπως αποδεικνύεται, το ποσό αυτό των περίπου 12 – 13 δισεκατομμυρίων δραχμών που διατέθηκε από Απρίλιο 1935 έως Οκτώβριο 1940, για τον επανεξοπλισμό των Ενόπλων Δυνάμεων, αντιστοιχεί περίπου σε 2,15 δισεκατομμύρια δραχμές ετησίως και αντιπροσωπεύει μια σχέση περίπου 1:1 σε σχέση με τις Τακτικές Δαπάνες, ένδειξη της καταβαλλομένης έντασης στην όλη προσπάθεια. Χάριν σύγκρισης, και ανατρέχοντας στις δαπάνες της περιόδου 1922 – 1930 που αφιερώθηκαν στην προσφυγική περίθαλψη και αποκατάσταση και ανήλθαν στο ύψος των 20 δισεκατομμυρίων δραχμών, η ετήσια βάση αυτών ανέρχεται σε 2,5 δισεκατομμύρια δραχμές.¹⁹⁸ Όπως είναι φανερό, παρ’ όλη την εντατική προσπάθεια, οι εξοπλιστικές δαπάνες δεν ξεπέρασαν αναλογικά αυτές των προσφυγικών, ενώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ουσιαστικά η ετήσια χρηματοδότηση των 2,15 δισεκατομμυρίων την περίοδο 1935 – 1940, είναι σαφώς χαμηλότερη σε σχέση με την περίοδο 1922 – 1930, λαμβανομένης υπ’ όψιν της εν τω μεταξύ υποτίμησης του εθνικού νομίσματος και του πληθωρισμού.

Έχοντας διαθέσιμα αναλυτικά τα χορηγούμενα κονδύλια του Υπουργείου Στρατιωτικών, είναι δυνατόν να εξαχθούν συμπεράσματα ως προς την λογική που υιοθετήθηκε. Κατ’ αρχήν η αναλογία 55,2% των Τακτικών έναντι 44,8% των Εκτάκτων Δαπανών, ιδίως όταν πρόκειται για μια περίοδο πολεμικής προετοιμασίας, είναι μάλλον ετεροβαρής προς τις πρώτες. Επιπλέον τα

¹⁹⁵ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 651–652.

¹⁹⁶ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 651· Ν.Δ. Πετρόπουλος, *Αναμνήσεις και Σκέψεις ενός Παλαιού Ναυτικού*, σελ. 190· Οικονομάκου, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι το 1941)*, σ. 172.

¹⁹⁷ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 671.

¹⁹⁸ Βλ. σημείωση 36.

κονδύλια των Εκτάκτων Πιστώσεων περιλαμβάνουν 604,4 εκατομμύρια για Στρατωνισμό και άλλα 88,5 εκατομμύρια για έργα βελτίωσης των Σιδηροδρόμων του Ελληνικού Κράτους.¹⁹⁹ Συνεπώς, προσθέτοντας αυτές της Οχύρωσης και των Συγκοινωνιών, το σύνολο των κατασκευών, απορρόφησε 3,4809 δισεκατομμύρια δραχμές, που αντιπροσωπεύει 42,4%, έναντι 4,7227 δισεκατομμυρίων, δηλαδή 57,6% που διατέθηκε για υλικό.

Διάθεση Εξοπλιστικών Πιστώσεων 1935 – 1940²⁰⁰

Οικ. Έτος	Τακτικές (εκ. δρχ.)	Έκτακτες (εκ. δρχ.)	Οχύρωση (εκ. δρχ.)	Συγκοινωνίες (εκ. δρχ.)	Σύνολο (εκ. δρχ.)
1935-1936	1.218,6	340,0	-	-	1.558,6
1936-1937	1.447,6	2.052,2	49,4	202,0	3.751,2
1937-1938	1.605,6	1.016,4	270,9	429,0	3.321,9
1938-1939	1.733,8	379,9	286,6	293,0	2.693,3
1939-1940	1.676,9	1.028,6	424,1	239,0	3.368,6
1940-1941	2.415,5	598,5	427,0	167,0	3.608,0
Σύνολο	10.098,0	5.415,6	1.458,0	1.330,0	18.301,6

Είναι προφανές, ότι μια πρώτη ανάγνωση των παραπάνω μεγεθών, δείχνει μια “στρεβλή” πραγματικότητα ως προς την ακολουθητέα πολιτική. Δεδομένου ότι ο πόλεμος διεξάγεται από τον Στρατό Εκστρατείας, ο οποίος απαιτεί κυρίως οπλισμό και υλικά μέσα, θα αναμένετο η κατά προτεραιότητα διοχέτευση σε αυτόν κονδυλίων. Σε κάθε περίπτωση, όμως, εκτός από μια “καταδικαστική” ερμηνεία των αριθμών, πρέπει να ληφθεί υπ’ όψιν η προηγούμενη διαπίστωση κατά την οποία ενώ σε μεγάλο βαθμό διατίθετο η χρηματοδότηση, τελικά αποδεικνύετο αδύνατη είτε η υπογραφή συμβάσεων, είτε η τελική παράδοση του υλικού. Επίσης, δεν πρέπει να αγνοείται, ότι τα κάθε λογής έργα που εκτελέστηκαν, θα ήταν δυνατόν ως ένα βαθμό να είχαν εκτελεστεί και στα προηγούμενα, έτη, αλλά κάτι τέτοιο δεν συνέβη, διότι η μείωση των πιστώσεων προς τα πολεμικά υπουργεία ήταν ευρύτατη, μην επιτρέποντας την ευχερέστερη και ελαστικότερη διαχείριση των κονδυλίων το επόμενο διάστημα, μετά το 1935.

Εν είδει απολογισμού, μπορεί να ειπωθεί, ότι παρά τα σφάλματα, τις παραλείψεις, τα εμπόδια και την συγκυρία οι ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις κατάφεραν εντός του 1940 να κινητοποιήσουν το μεγαλύτερο Στράτευμα που είχε σχεδιαστεί στην ιστορία του ελληνικού

¹⁹⁹ Κορόζης, *Οι Πόλεμοι 1940 – 1941*, σ. 651.

²⁰⁰ Ο.π., σ. 651.

Κράτους (άνω των 500.000 ανδρών).²⁰¹ Σε σχέση με την Αεροπορία, η οποία ως Όπλο λάμβανε ιδιαίτερη προτεραιότητα και σημασία, αν ληφθεί υπ' όψιν ο αρχικός προγραμματισμός για δημιουργία στόλου 284 αεροσκαφών, τότε φαίνεται ότι αυτός επετεύχθη κατά 43%, μόλις, καθώς την παραμονή των επιχειρήσεων ήσαν διαθέσιμα περίπου 120 σύγχρονα αεροσκάφη. Όμως, πρέπει να υπολογιστεί ότι επιπλέον 107 παραγγελλθέντα αεροσκάφη δεν είχε γίνει δυνατό να παραληφθούν εξαιτίας της προπολεμικής κούρσας των εξοπλισμών, και των μετέπειτα πολεμικών συγκρούσεων, ενώ δεν πρέπει να παραλείπεται το σοβαρό εκπαιδευτικό έργο που παρήγαγε προκειμένου να αναπτυχθεί το αναγκαίο ιπτάμενο προσωπικό που θα επάνδρωνε τον αεροπορικό στόλο.²⁰² Το Ναυτικό από την πλευρά του, έχοντας λάβει δεύτερη προτεραιότητα στον πολεμικό σχεδιασμό, δεν κατάφερε να ενισχύσει σημαντικά τις πολεμικές του μονάδες, κυρίως εξαιτίας υπηρεσιακών παλινωδιών και αύξησης του κόστους.

Οι δυνάμεις αυτές, είχε γίνει δυνατόν να πλαισιωθούν με ένα όχι ευμέγεθες αλλά σχεδόν πλήρες σύμπλεγμα παραμεθορίου αλλά και παρακτίου οχύρωσης, σχηματίζοντας ένα δίκτυο στο οποίο μπορούσαν να στηριχθούν ο Στρατός Εκστρατείας και ο Πολεμικός Στόλος κατά την διενέργεια των επιχειρήσεών τους. Στενά συνδεδεμένο με την αμυντική αυτή οργάνωση είναι και το σχετικά άγνωστο κεφάλαιο της ανάπτυξης ενός δικτύου αντιαεροπορικής άμυνας (ενεργητικής και παθητικής) μοναδικού ως τότε για την χώρα. Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να παραγνωρίζεται, ότι οι συγκεκριμένες υποδομές και οργανώσεις που αναπτύχθηκαν, αλλά και όλη η περιγραφόμενη δραστηριότητα που αναπτύχθηκε, ως στόχο είχε την αντιμετώπιση μιας βαλκανικής πολεμικής δύναμης. Εν τέλει, όμως, η Ελλάδα έμελλε να αντιμετωπίσει τις πολεμικές μηχανές δύο Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής.

---

²⁰¹ Ό.π., σ. 665. Δεδομένου ότι την 28^η Οκτωβρίου 1940, υπήρχαν διαθέσιμες στις Αποθήκες Επιστράτευσης περίπου 450.000 συλλογές ιματισμού και εξάρτυσεις και ταυτόχρονα η ενεργός δύναμη ανήρχετο σε 70.000 άνδρες που υπηρετούσαν την θητεία τους.

²⁰² Οικονομάκου, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι του 1941)*, σ. 118.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΕΣ ΚΥΡΙΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1923 – 1933

	Υποπερίοδοι Υπογραφής Συμβάσεων	
	1923–1928	1929–1933
Ελληνικός Στρατός		
Ελαφρά Άρματα Vickers 6 ton		2
Ελαφρά Τεθωρακισμένα Carden–Loyd Mk.VI		2
Βαρέα Πυροβόλα Schneider L17S Mle 1917	60	
Βαρέα Πυροβόλα Schneider Mle 1925 105mm	48	
Βαρέα Πυροβόλα Schneider Mle 1925 85mm	48	
Ορειβατικά Πυροβόλα Schneider Mle 1919 105mm	120	
Ορειβατικά Πυροβόλα Schneider Mle 1919 75mm	192	
Βαρέα Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Bofors 80mm		4
Βαρέα Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Vickers 76mm	7	
Μέσα Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Terni Mod 1917 40mm	50;	
Μέσοι Όλμοι Brandt Mle 1927/31 81mm		10
Βαρέα Πολυβόλα Hotchkiss Mle 1926 13,2mm	32	
Πολυβόλα Hotchkiss Mle 1926 7,92mm	1.752	
Οπλοπολυβόλα Hotchkiss Mle 1926 6,5mm	6.000	
Οπλοπολυβόλα CSRG 15 Chauchat 8mm	4.000	
Τυφέκια Mannlicher–Schönauer M.1927 6,5mm	100.000	
Αραβίδες Mannlicher–Schönauer M.1930 6,5mm		25.000
Τυφέκια Mannlicher–Berthier M.1907/15 8mm	15.000	
Πιστόλια FN Browning Mod 1922 9mm	10.000	
Ελληνική Βασιλική Αεροπορία		
Καταδιωκτικά Armstrong–Whitworth Atlas		12
Βομβαρδιστικά Hawker Horsley Mk.II		6
Τορπιλλοπλάνο Velos T.3/A	16	
Στρατιωτικής Συνεργασίας Potez 25A2 “Avion Grécque”		24
Στρατιωτικής Συνεργασίας Bréguet Bré XIXA2/B2	60	
Στρατιωτικής Συνεργασίας Bréguet Bré XIV	6	
Ναυτικής Συνεργασίας Fairey IIF Mk I/IIIM/IIIB		10
Μεταφορικά Junkers G.24he		3
Βασικής Εκπαίδευσης Avro 504N/O	6	24
Βασικής Εκπαίδευσης Bristol Type 81A “Greek Version”	6	
Βασικής Εκπαίδευσης Morane Saulnier MS 230 ET2		18
Βασικής Εκπαίδευσης Morane Saulnier MS 147 EP2		20
Βασικής Εκπαίδευσης Morane Saulnier MS 137 EP2	25	
Βασικής Εκπαίδευσης Hanriot–Dupont HD 14/17;	10	
Βασικής Εκπαίδευσης Morane Saulnier MS 136	2	
Βασικής Εκπαίδευσης Airco D.H.60G Gipsy Moth	1	
Βασιλικό Ναυτικό		
Υποβρύχια ΚΑΤΣΩΝΗΣ	2	
Υποβρύχια ΠΡΩΤΕΥΣ	4	
Αντιτορπιλικά ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ		4
Τορπιλλάκατοι T1		2
Εκπαιδευτικό ΑΡΗΣ	1	
Ναρκοθέτιδα ΠΑΡΑΛΟΣ	1	
Βοηθητικό ΠΛΕΙΑΣ	1	
Ρυμουλκά ΚΥΚΛΩΨ	6	
Πλοίο Φάρων ΩΡΙΩΝ		1

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΕΣ ΚΥΡΙΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1933 – 1940

Ελληνικός Στρατός

ΕΤΟΣ	ΟΠΛΟΣΥΣΤΗΜΑ	ΧΩΡΑ	ΜΟΝΑΔΕΣ	ΣΧΟΛΙΑ
ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑΣ		ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ	ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑ/ΠΑΡΑΛΑΒΗ	
1936	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 36 37mm	Γερμανία	50/50	
1936	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 30 20mm ελαφρού κυλίνδρινα	Γερμανία	50/50	
1936	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 30 20mm βαρέος κυλίνδρινα	Γερμανία	26/26	
1936	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 18 88mm	Γερμανία	9/9	B.N.
1936	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 18 88mm	Γερμανία	21/21	
1936	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Rheinmetall 5''(127mm)	Γερμανία	8/8	B.N.
1936	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 36 37mm	Γερμανία	20/20	B.N.
1936	Μέσοι Όλμοι Brandt Mle 1927/31 81mm	Γαλλία	250/250	
1937	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Terni Mod 1917 40mm	Σουηδία	2/2	E.E.Π.Κ.
1937	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 30 20mm βαρέος κυλίνδρινα	Γερμανία	1/1	
1937	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Pak 36 37mm	Γερμανία	24/24	
1937	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 30 20mm ελαφρού κυλίνδρινα	Γερμανία	2/2	
1937	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 36 37mm	Γερμανία	4/4	2 E.E.Π.Κ.
1937	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 30 20mm βαρέος κυλίνδρινα	Γερμανία	29/29	2 E.E.Π.Κ.
1937	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 18 88mm	Γερμανία	3/3	
1937	Τυφέκια Mauser υπ. 1930 7,92mm	Βέλγιο	25.000/25.000	
1938;	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 18 88mm	Γερμανία	6/6	B.N.
1938	Μέσοι Όλμοι Brandt υπ. 1927/31 81mm	Γαλλία	65/65	
1938;	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Bofors M1936; 40mm	Σουηδία	50/0	B.N.
1939	Τυφέκια Mauser υπ. 1930 7,92mm	Βέλγιο	15.000/15.000	
1939	Χοάνες Εκτόξευσης Βομβίδων Tromblon	Γαλλία	540/540	
1939	Τυφέκια Mauser υπ. 1930 7,92mm	Βέλγιο	30.000/10.000	
1939	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 30 20mm ελαφρού κυλίνδρινα	Γερμανία	72/0	
1939	Τυφέκια Mauser υπ. 1930 7,92mm	Αυστρία	30.000/0	
1939;	Τορπίλλες Whitehead 533mm	Μ. Βρετανία	50;/50;	
1939	Αντιαεροπορικά Τυφέκια Boys 0,55'' Mk. I (13,97mm)	Μ. Βρετανία	1.762/22-24	
1939	Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Vickers QF 3,7'' Mk. II (94mm)	Μ. Βρετανία	6/6	B.N.
1939	Πολυβόλα Hotchkiss Mle 1914 7,92mm	Γαλλία	800/400	
1939	Οπλοπολυβόλα Hotchkiss Mle 1922 7,92mm	Γαλλία	1.200/200	
1939	Ελαφρά Άρματα Μάχης Mk.VIc 5 τόννων	Μ. Βρετανία	14/0	
1939	Πυροβόλα Schneider L17S 155mm (βραχύ)	Γαλλία	1/1	

* Τα 8 αντιαεροπορικά πυροβόλα Rheinmetall 5''(127mm), παραγγέλθηκαν αρχικά ως ο κύριος οπλισμός των 2 υπό ναυπήγηση αντιτορπιλικών στην Ελλάδα. Καθώς η έγκαιρη ολοκλήρωση της ναυπήγησης δεν κατέστη δυνατή, εφ' όσον τα πυροβόλα είχαν παραληφθεί εκ των προτέρων, χρησιμοποιήθηκαν τελικά ως αντιαεροπορικά στην παράκτια άμυνα.

Τα αντιαεροπορικά πυροβόλα που αποκτήθηκαν για την Ε.Ε.Π.Κ. σκοπό είχαν την αυτόνομη διεξαγωγή βλητικών δοκιμών, δίχως την χρησιμοποίηση "δανεικών" από τον Στρατό, αλλά και την παροχή αντιαεροπορικής προστασίας των εγκαταστάσεων της εταιρείας, σε πολεμική περίοδο.

Ελληνική Βασιλική Αεροπορία

ΕΤΟΣ	ΟΠΛΟΣΥΣΤΗΜΑ	ΧΩΡΑ	ΜΟΝΑΔΕΣ	ΣΧΟΛΙΑ
ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑΣ		ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ	ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑ/ΠΑΡΑΛΑΒΗ	
1934	Εκπαιδευτικά Avro 504N	Ελλάς	10/10	
1935	Καταδιωκτικά Avia BH-33SHS	Γιουγκοσλαβία	5/5	
1935	Εκπαιδευτικά Avro 621 Tutor	Μ. Βρετανία	30/30	
1936	Εκπαιδευτικά Avro 626	Μ. Βρετανία	9/9	
1936	Καταδιωκτικά Avia 534 (verze II)	Τσεχοσλοβακία	2/2	ΔΩΡΕΑ
1936	Εκπαιδευτικά Avro 621 Tutor	Ελλάς	30/30	
1936	Καταδιωκτικά P.Z.L. P.24G/F	Πολωνία	36/36	
1936	Ναυτικής Συνεργασίας Fairey IIF Mk.I/IIIB/IIIM	Μ. Βρετανία	4/4	
1937	Ναυτικής Συνεργασίας Dornier Do 22Kg	Γερμανία	12/12	
1937	Μεταγωγικά Junkers Ju-52/3m	Γερμανία	3/3	Ε.Ε.Ε.Σ.
1938	Καταδιωκτικά Gloster Gladiator Mk.I	Μ. Βρετανία	2/2	ΔΩΡΕΑ
1938	Μέσα Βομβαρδιστικά Potez 633 B2 Grec	Γαλλία	24/12	
1938	Ναυτικής Συνεργασίας Avro 652 Anson Mk.I	Μ. Βρετανία	12/12	
1938;	Εκπαιδευτικά Avro 621 Tutor	Ελλάς	30/30	
1938;	Εκπαιδευτικά Avro 626	Μ. Βρετανία	12/12	
1939	Στρατιωτικής Συνεργασίας Henschel Hs 126K-6	Γερμανία	16/16	
1939	Στρατιωτικής Συνεργασίας Henschel Hs 126K-6	Γερμανία/Ελλάς	16/0	
1939	Μέσα Βομβαρδιστικά Bristol Blenheim Mk.IV	Μ. Βρετανία	12/12	
1939	Καταδιωκτικά Supermarine Spitfire Mk. I	Μ. Βρετανία	12/0	
1939	Μέσα Βομβαρδιστικά Bristol Blenheim Mk.IV	Μ. Βρετανία	12/0	
1939	Ελαφρά Βομβαρδιστικά Fairey Battle B.1	Μ. Βρετανία	12/11	
1940	Στρατιωτικής Συνεργασίας Henschel Hs 126K-6	Γερμανία/Ελλάς	16/0	
1940	Καταδιωκτικά Bloch M.B.151C1	Γαλλία	25/9	
1940	Καταδιωκτικά Grumman F4F-3A Wildcat	ΗΠΑ	30/0	

* Τα μεταγωγικά Junkers Ju-52/3m, αγοράστηκαν από το Ελληνικό Δημόσιο και παραχωρήθηκαν στην Ελληνική Εταιρεία Εναερίων Συγκοινωνιών (Ε.Ε.Ε.Σ.), με πρόβλεψη εξοπλισμού βομβαρδισμού για χρήση από την Αεροπορία σε εμπόλεμη περίοδο.

Βασιλικό Ναυτικό

ΕΤΟΣ	ΟΠΛΟΣΥΣΤΗΜΑ	ΧΩΡΑ	ΜΟΝΑΔΕΣ	ΣΧΟΛΙΑ
ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑΣ		ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ	ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑ/ΠΑΡΑΛΑΒΗ	
1936	Πετρελαιοφόρο ΑΡΙΩ	Μ. Βρετανία	1/1	
1937	Αντιτορπιλικά Στόλου G / Greyhound	Μ. Βρετανία	2/2	
1937	Ρυμουλκό ΤΙΤΑΝ	Ελλάς	1/1	
1938	Αντιτορπιλικά Στόλου G / Greyhound	Ελλάς	2/0	
1938	Ναρκαλιευτικά Mersey	Μ. Βρετανία	4/4	
1939	Τορπιλλάκατοι MTB-20	Μ. Βρετανία	2/0	Ο.Θ.Α.
1940	Τορπιλλάκατοι MTB-20	Μ. Βρετανία	4/0	Ο.Θ.Α.

* Οι τορπιλλάκατοι αυτοί, είχαν παραγγελθεί για την Οικονομική Θαλάσσια Αστυνομία (Ο.Θ.Α.) που υπήγετο στο Υπουργείο Οικονομικών και με πρόβλεψη ώστε σε περίπτωση πολέμου, να τίθενται στην διάθεση του Ναυτικού. Η πρώτη παραγγελία, τελικά με την σύμφωνη γνώμη και αποζημίωση της ελληνικής πλευράς, κατακρατήθηκε από την Μεγ. Βρετανία στις αρχές του 1940, εξαιτίας της πολεμικής εμπλοκής της χώρας. Ωστόσο, νέα παραγγελία 4 μονάδων που δόθηκε αργότερα, δεν εκτελέστηκε εξαιτίας των χρονικών περιορισμών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΕΚΠΕΦΡΑΣΜΕΝΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΑΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΠΡΟΣ ΑΓΓΛΙΑ & ΓΑΛΛΙΑ 1939

ΟΠΛΟΣΥΣΤΗΜΑΤΑ	ΑΠΑΙΤΗΣΗ	ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑ	ΠΑΡΑΔΟΣΗ
Άρματα 7–8 τόννων	11		
Άρματα 3½–4 τόννων	35	Άρματα 5 τόννων 14	–
Αυτοκίνητα Αναγνώρισης	52		
Φορτηγά παντοδαπού εδάφους	24		
Φορτηγά 2–2½ τόννων	250	250	250
Μοτοσυκλέτες μετά καλάθου	200	100	100
Βαρέα Πυροβόλα 105mm (υπό πυργίο)	4		
Βαρέα Πυροβόλα 155mm (μακρά)	12		
Βαρέα Πυροβόλα 155mm (βραχεία)	12		
Βαρύ Πυροβόλο 155mm (βραχύ)	1		
Βαρέα Πυροβόλα 105mm	24		
Βαρέα Πυροβόλα 85mm	36		
Βαρέα Ορειβατικά Πυροβόλα 105mm	88		
Βαρύ Ορειβατικό Πυροβόλο 105mm	1		
Μέσα Ορειβατικά Πυροβόλα 75mm	80		
Αντιαεροπορικά Πυροβόλα 3'' ή 4''	15		
Αντιαεροπορικά Πυροβόλα 20mm	128		
Αντιαρματικά Πυροβόλα 20mm	298	Τυφέκια 13,97mm 1.762	22–24
Όλμοι Brandt 81mm	130		
Ολμίσκοι 40mm	300		
Πολυβόλα 7,92mm	1.700	800	400
Οπλοπολυβόλα 7,92mm	2.000	1.200	200
Ελκυστήρες Βαρέων Πυροβόλων	226		
Κινητά Συνεργεία Αυτοκινήτων	11	2	2
Κατευθυντήρες Βολής	5		
Ουλαμοί Επισημάνσεως διά του Ήχου	8	2	2
Ασφυξιογόνες Μάσκες	130.000	300.000	101.000
Αντίσκηνα	90.000		
Υδροδοχεία	110.000		
Σιτιδιοδόχοι	105.000		

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΒΑΘΜΟΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΩΝ ΟΠΛΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ & ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΑ ΚΕΝΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ (1939 – 1940)

ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΕΣ ΣΕ ΑΓΓΛΙΑ & ΓΑΛΛΙΑ 1939

	Παραγγελλθέντα	Παραληφθέντα
Άρματα Μάχης Vickers Mk.VIc 5 τόννων	14	–
Μοτοσυκλέτες μετά καλάθου Terrot	100	100
Φορητά Αυτοκίνητα Bedford 2 τόννων	200	200
Φορητά Αυτοκίνητα Renault 3½ τόννων	50	50
Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Vickers QF 3,7'' Mk.II (94mm)	6	6 (Δεκ. 1940)
Αντιαρματικά Τυφέκια Boys 0,55'' Mk.I (13,97mm)	1.762	22–24
Αντιαρματικά φυσίγγια 0,55'' (13,97mm)	1.000.000	200–500
Πολυβόλα Hotchkiss Mle 1914 7,92mm	800	400
Οπλοπολυβόλα Hotchkiss Mle 1922 7,92mm	1.200	200
Ουλαμοί Επισημάνσεως διά του Ήχου	2	2 (Φεβ. 1941)
Κινητά Συνεργεία Αυτοκινήτων	2	2
Ασφυξιογόνες Μάσκες	300.000	101.000
Αεροπλάνα Δίωξης Bloch M.B. 151C1	25	9
Αεροπλάνα Δίωξης Supermarine Spitfire Mk.I	12	–
Μέσα Βομβαρδιστικά Bristol Blenheim Mk.IV	12	–
Τορπυλάκατοι MTB–20	2+4	–

ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΕΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΠΛΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΜΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΘΕΙΣΕΣ

	Παραγγελλθέντα	Παραληφθέντα
Αντιτορπιλικά Στόλου G / Greyhound (Ελλάς)	2	–
Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Bofors M-1936; 40mm (Σουηδία)	50	–
Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 30 20mm (Γερμανία)	72	–
Τυφέκια Mauser υπ.1930 7,92mm (Βέλγιο)	30.000	10.000
Τυφέκια Mauser υπ.1930 7,92mm (Αυστρία)	30.000	–
Αεροπλάνα Αναγνώρισης Henschel Hs 126K–6 (Ελλάς)	16	–
Αεροπλάνα Αναγνώρισης Henschel Hs 126K–6 (Ελλάς)	16	–
Αεροπλάνα Δίωξης Grumman F4F–3A Wildcat (ΗΠΑ)	30	–

ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ 1940

Αντιαρματικά Πυροβόλα Pak 36 37mm	150
Αντιαεροπορικά Πυροβόλα Flak 30 20mm	162
Αεροπλάνα Δίωξης	64

Σημείωση: Οι παραγγελίες των αεροπλάνων αναγνώρισης, αφορούσαν την κατασκευή μετά από άδεια στις εγκαταστάσεις του Κρατικού Εργοστασίου Αεροπλάνων, με την παραλαβή κρίσιμων υλικών όπως οι κινητήρες από την Γερμανία. Δεδομένου, ότι δεν επετράπη τελικά η εξαγωγή των κινητήρων στην Ελλάδα, οι παραγγελίες έμειναν ανεκτέλεστες.

Σε σχέση με την παραγγελία 2 αντιτορπιλικών, αυτά ναυπηγούντο στα νεοϊδρυθέντα Ναυπηγεία Σκαρामαγκά, αλλά κατά την εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο, η ναυπήγηση δεν είχε ολοκληρωθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΚΥΡΙΑ ΟΠΛΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ 28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Ελληνικός Στρατός

Τύποι Οπλικών Συστημάτων	Υποπερίοδοι Υπογραφής Συμβάσεων			Παρατηρήσεις
	1903–1922	1923–1933	1934–1940	
Πυροβόλα: 914				
Βαρέα Schneider L17S Mle 1917 155mm		59	1	
Βαρέα Schneider Mle 1925 105mm		48		
Βαρέα Schneider Mle 1925 85mm		48		
Βαρέα Vickers–Armstrong 152mm (6'')	25			
Βαρέα Škoda 150mm	11			
Βαρέα De Bange 1878–1916 120mm	6			
Βαρέα Krupp 105mm	3			
Ορειβατικά Schneider Mle 1919 105mm		120		
Ορειβατικά Schneider Mle 1919 75mm		192		
Ορειβατικά Škoda M1916 105mm	7			
Ορειβατικά Schneider/Daglis Mle 1908 75mm	48			
Ορειβατικά Škoda 75mm	22			
Ορειβατικά St.Etienne Mle 1906 65mm	116			
Πεδινά Schneider–Canet Mle 1908 75mm	56			
Πεδινά Schneider–Canet Mle 1907 75mm	4			
Πεδινά Schneider–Canet Mle 1904 75mm	20			
Πεδινά Krupp M1904–1910 75mm	128			
Αντιαεροπορικά Πυροβόλα (επίγεια): 301–305				
Βαρέα Rheinmetall 5''(127mm)			8	B.N.
Βαρέα Vickers QF 3,7' Mk.II (94mm)			6	B.N.
Βαρέα Krupp Flak 18 88mm			24/15	E.Σ./B.N.
Βαρέα Bofors 80mm		4		E.Σ.
Βαρέα Vickers 76mm		7		B.N.
Μέσα Terni Mod 1917 40mm		20–24		B.N.
Μέσα Rheinmetall Flak 36 37mm			57/20	E.Σ./B.N.
Ελαφρά Rheinmetall Flak 30 20mm			108	E.Σ.
Ελαφρά Hotchkiss Mle 1926 13,2mm			32	E.Σ.
Αντιαρματικά Πυροβόλα: 46–48				
Μέσα Pak 36 37mm			24	Από παραγγελία 1.762
Ελαφρά Boys 0,55' Mk.I (13,97mm)			22–24	
Όλμοι: 323				
Μέσοι Brandt Mle 1927/31 81mm		10	313	
Πολυβόλα: 4.852				
Hotchkiss Mle 1914 7,92mm			400	
Hotchkiss Mle 1926 7,92mm		1.752		
Saint Etienne Mle 1907 T 8mm	2.300			
Schwarzlose 6,5mm	230			
Maxim (MG 08) M.1908 7,92mm	170			
Οπλοπολυβόλα: 13.200				
Hotchkiss Mle 1922 7,92mm			200	Μειωμένης αξιοπιστίας
Hotchkiss Mle 1926 6,5mm		6.000		
CSRG 15 Chauchat 8mm	3.000	4.000		
Τυφέκια/Αραβίδες: 459.700				
Τυφέκια Mauser 7,92mm			50.000	Από παραγγελία 100.000
Τυφέκια Mannlicher–Schönauer M.1903/14/27 6,5mm	96.050	100.000		
Αραβίδες Mannlicher–Schönauer M.1903/14/30 6,5mm	8.650	25.000		
Τυφέκια Mannlicher–Berthier M.1907/15 8mm	12.000	15.000		
Τυφέκια Mannlicher–Berthier M.1892 8mm	15.000			
Τυφέκια/Εκτοξευτές Βομβίδων Lebel M.1886/93 8mm	16.000			
Αραβίδες Mauser 7,65mm	10.150			
Τυφέκια Mannlicher 8mm	16.000			
Τυφέκια/Αραβίδες Gras M.1874 11mm	60.000			
Τυφέκια Mauser 7,92mm	9.150			
Αραβίδες Mannlicher 8mm	700			Παραγγελία 19 ^{ου} αιώνα Χωροφυλακή Χωροφυλακή B.N.
Τυφέκια Mauser 7,65mm	26.000			

Ελληνική Βασιλική Αεροπορία

Τύποι Αεροσκαφών	Υποπερίοδοι Υπογραφής Συμβάσεων			Παρατηρήσεις
	1903–1922	1923–1933	1934–1940	
Καταδιωκτικά: 48				
P.Z.L. P.24F/G			36	Από παραγγελία 25 Δωρεά 2 αεροσκαφών Δωρεά 2 αεροσκαφών
Bloch M.B. 151C1			9	
Gloster Gladiator Mk.I			1	
Avia 534 (verze II)			2	
Μέσα Βομβαρδιστικά: 32				
Potez 633B2 Grec			11	Από παραγγελία 24 Από αρχικά 12 Από αρχικά 11
Bristol Blenheim Mk.IV			11	
Fairey Battle B.1			10	
Στρατιωτικής Συνεργασίας: 65				
Henschel Hs 126K–6			16	Μειωμένης αξίας Μειωμένης αξίας
Potez 25A2 “Avion Grécque”		21		
Bréguet Bré XIXA2/B2		28		
Ναυτικής Συνεργασίας: 31				
Avro 652 Anson Mk.I			12	
Dornier Do 22Kg			12	
Fairey IIF Mk.I/IIIM/IIIB		3	4	
Μεταφορικά: 7				
Junkers Ju–52/3m			3	Επιταγμένα Ε.Ε.Ε.Σ. Επιταγμένα Ε.Ε.Ε.Σ.
Junkers G.24he		4		
Εκπαιδευτικά: 135				
Προκεχωρημένης Εκπαίδευσης Avro 626			18	Από αρχικά 21 Από αρχικά 90
Βασικής Εκπαίδευσης Avro 621 Tutor			88	
Βασικής Εκπαίδευσης Avro 504N/O		12	10	Μειωμένης αξίας
Συνδέσμου Gloster Mars VI Nighthawk	2			
	5			
ΣΥΝΟΛΟ: 318	7	68	243	

Βασιλικό Ναυτικό

Τύποι Ναυτικών Μονάδων (κλάση)	Υποπερίοδοι Υπογραφής Συμβάσεων			Παρατηρήσεις
	1903–1922	1923–1933	1934–1940	
Θωρακισμένο Καταδρομικό: 1				
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΒΕΡΩΦ	1			Μειωμένης αξίας
Αντιτορπιλικά: 10				
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ ΑΕΤΟΣ	4	4	2	Από παραγγελία 4
Υποβρύχια: 6				
ΚΑΤΣΩΝΗΣ ΠΡΩΤΕΥΣ		2 4		Μειωμένης αξίας Μειωμένης αξίας
Τορπιλλάκατοι: 2				
T1		2		
Τορπιλλοβόλα: 13				
ΑΣΠΙΣ	2			Μειωμένης αξίας Μειωμένης αξίας
ΘΥΕΛΛΑ	2			
ΠΕΡΓΑΜΟΣ	5			
ΑΙΓΛΗ	4			
ΣΥΝΟΛΟ: 32	18	12	2	
Επάκτια Πυροβόλα Ναυτικών Οχηρών: 50				
304,8mm (12΄΄)	2x2			Εξόπλιζαν τα 11 ναυτικά οχυρά παράκτιας άμυνας
210mm	4			
203,2mm (8΄΄)	2x2			
177,8mm (7΄΄)	10			
150mm	4			
101,6mm (4΄΄)	8			
76,2mm (3΄΄)	16			

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΠΝΩΝ

Ο καπνός κατείχε την πρώτη θέση στο εξαγωγικό εμπόριο της Ελλάδας, παρ' όλο που μετά την οικονομική κρίση του 1929 είχε περιορισθεί σημαντικά, τόσο σε ποιότητα όσο και σε αξία. Η διαφορά όμως ως προς το ποσοστό συμμετοχής επί της συνολικής εξαγωγικής δραστηριότητας μεταξύ του καπνού και του αμέσως κατόπιν ερχομένου από άποψη όγκου προϊόντος (κορινθιακή σταφίδα) ήταν τόσο ευρεία, ώστε κι αν ακόμη η εξαγωγή του καπνού ελαττώνετο κατά πολύ περισσότερο και πάλι θα εξακολουθούσε να κατέχει τα πρωτεία.

Ενδεικτικά, κατά την 5ετία 1926 – 1930, οπότε και οι διεθνείς εμπορικές συναλλαγές διεξήχθησαν υπό σχετικά ομαλές συνθήκες, η αξία του εξαχθέντος ελληνικού καπνού ανήλθε κατά μέσο όρο ετησίως σε 3,411 δισεκατομμύρια δραχμές, επί συνολικής μέσης ετησίας αξίας εξαγωγών 6,14 δισεκατομμυρίων. Το ποσοστό 55,56% που αντιπροσώπευε, ήταν άνω του 4πλασίου, σε σχέση με αυτό της σταφίδας που ανήρχετο σε 13,23% (μόλις 812 εκατομμύρια δραχμές).

Ο όγκος των εξαγωγών καπνού ως ποσοστό κατά το 1933 είχε κατέλθει σε 33,59%, παρ' όλο που όπως ήταν φυσικό εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης που είχε μεσολαβήσει, είχε μειωθεί και η συνολική αξία των ελληνικών εξαγωγών. Από το έτος αυτό, η τάση ήταν αυξητική και το 1935 είχε φθάσει στα προ της κρίσης ύψη, αλλά παρ' όλο που η αξία του υπερέβαινε την αντίστοιχη μέση αξία της περιόδου 1926 – 1930, η αναλογία του σε συμμετοχή επί της συνολικής αξίας εξαγωγής κυμάνθηκε στο 50,26%, δηλαδή ελαφρώς μικρότερο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι η συνολική αξία των εξαγωγών το 1935 ήταν μεγαλύτερη, οφειλόμενη στην ταυτόχρονα αύξηση της εξαγωγής σταφίδας, της σουλτανίνας, του ελαιολάδου, των ελαιών και των ειδών κλωστοϋφαντουργίας.²⁰³

Τα επόμενα έτη, τα μεγέθη παρουσίασαν συνεχή άνοδο, οπότε το 1936 η αξία των εξαχθέντων καπνών ανήλθε σε 3,4 δισεκατομμύρια δραχμές περίπου και το 1937 ξεπέρασαν τα 4,4 δισεκατομμύρια, εκ των οποίων, τα 2 περίπου, θα ήταν σε ελεύθερο συνάλλαγμα, έναντι 1,1 δισεκατομμυρίου περίπου το 1936. Το δε 1938, κορυφώθηκε η εξαγωγική δραστηριότητα με την

---

²⁰³ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η Συμμετοχή του καπνού εις την ελληνικήν εξαγωγήν*, Δελτίον Καπνού, Ιούλιος 1936, αρ. 11, σ. 8.

αξία των καπνών να ξεπερνά το ψυχολογικό φράγμα των 5 δισεκατομμυρίων δραχμών, καθώς η αυξημένη ζήτηση του προϊόντος, συνέτεινε ώστε οι τιμές να κινηθούν ανοδικά.²⁰⁴

Συνολικές Εξαγωγές Ελληνικού Καπνού 1926 – 1939 ²⁰⁵			
	Όγκος (κιλά)	Αξία (δραχμές)	Μέση αξία ανά κιλό (δραχμές)
1926	55.324,151	3.416.266.000	61,75
1927	53.419.732	3.975.000.000	74,41
1928	46.385.939	3.245.450.000	69,96
1929	49.400.071	3.950.000.000	79,96
1930	49.472.139	3.382.003.602	68,36
1931	43.182.924	2.096.670.814	48,55
1932	35.625.336;	1.829.806.257	51,36
1933	34.900.977	1.735.253.104	49,71
1934	37.381.970	2.024.716.037	54,16
1935	50.037.383	3.515.067.432	70,24
1936	39.599.992	3.394.286.122	85,71
1937	42.882.746	4.440.164.316	103,54
1938	48.707.902	5.116.570.528	105,05
1939	39.949.335	3.976.187.423	99,53

Η αύξηση των ελληνικών εξαγωγών καπνού, οφείλετο:

- στην πρόοδο από ποσοτικής και ποιοτικής άποψης της κατανάλωσης σιγαρέττων στις 2 κυριότερες καταναλώτριες χώρες ανατολικών καπνών (ΗΠΑ, Γερμανία),
- στις τάσεις του γενικότερου οικονομικού συστήματος της Γερμανίας, από τις οποίες δυσχεραίνεται η εισαγωγή καπνών από άλλες χώρες, ενώ ευνοείται αυτή των ελληνικών,
- στην ευχέρεια η οποία παρείχεται από την παραγωγή, προς ικανοποίηση των αναγκών καπνοβιομηχανιών εξωτερικού, με καπνά εκλεκτών περιφερειών.

Ενώ η καπνική κατανάλωση ήταν ελάχιστη στο εσωτερικό, από τις εξαγωγές το 65% διοχετεύετο προς την Γερμανία και τις ΗΠΑ, το 25% σε 6–7 χώρες και το υπόλοιπο 10% σε άλλες 25–30 χώρες. Από τα παραπάνω, είναι φανερό, ότι ενώ η οικονομία της Ελλάδας εξαρτάτο

²⁰⁴ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Τα καπνά μας και η καπνική πολιτική*, Δελτίον Καπνού, Μάιος 1937, σ. 11.

Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1938*, Δελτίον Καπνού, Ιανουάριος 1939, αρ. 10, σ. 17.

²⁰⁵ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Τα καπνά μας και η καπνική πολιτική*, Δελτίον Καπνού, Μάιος 1937, σ. 11.

Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1938*, Δελτίον Καπνού, Ιανουάριος 1939, αρ. 10, σ. 17.

Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η Εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1939*, Δελτίον Καπνού, Δεκέμβριος 1939 – Ιανουάριος 1940, σ. 11.

κατά μέγα μέρος από τον καπνό, αυτός με την σειρά του βασίζετο κυρίως στην ζήτηση 2 μόνο χωρών! Αυτό ήταν και το ευπαθέστερο σημείο του όλου καπνικού ζητήματος, το οποίο σε συνδυασμό προς την μέχρι τα μέσα του 1937 έλλειψη νομοθετικής ρύθμισης της καπνοκαλλιέργειας, παρουσιάζετο υπό οξύτατη μορφή.²⁰⁶

Προορισμοί Ελληνικών Εξαγωγών Καπνού 1938 – 1939 ²⁰⁷					
	Όγκος (κιλά) 1938		Όγκος (κιλά) 1939		Αξία (δραχμές)
Γερμανία	26.675.142	2.617.870.296	Γερμανία	20.171.569	1.680.398.484
ΗΠΑ	10.026.714	1.377.964.173	ΗΠΑ	8.594.685	1.316.412.963
Φινλανδία	1.373.818	106.993.861	Φινλανδία	1.179.089	75.524.370
Αίγυπτος	1.339.121	83.489.845	Αίγυπτος	740.743	55.103.924
Πολωνία	1.256.637	150.635.389	Πολωνία	371.901	65.616.276
Τσεχ/βακία	1.075.562	172.088.546	Δανία	320.681	16.332.298
Ολλανδία	997.689	46.233.977	Ολλανδία	1.304.084	30.052.673
Βέλγιο	899.153	57.931.576	Βέλγιο	1.307.444	42.410.299
Ιταλία	844.996	82.989.825	Ιταλία	794.185	94.461.726
Τεργέστη	541.458	53.836.852	Ελβετία	785.926	104.349.402
Αγγλία	497.999	59.207.669	Σουηδία	1.746.863	295.087.284
Άλλοι	3.179.613	307.328.519	Άλλοι	2.632.165	200.437.724
ΣΥΝΟΛΟ	48.707.902	5.116.570.528	ΣΥΝΟΛΟ	39.949.335	3.976.187.423

Σε γενικές γραμμές, ο ανταγωνισμός απέναντι στα ελληνικά καπνά και το υψηλότερο κόστος έναντι των άλλων ανατολικών καπνών, οφείλετο κυρίως:

- στην μικρότερη απόδοση των ποικιλιών, οι οποίες καλλιεργούνται στην Ελλάδα,
- στην μεγαλύτερη δαπάνη επεξεργασίας και συντήρησης λόγω της φύσης των ποικιλιών,
- στην βαρύτερη φορολογία στην Ελλάδα,
- στο συναλλαγματικό παρακράτημα κ.λπ.²⁰⁸

Από την άποψη της καλλιεργούμενης έκτασης, δεν καταλαμβάνετο παρά ελάχιστο ποσοστό, περιστρεφόμενο κατά την δεκαετία 1926 – 1935 γύρω στο 5% των συνολικών καλλιεργουμένων εκτάσεων στην ελληνική επικράτεια και για τα τελευταία έτη σε 4% περίπου. Ακόμα και σε κατεξοχήν καπνοπαραγωγικούς νομούς, η καλλιεργηθείσα έκταση καπνού δεν

²⁰⁶ Ο.π., σ. 12.

²⁰⁷ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1938*, Δελτίον Καπνού, Ιανουάριος 1939, αρ. 10, σ. 17.

Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η Εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1939*, Δελτίον Καπνού, Δεκέμβριος 1939 – Ιανουάριος 1940, σ. 11.

²⁰⁸ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Τα καπνά μας και η καπνική πολιτική*, Δελτίον Καπνού, Μάιος 1937, σ. 12.

ξεπερνούσε το 25–30% του συνόλου. Παράλληλα, η καπνική καλλιέργεια ήταν αναντικαστάστατη, ως προς άλλες καλλιέργειες εξίσου υψηλής ακαθάριστης προσόδου για τον αγρότη και ταυτόχρονα παροχής ανάλογης εργασίας.²⁰⁹

Από την καλλιέργεια, επεξεργασία, κίνηση και εξαγωγή καπνού, συντηρούντο σχεδόν αποκλειστικά, άνω των 200.000 οικογενειών γεωργών, καπνεργατών, μεταφορέων, μεσιτών, υπαλλήλων και καπνεμπόρων, δηλαδή το 1/6 του πληθυσμού της Ελλάδας, χωρίς να υπολογίζεται και η άμεση συμβολή στον βιοπορισμό και άλλων επαγγελματικών τάξεων. Από την ετήσια παραγωγή, το 90% περίπου εξήγετο, ενώ είναι σημαντικό, ότι ως το 1925 δεν υπήρχε καμμία συστηματική προστατευτική οργάνωση του εθνικού αυτού προϊόντος.²¹⁰

Όπως είναι φυσικό, στην διάρκεια της διεθνούς οικονομικής κρίσης, το εισόδημα των καπνεργατών υπέστη απώλειες. Μετά όμως την καλύτερη τροπή των πραγμάτων από το 1934, οι συνθήκες εργασίας για τον καπνεργάτη βελτιώθηκαν, οριακά όμως, καθώς η αύξηση του τιμαρίθμου από την πτώση της δραχμής, προκάλεσε εκ νέου κινητοποίηση της καπνεργατικής τάξης, προς εξασφάλιση βελτιωμένων οικονομικών όρων εργασίας.²¹¹

Από την έναρξη της επεξεργασίας καπνών εσοδείας 1935, υπήρχε η διάθεση των καπνεργατών για εξασφάλιση ευνοϊκοτέρων μισθολογικών όρων εργασίας, η οποία άρχισε να εκδηλώνεται σαφέστερα από το β' 15ήμερο του Απριλίου και στις 29 Μαΐου οδήγησε στην κήρυξη απεργίας σε Θεσσαλονίκη, Βόλο, Σέρρες, η οποία λίγο μετά επεκτάθηκε σε άλλα κέντρα Ξάνθη, Δράμα, Αγρίνιο. Την απεργία αυτή παρακολούθησαν σε ένδειξη αλληλεγγύης και άλλες εργατικές και επαγγελματικές τάξεις.²¹² Μετά τα τραγικά γεγονότα στην Θεσσαλονίκη, με την κρατική επέμβαση, το ανώτατο ημερομίσθιο για τον άνδρα ανήλθε σε 110 δραχμές, ενώ των γυναικών σε 43 δραχμές. Σημειώνεται, ότι από το 1927 ως τον Απρίλιο του 1936 αυτό παρέμενε καθηλωμένο σε 105 δραχμές και μόνο το 1926 είχε διαμορφωθεί μεταξύ 110–125 δραχμές.²¹³ Σε κάθε περίπτωση, η επόμενη αύξηση δόθηκε με την συλλογική σύμβαση εργασίας που υπεγράφη

---

²⁰⁹ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Τα καπνά μας και η καπνική πολιτική*, Δελτίον Καπνού, Μάιος 1937, σ. 11.

²¹⁰ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η προστατευτική των καπνών μας οργάνωσις*, Δελτίον Καπνού, Ιούλιος – Αύγουστος 1937, σ. 19.

²¹¹ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Το Καπνεργατικόν Ζήτημα*, Δελτίον Καπνού, Αύγουστος 1936, αρ. 12, σ. 13.

²¹² Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Διάφορα Ζητήματα*, Δελτίον Καπνού, Μάιος 1936, αρ. 9, σ. 6.

²¹³ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Το Καπνεργατικόν Ζήτημα*, Δελτίον Καπνού, Αύγουστος 1936, αρ. 12, σ. 13.

για τα έτη 1939 και 1940, σύμφωνα με την οποία το ανώτατο ημερομίσθιο των ανδρών ανήρχετο σε 117 δραχμές, ενώ των γυναικών σε 50 δραχμές.²¹⁴

Σε γενικές γραμμές, ο αριθμός των μονίμων εργαζομένων κυμαίνετο κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1930 στους 34.000 άνδρες και γυναίκες, ο μέσος όρος των ημερομισθίων σταθερά ανήρχετο μετά το 1933, όμως το μέσο εισόδημα των γυναικών κατά το 1935, εξακολουθούσε να είναι μικρότερο αυτού του 1931.²¹⁵

Εργαζόμενοι / Ημερομίσθια και Εισόδημα 1927 – 1935

	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Αριθμός εργαζομένων									
Άνδρες	29.173	27.001	27.571	24.855	23.437	20.002	16.851	18.051	17.347
Γυναίκες	21.426	18.236	17.411	16.369	15.330	16.931	16.282	17.219	16.709
Σύνολο	50.599	45.237	44.982	41.224	38.767	36.933	33.133	35.270	34.026
Μέσος όρος ημερομισθίων (δρχ.)									
Άνδρες	88,90	92,57	92,73	96,60	81,80	71,20	69,60	73,80	78,60
Γυναίκες	34,50	36,51	36,42	35,96	32,80	28,00	31,30	34,10	34,80
Γενικός μέσος όρος	61,70	64,54	64,60	66,28	57,30	49,60	50,45	53,95	56,70
Μέσος όρος εισοδήματος (δρχ.)									
Άνδρες	12.951	16.070	12.068	13.766	8.468	7.584	6.535	11.051	14.559
Γυναίκες	4.356	5.793	4.408	4.551	6.247	4.472	2.704	3.687	4.807

Δεδομένου, ότι από άποψη βασικών εμπορευματολογικών χαρακτηριστικών, τα καπνά των γειτονικών Βουλγαρίας και Τουρκίας, υπήγοντο στην ίδια με τα ελληνικά καπνά κατηγορία, ενδιαφέρουσα ήταν η σύγκριση του κόστους παραγωγής με αυτές τις χώρες. Έτσι, με σύγκριση και αναγωγή των ημερομισθίων, προέκυπτε, ότι το καταβαλλόμενο στην Ελλάδα ημερομίσθιο των ανδρών ήταν μεγαλύτερο αυτού της Βουλγαρίας και Τουρκίας, ενώ αυτό για τις γυναίκες αισθητώς μικρότερο.²¹⁶

Ήταν όμως σημαντικό το γεγονός, ότι στην Ελλάδα, το σύστημα επεξεργασίας που εφαρμόζετο στην Αν. Μακεδονία και Θράκη –στις οποίες παρήγετο η εκλεκτότερη ποικιλία καπνών, η ποικιλία Μπασμά– απαιτούσε επιμελέστερη επεξεργασία. Συνεπώς, τα καπνά αυτά, εκτός της μεγαλύτερης επιβάρυνσης που υφίσταντο από την μικρότερη απόδοση του εργάτη

²¹⁴ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Διάφορα Ζητήματα*, Δελτίον Καπνού, Φεβρουάριος 1939, αρ. 11, σ. 5.

²¹⁵ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Το Καπνεργαγικόν Ζήτημα*, Δελτίον Καπνού, Αύγουστος 1936, αρ. 12, σ. 15–16.

²¹⁶ Ο.π., σ. 14.

(εξαιτίας του είδους της επεξεργασίας) επιβαρύνοντο και από την διαφορά του μεγαλύτερου ημερομισθίου των ανδρών, το οποίο ήταν ανώτερο του ισχύοντος σε Βουλγαρία (95 δραχμές) και Τουρκία (103 δραχμές).

Το παραπάνω στοιχείο, σε συνδυασμό με την υπέρογκη φορολογία καπνού στην Ελλάδα, των οικονομικών όρων συναγωνισμού εις βάρος των ελληνικών και ιδίως των μακεδονοθρακικών καπνών, οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχαν περιθώρια μεγαλύτερης επιβάρυνσης των δαπανών επεξεργασίας, κάτι που αντίκειτο στα συμφέροντα των καπνεργατών. Από την άλλη όμως, τυχόν αύξηση των ημερομισθίων στην επεξεργασία καπνών Μπασμά, εκτός του ότι θα επηρέαζε την οικονομική αντοχή του προϊόντος, θα είχε ως άμεση συνέπεια και την επίταση της ροπής προς απλούστευση της επεξεργασίας, κάτι που αυτομάτως θα απέβαινε –και πάλι– εις βάρος των καπνεργατών.²¹⁷

Παράλληλα με το ύψος των αποδοχών, σημαντικό ήταν και το πρόβλημα της ανεργίας στον κλάδο. Η χρονική διάρκεια της εμπορικής επεξεργασίας καπνού, κυμαίνεται κατ' έτος, αναλόγως του ποσού και της ποιότητας της εκάστοτε εσοδείας, του εφαρμοζομένου συστήματος και του βαθμού επιμελείας της επεξεργασίας, μεταξύ 5–10 μήνες. Ως εκ τούτου, η ανεργία κατ' αρχήν δεν ήταν συνέπεια μεταπολεμική, αλλά ενυπήρχε στην φύση του καπνεργατικού επαγγέλματος. Προπολεμικώς, οι καπνεργάτες ήσαν αγρότες από την ύπαιθρο, οι οποίοι με την λήξη της επεξεργασίας, αποχωρούσαν οικιοθελώς για τα χωριά τους, προκειμένου να ασχοληθούν με τις εκεί εργασίες τους. Μεταπολεμικώς όμως, η αθρόα προσχώρηση στο επάγγελμα των αποστρατευθέντων και μεγάλου μέρους προσφύγων, οι οποίοι κατά μεγάλο μέρος εγκαταστάθηκαν μόνιμα σε πόλεις, ανέδειξαν το πρόβλημα της ανεργίας. Προκειμένου να επιτευχθεί εξομάλυνση του καπνεργατικού ζητήματος, θα έπρεπε να περιορισθούν στο ελάχιστο δυνατό όριο οι διακυμάνσεις της χρονικής διάρκειας της επεξεργασίας, η οποία με κατάλληλη ρύθμιση της καπνοπαραγωγής, θα μπορούσε να κυμαίνεται μεταξύ 8–10 μηνών.²¹⁸

Η κρατική μέριμνα, όσον αφορά τρόπους για την προστασία του προϊόντος, όσο και της βελτίωσης της ποιότητάς αυτού, εκδηλώθηκε με την νομοθετική παρέμβαση που αρχίζει να καταγράφεται από τον Δεκέμβριο του 1937.²¹⁹ Ως εκ τούτου:

---

²¹⁷ Ο.π., σ. 15.

²¹⁸ Ο.π., σ. 18.

²¹⁹ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Ετησία έκθεσις του Γραφείου Προστασίας Ελληνικού Καπνού Καβάλλας –Τα Καπνά μας κατά το έτος 1938*, Δελτίον Καπνού, Φεβρουάριος 1939, αρ. 11, σ. 10

- Με τον Α.Ν. 1059, συνεστήθη η Ανωτάτη Επιτροπή Καπνού και η Ένωση Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού ως εκτελεστικό όργανο της πρώτης, ενώ συστάθηκε και το Γραφείο Προστασίας Ελληνικού Καπνού Αθηνών.²²⁰
- Με τον Α.Ν. 1193 καθορίστηκε ο τρόπος της χωρικής συσκευασίας των καπνών.²²¹
- Με τον Α.Ν. 1520 προβλέφθηκαν μέτρα κατοχύρωσης των εγχωρίων ποικιλιών.²²²
- Ως προς την ρύθμιση της καπνοκαλλιέργειας, ορίστηκαν με τον Α.Ν. 981 οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις ανά διαμέρισμα για το 1938 και τα ανώτατα όρια των ατομικών δικαιωμάτων καπνοκαλλιεργητών. Γενικώς, ορίστηκαν μικρότερες εκτάσεις προς καλλιέργεια, λόγω της αποτυχίας εκριζώσεων, συνεπεία της ξηρασίας και της μη εξάντλησης των παλαιότερων αποθεμάτων.²²³

Το ότι οι εξαγωγές των ελληνικών καπνών, παρουσιάζαν σχετική αύξηση έναντι της προπολεμικής εποχής, οφείλετο αποκλειστικά και μόνο, στο γεγονός ότι στις ελάχιστες σοβαρές αγορές οι οποίες απέμειναν στην Ελλάδα (ΗΠΑ, Γερμανία), η κατανάλωση του σιγαρέττου παρουσίασε κατά τα τελευταία έτη ραγδαία αύξηση.²²⁴

Στην Γερμανία το μεγαλύτερο άλμα στην κατανάλωση καπνού έγινε από το 1931 ως το 1932, ενώ στις ΗΠΑ μεταξύ 1935 – 1936. Αν και η οικονομική κρίση του 1929 είχε αναμφισβήτητα δυσμενές αντίκτυπο και στην κατανάλωση σιγαρέττων, δεν εμφανίστηκε παντού μείωση της κατανάλωσης κατά την τελευταία 5ετία, γιατί στην Γερμανία η κρίση είχε εκδηλωθεί νωρίτερα, οπότε απλά μειώθηκε το ποσοστό της αύξησης που ήδη σημειώνετο.²²⁵

²²⁰ ΦΕΚ, αρ. 35, 4 Φεβρουαρίου 1938, Αναγκαστικός Νόμος 1059 της 28^{ης} Ιανουαρίου 1938, *Περί συστάσεως Ανωτάτης Επιτροπής Προστασίας Ελληνικού Καπνού*.

²²¹ ΦΕΚ, αρ. 166, 21 Απριλίου 1938, Αναγκαστικός Νόμος 1193 της 18^{ης} Απριλίου 1938, *Περί υποχρεωτικής χωρικής συσκευασίας του καπνού κ.λπ.*

²²² ΦΕΚ, αρ. 477, 20 Δεκεμβρίου 1938, Αναγκαστικός Νόμος 1520 της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1938, *Περί κατοχυρώσεως των εγχωρίων ποικιλιών καπνού*.

²²³ ΦΕΚ, αρ. 496, 4 Δεκεμβρίου 1937, Αναγκαστικός Νόμος 981 της 2^{ας} Δεκεμβρίου 1937, *Περί ρυθμίσεως της καλλιέργειας καπνού κατά το έτος 1938*.

²²⁴ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η παγκόσμιος παραγωγή του καπνού*, Δελτίον Καπνού, Ιούλιος – Αύγουστος 1937, σ. 11.

²²⁵ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Παρατηρήσεις επί της εξελίξεως της καταναλώσεως του σιγαρέττου εις τινες χώρας*, Δελτίον Καπνού, Μάρτιος 1939, αρ. 12, σ. 28.

Κατανάλωση σιγαρέττων στην Γερμανία 1930 – 1935 ²²⁶

Έτος	Όγκος (εκατομμύρια τεμάχια)
1930	29,30
1931	27,90
1932	31,36
1933	32,85
1934	36,11
1935	36,74

Πολλά εργοστάσια στην Γερμανία, αποκόμισαν σημαντικά κέρδη, με αφορμή τα από του τέλους του 1934 μέτρα που ελήφθησαν και με τον ψηφιζόμενο από τον Ιανουάριο του 1935 νόμο (φορολογικές τακτοποιήσεις καπνοβιομηχανιών, ενίσχυση μικρών και μεσαίων δυνατοτήτων εργοστασίων). Επίσης, ευεργετική επίδραση στις εργασίες της σιγαρεττοβιομηχανίας, άσκησε το καπνοβιομηχανικό συνδικάτο, το οποίο δημιούργησε υγιέστερες βάσεις συναγωνισμού και προαγωγής των εργασιών των εργοστασίων. ²²⁷

Στην διάρκεια της κρίσης, αντίκυπο αυτή δεν είχε μόνο στην ποσότητα, αλλά και στην ποιοτική σύνθεση, με αποτέλεσμα στις περισσότερες χώρες μεγάλη μερίδα καπνιστών να στραφεί προς τα κατώτερης ποιότητας σιγαρέττα που ήταν φθηνότερα, οπότε αυξήθηκε η αναλογία κατανάλωσης των κατωτέρων και μετρίων ποιότητας καπνών. Αυτό συνέβη και στην Γερμανία, αλλά η κατανάλωση σιγαρέττων μετά την ευρεία ανάπτυξή της το 1934, παρουσιάζετο αυξημένη το 1935 κατά μικρότερο ποσοστό. ²²⁸

Σε σχέση με το ελληνογερμανικό καπνικό εμπόριο, η Γερμανία ως το 1936 απορροφούσε το 35%–40% της συνολικής ελληνικής καπνικής παραγωγής, κατέχοντας σταθερά την πρώτη θέση μεταξύ των χωρών καταναλώσεως του κυριότερου ελληνικού εξαγωγικού προϊόντος, οπότε καθίστατο προφανής, ο ρόλος τον οποίον διαδραμάτιζε η χώρα αυτή στην διαμόρφωση των τιμών και της εν γένει εξέλιξης των καπνικών πραγμάτων στην Ελλάδα.

Έως ότου, διευκρινίζετο ο όγκος της κατανάλωσης των ελληνικών καπνών στην Γερμανία, η Ελλάδα κατά την διάρκεια του 1936, ήταν αναγκαστικά υποχρεωμένη να προσβλέπει σε αυτήν, όχι ως συνήθη πελάτη και όπως σημειώνετο, για την διατήρηση της υφισταμένης κατάστασης/ισορροπίας, ήταν επιβεβλημένο: *«η ρύθμισις των μετά της χώρας ταύτης συναλλαγών μας να επιζητήται όχι με απόλυτον προσήλωσιν προς το πνεύμα των ακολουθουμένων αρχών, αλλά με την ευρύτεραν αντίληψιν την οποίαν υπαγορεύει η σημερινή*

²²⁶ Ο.π., σ. 25.

²²⁷ Ο.π., σ. 24.

²²⁸ Ο.π..

καπνική πραγματικότητας και το γεγονός ότι τυχόν παρέκκλισεις εκ των αναγκών αυτής θα διακύβευε σπουδαιότατα συμφέροντα της Εθνικής μας Οικονομίας».²²⁹

Εξαγωγές ελληνικών καπνών στην Γερμανία 1926 – 1935²³⁰

Έτος	Όγκος (κιλά)
1926	21.493.557
1927	18.631.147
1928	20.597.075
1929	16.149.733
1930	17.448.062
1931	8.585.348
1932	11.950.449
1933	14.392.611
1934	18.506.227
1935	22.405.242

Η δημιουργία και επαύξηση του ενεργητικού για την Ελλάδα υπολοίπου στους συμψηφιστικούς λογαριασμούς με την Γερμανία, που αποτελούσε το γενεσιουργό αίτιο του ανακύψαντος ζητήματος στο ελληνογερμανικό Clearing, οφείλετο κατά το μεγαλύτερο μέρος στους παρακάτω λόγους:

- Στην επέκταση του κύκλου των εξαγωγών και επί προϊόντων τα οποία για πρώτη φορά εξάγοντο στην Γερμανία, όπως το βαμβάκι.
- Στην υπέρβαση των κανονικών ορίων καπνικής προμήθειας της Γερμανίας κατά το έτος 1935 (εξαγωγή 22,4 εκατομμύρια κιλών το 1935, έναντι 18,5 εκατομμυρίων κιλών).
- Στα σημαντικά προεμβάσματα κατά το β' δμηνο του 1935 για την αγορά καπνών εσοδείας 1935, επί των οποίων η αγοραστική κίνηση άρχισε πολύ νωρίτερα του συνήθους.
- Στην πραγματοποίηση εισαγωγών γερμανικών εμπορευμάτων επί πιστώσει.
- Στην καθυστέρηση της διενέργειας προμηθειών του ελληνικού Κράτους από την Γερμανία και της αγοράς σιδηροδρομικού υλικού, επί των οποίων όλοι υπολόγιζαν για τον περιορισμό του ανοίγματος.

Σε σχέση με τον δεύτερο λόγο (αύξηση πέραν του κανονικού των προμηθειών), αυτός οφείλετο:

---

²²⁹ Ο.π..

²³⁰ Ο.π., σ. 18.

- Στην ανάγκη ορισμένων μεγάλων γερμανικών εργοστασίων για βελτίωση του μέσου ποιοτικού επιπέδου των παλαιότερων αποθεμάτων, με την προσαρμογή τους προς την ολόένα και σαφέστερα εκδηλούμενη τάση των καπνιστών, για χρησιμοποίηση βελτιωμένης ποιότητας σιγαρέττων.
- Στην ανάγκη η οποία δημιουργήθηκε για ορισμένα μικρότερα εργοστάσια, που πέτυχαν αύξηση της κατανάλωσής τους, να σχηματίσουν αποθέματα ανάλογα προς τις δημιουργούμενες νέες συνθήκες.
- Στην ευχέρεια που δόθηκε στις σιγαρεττοβιομηχανίες, εξαιτίας της καλύτερης τροπής των πραγμάτων, για εξασφάλιση επαρκών βιομηχανικών αποθεμάτων κατά το ισχύον σύστημα και τα οποία αποθέματα –κατά παρέκκλιση αυτού– δεν αναπληρούντο κανονικά διαρκούσης της κρίσης.
- Στην τάση ορισμένων ανθρών επιχειρήσεων, να καλύψουν τα διαθέσιμα ρευστά κεφάλαιά τους σε εμπόρευμα, για την εξασφάλισή τους από τυχόν νομισματικούς κινδύνους.²³¹

Σε σχέση με την άποψη που προέκρινε την επιδίωξη περιορισμού των εξαγωγών προς την Γερμανία και ιδίως του καπνού, με την διεύρυνση των υφισταμένων αγορών σε άλλες χώρες και εξεύρεσης νέων, υπογραμμίζεται, ότι υπό τις τότε συνθήκες, περιορισμός εξαγωγών προς την Γερμανία θα είχε και δυσμενή οικονομικό αντίκτυπο στο εσωτερικό. Οι τιμές του καπνού θα υποχωρούσαν, θα περιοριζότο η ζήτηση και θα καθίστατο αβέβαιη η διάθεση του προϊόντος. Ούτε όμως και η υπερπαραγωγή συνίστατο, αφού κι αυτή θα επέφερε πτώση τιμών. Ως εκ τούτου, οι ισχύοντες περιορισμοί στην παραγωγή θα πρέπει να διατηρηθούν.

Ως προς την ιδέα συνομολόγησης ελληνοαγγλικού Clearing, ως αντίβαρο στο ελληνογερμανικό, έπρεπε να ληφθούν υπ'όψιν δύο παράγοντες:

- Η Αγγλία δυστροπούσε στην συνομολόγηση Clearing (αν και είχε συνάψει με χώρες όπως η Τουρκία και Ισπανία).
- Ήταν δύσκολο τα προϊόντα που εισήγοντο από την Αγγλία να μεταβληθούν, εμπλουτιζόμενα με επιπλέον ελληνικά.²³²

Συμπερασματικά, προτείνεται, για την περιστολή του ενεργητικού υπολοίπου υπέρ της Ελλάδας, το οποίο θα προέκυπτε από το πλεόνασμα των προς Γερμανία εξαγωγών, να

²³¹ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Το Ζήτημα του Ελληνογερμανικού Κλήρικη*, Δελτίον Καπνού, Μάιος 1936, αρ. 9, σ. 15–16.

²³² Ο.π., σ. 20.

επιδιωχθεί η αύξηση των εισαγωγών ορισμένων γερμανικών προϊόντων μεγάλης κατανάλωσης, όπως ζάχαρη, άνθρακας, σίδηρος κ.ά., παρεχομένων όμως από την Γερμανία σε τιμές όχι ανώτερες των διεθνών τιμών.

Γενικότερα, συνίστατο η διατήρηση του υφισταμένου τότε καθεστώτος της ακώλυτης συνέχισης των εμπορικών συναλλαγών με την Γερμανία και της δημιουργίας ευρέος πιστωτικού υπολοίπου, υπό τον απαράβατο όμως όρο, ότι το υπόλοιπο αυτό δεν θα παρέμενε λιμνάζον και εκτεθειμένο στους κινδύνους ενδεχομένης πτώσης της αξίας τους (υποτίμηση μάρκου Γερμανίας), αλλ' ότι θα απορροφάτο σύντομα από το Κράτος προς κάλυψη των αναγκών του.²³³

Η από το 1938 σταδιακή αλλαγή στάσης της Γερμανίας προς την Ελλάδα και η διαφαινόμενη προβληματική απορρόφηση των ελληνικών καπνών, έστρεψε τους Έλληνες ιθύνοντες προς την αγγλική αγορά, η οποία μέσω αύξησης των ελληνικών εισαγωγών θα κάλυπτε το έλλειμμα της γερμανικής αγοράς. Η στενή πολιτική σχέση που είχε αναπτύξει η Αθήνα με το Λονδίνο, θα μπορούσε να επεκταθεί και στο πεδίο της εξασφάλισης πιστώσεων προς απόκτηση αγγλικού πολεμικού υλικού, μέσω της αύξησης των ελληνικών αποθεμάτων συναλλάγματος, έπειτα από την αύξηση του όγκου των ελληνικών εξαγωγών, στο πιο δυναμικό προϊόν, αυτό του καπνού, ιδίως από την στιγμή, που η κατανάλωση στην Αγγλία, παρουσίαζε ουσιαστική πρόοδο. Αλλά από τα 65–70 εκατομμύρια κιλά που απορροφούσε η αγγλική αγορά, μόνο τα 3,5–4 εκατομμύρια αφορούσαν ανατολικά καπνά.²³⁴

Σαφώς, το υψηλό κόστος των ελληνικών καπνών, αποτελούσε μειονέκτημα, όμως υπήρχε δυνατότητα αντιστροφής της τάσης, μέσω:

- της επιδίωξης μείωσης των εισαγωγικών δασμών, ώστε να μετριασθεί η επί πλέον διαφορά του κόστους τους,
- της καθιέρωσης του συστήματος των ανταλλαγών με την Αγγλία, που ήταν διευκολυντικό της μεγαλύτερης διάδοσης αυτών,
- της συνεννόησης με τους ομολογιούχους, ώστε η εξυπηρέτηση του προς αυτούς ελληνικού χρέους να γίνεται με καπνά, όπως στο πρόσφατο παρελθόν είχε προταθεί.²³⁵

Η πλήρης αδιαφορία της αγγλικής κατανάλωσης για ελληνικά καπνά οφείλετο σε διάφορα αίτια, όπως, η εισαγωγή μεγάλων ποσοτήτων αποικιακών καπνών ανατολικού τύπου, η

---

²³³ Ο.π., σ. 21.

²³⁴ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Προς ευρύτεραν διάθεσιν των καπνών μας και διάνοιξιν νέων αγορών*, Δελτίον Καπνού, Νοέμβριος 1936, σ. 15–16.

²³⁵ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η βιομηχανία του καπνού εν Γερμανία*, Δελτίον Καπνού, Νοέμβριος 1936, σ. 22.

υψηλή τιμή των ελληνικών καπνών, η έλλειψη κατάλληλης διαφήμισης, ιδιαίτερα όμως στα συμφέροντα των μεγάλων καπνοβιομηχανιών της Αγγλίας, οι οποίες είχαν επενδύσει τεράστια κεφάλαια σε καπνοπαραγωγούς επαρχίες των ΗΠΑ και παράλληλα δαπανούσαν τεράστια ποσά για εμπορική προώθηση. Ως εκ τούτου, δεν είχαν συμφέρον για χρησιμοποίηση των ανατολικών καπνών. Άλλωστε, ο καταναλωτής στην Αγγλία, είχε πλέον συνηθίσει στα αμερικανικά καπνά.²³⁶

Δεδομένου, ότι μεταπολεμικά δεν ελήφθησαν μέτρα για την αναχαίτιση της μείωσης κατανάλωσης των ανατολικών καπνών στην Αγγλία και πλέον αυτή αντιπροσώπευε το 1/7 της προπολεμικής,²³⁷ εκτιμάτο, ότι μόνο τα εξαιρετικής ποιότητας ελληνικά σιγαρέττα θα μπορούσαν –σε περιορισμένη κατ’ αρχάς κλίμακα– να καταναλωθούν στην Αγγλία μεταξύ της εύπορης τάξης, υπό τον όρο να διατίθενται αυτά, στην αγγλική αγορά και να προηγείτο η κατάλληλη προπαγάνδα και διαφήμιση.²³⁸

Εξαγωγές ελληνικών καπνών στην Αγγλία ²³⁹		
Έτος	Όγκος (κιλά)	% σύνολο εξαγωγών καπνού
1925	700.196	1,66%
1926	700.451	1,27%
1927	378.057	0,66%
1928	251.506	0,53%
1929	632.338	1,26%
1930	132.672	0,27%
1931	109.824	0,83%
1932	179.285	0,50%
1933	61.352	0,18%
1934	134.788	0,36%
1935	303.751	0,61%
1936	45.438	0,11%
1937	204.878	0,48%
1938	497.999	1,02%
1939	176.953	0,44%

²³⁶ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η δυνατότης καλλιέργειας της αμερικανικής ποικιλίας Virginia εν Ελλάδι*, Δελτίον Καπνού, Δεκέμβριος 1937, σ. 11.

²³⁷ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η καπνική κατανάλωσις εν Αγγλία*, Δελτίον Καπνού, Ιούνιος 1937, σ. 25.

²³⁸ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η δυνατότης καλλιέργειας της αμερικανικής ποικιλίας Virginia εν Ελλάδι*, Δελτίον Καπνού, Δεκέμβριος 1937, σ. 12.

²³⁹ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η βιομηχανία του καπνού εν Γερμανία*, Δελτίον Καπνού, Νοέμβριος 1936, σ. 18.

Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής, *Τα ελληνικά καπνά εις την βρετανικήν αγοράν*, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1938, σ. 329.

Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1938*, Δελτίον Καπνού, Ιανουάριος 1939, αρ. 10, σ. 17.

Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η Εξαγωγή των καπνών μας κατά το έτος 1939*, Δελτίον Καπνού, Δεκέμβριος 1939 – Ιανουάριος 1940, σ. 11.

Η εξέλιξη των τελευταίων ετών, έδειχνε ότι επέκειτο νέα μείωση στην ζήτηση ανατολικών καπνών στην Αγγλία, αλλά δεν είχαν εντελώς εκλείψει οι δυνατότητες για την βελτίωση της κατανάλωσης των ελληνικών καπνών. Ο Αγγλοελληνικός Σύνδεσμος προκειμένου να θεμελιώσει την πίστη του αυτή, επί επιστημονικών βάσεων, ανέθεσε τον Ιούνιο του 1938 μελέτη του όλου ζητήματος των ελληνοβρετανικών οικονομικών σχέσεων σε αρμόδια 4μελή επιτροπή. Αυτή διερεύνησε και το ζήτημα της δυνατότητας για αύξηση των εξαγωγών των ήδη στην Αγγλία αποστελλομένων ελληνικών προϊόντων, συνεπώς και των καπνών.²⁴⁰

Η μελέτη διαπίστωνε ότι από το 1923 οι εμπορικές σχέσεις των δύο χωρών χαρακτηρίζοντο από το μόνιμο έλλειμμα για την ελληνική πλευρά, που πλέον άγγιζε το 1 δισεκατομμύριο δραχμές. Όμως, ενώ στο παρελθόν, πριν την εισαγωγή του συστήματος των εμπορικών συμψηφιστικών συμφωνιών, η Ελλάδα κάλυπτε άνετα το έλλειμμα αυτό, μέσω του ενεργητικού που επετύγχανε με τις άλλες χώρες, τώρα δεν ήταν αυτό εφικτό, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται ως ιδιαίτερα σημαντικό εμπόδιο στην περαιτέρω ανάπτυξη του εμπορίου με την Μεγ. Βρετανία. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης, ήταν ότι ενώ τα τελευταία έτη οι εισαγωγές από την Μεγ. Βρετανία να παρουσίασαν αύξηση κατά 20–25%, με την Γερμανία αυτές είχαν εμφανίσει αύξηση κατά 250%, ενώ παράλληλα και οι ελληνικές εξαγωγές προς αυτήν αυξήθηκαν κατά 150%.²⁴¹

Το ελληνικό προϊόν που κατά κόρον εισήγαγε η Μεγ. Βρετανία ήταν η σταφίδα (ποσοστό 81,85% ως προς τις συνολικές εισαγωγές από την Ελλάδα), η οποία μεταξύ 1931 – 1937 απορροφούσε το 50–60% της ελληνικής παραγωγής και απέφερε ένα ποσό 700–800 εκατομμυρίων δραχμών στην ελληνική Οικονομία, σε σκληρό συνάλλαγμα. Το επόμενο προϊόν ήταν τα μεταλλεύματα, αλλά ο όγκος τους κατά το 1937 ήταν μόλις 57 εκατομμύρια δραχμές, σε σχέση με την Γερμανία που απορροφούσε αντίστοιχα 180 εκατομμύρια δραχμές. Από την ανάλυση των δεδομένων, ήταν φανερό, ότι δεν μπορούσε να αναμένεται σοβαρά, σημαντική αύξηση των εξαγωγών σταφίδας προς την Μεγ. Βρετανία, αφού την ίδια στιγμή υπήρχε σοβαρός

---

²⁴⁰ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Τα Ελληνικά Καπνά εις την Βρετανικήν Αγοράν*, Δελτίον Καπνού, Φεβρουάριος 1939, αρ. 11, σ. 10–30. Η μελέτη που συντάχθηκε (βλ. σημείωση 159) εκδόθηκε αυτοτελώς, αλλά δημοσιεύθηκε και στο τεύχος Οκτωβρίου – Δεκεμβρίου 1938 του περιοδικού “Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής” καταλαμβάνοντας έκταση 39 σελίδων. Εν συνεχεία μέρος αυτής, δημοσιεύθηκε στο τεύχος Φεβρουαρίου 1939 του “Δελτίου Συνδέσμου Γραφείου Προστασίας Ελληνικού Καπνού”.

²⁴¹ Αλεξάνδρου Ι. Βογιατζόγλου καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Σ. Γιοχάλο, Μ. Γρηγοριάδη, Κ. Μοσκόφ, *Τα ελληνικά καπνά εις την βρετανικήν αγοράν*, Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1938, σ. 311, 312, 313, 314.

ανταγωνισμός από την αυστραλιανή σταφίδα, ενώ και το περιθώριο για την αύξηση των εξαγωγών μεταλλευμάτων δεν ήταν άξιο λόγου. Παράλληλα, ένα δυναμικό προϊόν όπως οι οίνοι που θα μπορούσαν να διοχετευθούν στην αγγλική αγορά, θα αντιμετώπιζαν σοβαρό ανταγωνισμό από τους ισπανικούς και γαλλικούς οίκους, που είχαν εδραιωθεί σε αυτήν.²⁴²

Συνεπώς, ως μόνη διέξοδος διαφαίνεται η καταβολή προσπαθειών για την περαιτέρω διεύρυνση των ελληνικών καπνών, καθώς έστω και κατά ένα μικρό ποσοστό αν επιτυγχάνετο αύξηση στην τεράστια αγγλική αγορά, αυτή θα αντιστοιχούσε σε υψηλά ποσά συναλλάγματος. Αφού η μελέτη παρουσίαζε μια ιστορική αναδρομή της παρουσίας και κατανάλωσης των ανατολικών καπνών στην Μεγ. Βρετανία, σημείωνε τα αίτια της “εξαφάνισης” και απώλειας της καλής φήμης που έχαιραν.²⁴³

Στην μελέτη, σημειώνετο, ότι μερικοί λόγοι για την ύπαρξη ελπίδας επιτυχίας ως προς το μέλλον, ήταν:

- η επιτακτική ανάγκη της ταχύτερης ισοσκέλισης, του μεταξύ των δύο χωρών εμπορικού ισοζυγίου,
- το γεγονός, ότι είχε ήδη ωριμάσει στους αρμοδίους βρετανικούς κύκλους, η αντίληψη της ανάγκης εντονότερης και στενότερης συνεργασίας των δύο χωρών,
- η μεταξύ των βρετανικών καπνοβιομηχανιών παρατηρουμένη και συνεχώς αναπτυσσόμενη άμιλλα βελτίωσης της ποιότητας και της εμφάνισης των προϊόντων τους.²⁴⁴

Γενικώς, παρουσιάζετο μια ευκαιρία διαφώτισης των Άγγλων καπνοβιομηχάνων επί της αξίας των ανατολικών καπνών και ειδικότερα των ελληνικών, ώστε να παρακινηθούν και να επιχειρήσουν την κατασκευή και διάδοση σιγαρέττων νέων τύπων, με την ανάμιξη ανατολικών καπνών. Στην Αγγλία, ταυτόχρονα, διεξήγετο μεγάλη συζήτηση σε σχέση με τις υγιεινές συνθήκες του βίου από κάθε άποψη και ένα από τα καταπολεμούμενα είδη ήταν και ο καπνός. Υπήρχε ο φόβος της επίδρασης στην υγεία του καταναλωτή και αυτός ενδιαφέρετο να

---

²⁴² Ο.π., σ. 314, 315, 318, 320.

²⁴³ Ο.π., σ. 324, 328, 330, 331, 332, 333, 335, 336. Η φήμη των ανατολικών καπνών δέχθηκε σοβαρό πλήγμα στην βρετανική αγορά, όταν κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και μεταπολεμικά, εξαιτίας της έλλειψης λόγω της εμπόλεμης κατάστασης των παραγωγών χωρών, Βουλγαρίας, Οθ. Αυτοκρατορίας και Ελλάδας, εισήχθησαν καπνά κακής ποιότητας και απομιμήσεις με άφθονο άρωμα που επιδρούσε επιβλαβώς σε λάρυγγα και βρόγχους. Οι “εκλεκτοί” καπνιστές που προτιμούσαν τα ανατολικά καπνά, εστράφησαν μοιραία στα καπνά Virginia.

²⁴⁴ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Τα Ελληνικά Καπνά εις την Βρετανικήν Αγοράν*, Δελτίον Καπνού, Φεβρουάριος 1939, αρ. 11, σ. 30.

πληροφορηθεί τα είδη καπνού και υπό ποία μορφή ήταν ο λιγότερο επιβλαβής. Ως εκ τούτου, ήταν μοναδική η ευκαιρία ώστε να προωθηθεί η κατανάλωση των ελληνικών καπνών, με την διαφήμιση της μικρής περιεκτικότητάς τους σε νικοτίνη, δεδομένου ότι όπως ήταν παγκοίμως γνωστό, η σύνθεσή τους αυτή, τα καθιστούσε ασυγκρίτως αβλαβέστερα των άλλων.²⁴⁵

Η επιβολή νέων τύπων σιγαρέττων με ανάμειξη ανατολικών καπνών δεν θα εύρισκε απροετοίμαστο τον Άγγλο καπνιστή, δεδομένου ότι τα ανατολικά σιγαρέττα ήταν αρκετά γνωστά στο βρετανικό κοινό, οπότε δεν επρόκειτο ν' αντιμετωπισθούν δυσχέρειες ανάλογες εκείνων οι οποίες θα προέκυπταν στην περίπτωση κατά την οποία θα επιχειρείτο να διαδοθεί ένα νέο, εντελώς άγνωστο είδος. Θα έπρεπε να υπομνησθούν κατάλληλα, οι ωφέλειες τις οποίες θα απολάμβαναν οι καπνιστές, επανερχόμενοι στο γνωστό αυτό προϊόν, το οποίο άλλοτε τόσο εκτιμούσαν αυτοί αλλά και οι πατέρες τους και μάλιστα θα κολακεύοντο οι υπόλοιπες τάξεις καπνίζοντας σιγαρέττα παρεμφερή, προς τα οποία μόνον οι ανώτερες τάξεις είχαν την δυνατότητα να καπνίζουν κατά το παρελθόν.

Σημειώνεται επίσης, ότι συμπτωματικά, η διακρίνουσα το βρετανικό κοινό συντηρητικότητα είχε κλονισθεί εκείνη την περίοδο σε κάποιο βαθμό, από την συνεχή διαφήμιση ποικιλίας φαινομενικώς τουλάχιστον ειδών σιγαρέττων, ώστε αυτό θα ήταν διατεθειμένο να δοκιμάσει ένα νέο προϊόν που παρείχε εξαιρετικές ιδιότητες και ανωτέρη ποιότητα.

Στην προσπάθεια αυτή, εκτιμάτο ότι θα έπρεπε να επιζητηθεί και η βοήθεια της βρετανικής κυβέρνησης, ώστε –παρά τον κρατούντα φιλελευθερισμό στην Μεγ. Βρετανία– να επείθετο κι αυτή να συστήσει στους καπνοβιομηχάνους την χρησιμοποίηση και ελληνικών καπνών, εφ'όσον με την αύξηση των εξαγωγών του προϊόντος αυτού, θα καθίστατο δυνατή με την πάροδο του χρόνου και η αύξηση εισαγωγής στην Ελλάδα των βρετανικών βιομηχανικών προϊόντων (ιδίως μηχανήματα που σύμφωνα με εκτιμήσεις οι εισαγωγές τους ήταν επιδεκτικές

---

²⁴⁵ Η ποικιλία καπνού Virginia, παρουσίαζε ποσοστά περιεκτικότητας νικοτίνης 4,3–4,8%, ενώ συγκριτικά οι ελληνικές σαφώς κατώτερα, όπως ενδεικτικά οι Οξιλάρ και Κιρετσιλέρ Ξάνθης 1,49%, Βοσνίκου Σερρών 1,5%, Σερρών 1,8–3,13%, Μπασί Μπαγλί Δράμας 2,57%, Μπασί Μπαγλί Ροβίκας 0,99–2,33%, Μπασί Μπαγλί Πρωτοτσάνης 0,83–4,45%, Σαχίν 0,3–1,7%, βλ. Αλεξάνδρου Ι. Βογιατζόγλου καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Σ. Γιοχάλο, Μ. Γρηγοριάδη, Κ. Μοσκόφ, *Τα ελληνικά καπνά εις την βρετανικήν αγοράν*, Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1938, σ. 339.

5πλασιαμού) και βέβαια, θα προέκυπτε και η καλύτερη ρύθμιση των προς τους Αγγλους ομολογιούχους, δανειακών υποχρεώσεων της Ελλάδας.²⁴⁶

Στην δύσκολη αυτή αποστολή, θα έπρεπε να ζητηθεί και η ενίσχυση των Βρετανών φιλελλήνων ιδίως των πολιτευτών, όπως και κάθε αρμόδιας Αρχής, με την βοήθεια της πρεσβείας στην Αθήνα. Θα έπρεπε επίσης να εξηγηθεί στους αρμόδιους οικονομικούς εκπροσώπους των βρετανικών κτήσεων, ότι τα ελληνικά καπνά, δεν επρόκειτο να συναγωνισθούν τα δικά τους, αλλά θα αντικαθιστούσαν μικρό μόνο ποσοστό των εισαγομένων από άλλες χώρες και αυτό παροδικώς. Αυτό, γιατί η από την πρόσμιξη ελληνικών καπνών μέλλουσα να προκύψει βελτίωση των σιγαρέττων, δεν θα αργούσε να προκαλέσει αύξηση της κατανάλωσης. Απεναντίας δε, θα διευκολύνετο η κατανάλωση των σιγαρέττων με αποικιακά καπνά, τα οποία με την ανάμειξή τους με ελληνικά, θα βελτίωναν την ποιότητά τους.²⁴⁷

Για τον καλύτερο συντονισμό του εγχειρήματος, προτείνεται η ίδρυση μονίμου γραφείου στο Λονδίνο, το οποίο απαραίτητα έπρεπε να διαθέτει 2–3 άριστους εμπειρογνώμονες (χαρμαντζήδες) για τις αναμειξεις και ποικίλο και άφθονο δειγματολόγιο, το οποίο θα διατίθετο δωρεάν ή με ελαττωμένη τιμή. Οι χαρμαντζήδες αυτοί, θα ήταν στην διάθεση των καπνοβιομηχανιών για την δοκιμαστική κατασκευή τύπων σιγαρέττων και ιδίως αναμεικτών. Αφού μελετάτο ποιιάς τιμής θα έπρεπε να είναι τα κατάλληλα για τα χαρμάνια των ανώτερης ποιότητας σιγαρέττων καπνά και ποιιάς τα ενδεδειγμένα για τις λαϊκές τάξεις, το Γραφείο θα κατασκεύαζε άφθονα δείγματα αμιγών και προ παντός αναμεικτών σιγαρέττων (προτείνοντο 6 τύποι). Ιδιαίτερη προσοχή θα έπρεπε να δοθεί στις πολυπληθείς λαϊκές τάξεις και τους νέους προοριζόμενους τύπους, γιατί μόνον η διείσδυση σε αυτούς και η επακόλουθη επιτυχία, θα μπορούσε να επιφέρει άξια λόγου και σταθερά αποτελέσματα. Τα δείγματα με τις συνταγές των χαρμανιών, θα παραχωρούντο δωρεάν ή στο ήμισυ της αξίας τους, στους ενδιαφερομένους, κατά το παράδειγμα των Αμερικανών για την προώθηση των δικών τους καπνών.²⁴⁸

Η ίδια η βρετανική πλευρά, αναγνώριζε την ανάγκη εξεύρεσης τρόπων διευκόλυνσης της Ελλάδας, ώστε να αποκτήσει σκληρό συνάλλαγμα (λίρες Αγγλίας) προκειμένου να προβεί στις παραγγελία βρετανικού πολεμικού εξοπλισμού. Δείγμα μιας τέτοιας προσπάθειας, ήταν η μελέτη που υποβλήθηκε εκ μέρους της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, τον Οκτώβριο του 1939 και

---

²⁴⁶ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Τα Ελληνικά Καπνά εις την Βρετανικήν Αγοράν*, Δελτίον Καπνού, Φεβρουάριος 1939, αρ. 11, σ. 26–27.

²⁴⁷ Ο.π., σ. 28.

²⁴⁸ Ο.π., σ. 30.

εξέφραζε ένα σχήμα υπό το οποίο θα ήταν δυνατή η εισαγωγή ικανής ποσότητας ελληνικών καπνών. Οι αυξημένες ποσότητες ελληνικών καπνών, θα διοχετεύοντο προς μείξη με καπνά Virginia, δίχως να επηρεάζεται η γεύση και η ποιότητά τους.²⁴⁹ Όπως είναι προφανές, εισηγήσεις αυτού του είδους, εν μέσω μιας παγκόσμιας σύρραξης, ήταν πολύ δύσκολο να καρποφορήσουν βραχυπρόθεσμα.

Η μεγάλη διεισδυτικότητα των καπνών τύπου Virginia στην αγγλική αγορά, ώθησε την ελληνική πλευρά, στο να εξετάσει τις δυνατότητες ενδεχόμενης καλλιέργειας αυτών στην Ελλάδα. Ο τύπος αυτός, αποτελούσε το σπουδαιότερο είδος καπνού στον κόσμο και το κύριο είδος που καλλιεργείτο στις ΗΠΑ, αλλά και το κυριότερο εξαγωγικό είδος καπνού, εξαγόμενο κυρίως στην Αγγλία, Κίνα και Αυστραλία. Η Αγγλία που κατελάμβανε την πρώτη θέση στις εξαγωγές αυτές, εισήγαγε από τις ΗΠΑ το 50% σχεδόν της ολικής καπνικής εξαγωγής των ΗΠΑ.²⁵⁰

Ήταν όμως σημαντικό, ότι κι άλλες χώρες, σχεδόν αποκλειστικώς καταναλώτριες ανατολικών καπνών –μεταξύ αυτών και η Γερμανία– είχαν αρχίσει τα τελευταία χρόνια να χρησιμοποιούν καπνά τύπου Virginia. Ως εκ τούτου, ήταν αδήριτη η ανάγκη προσαρμογής της ελληνικής καπνοπαραγωγής προς την κατάσταση που διαμορφώνετο, με την αντικατάσταση ορισμένων τουλάχιστον ποικιλιών, όχι όμως και των ευγενών που καλλιεργούντο σε Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Ταυτόχρονα, όμως, σημειώνετο και μια προσπάθεια ολοένα και περισσοτέρων καπνοπαραγωγών αλλά και καταναλωτριών χωρών να αναπτύξουν την καλλιέργεια τύπου Virginia.²⁵¹

Από τα τέλη του 1935, το Καπνολογικό Ινστιτούτου Δράμας, μελέτησε και την δυνατότητα ευδοκίμησης της ποικιλίας Virginia στην Ελλάδα, αντιμετωπίζοντας μεγάλα προβλήματα, εξαιτίας της έλλειψης επαρκών οικονομικών πόρων, ενώ διαπιστώθηκε ότι οι πειραματισμοί και γενικότερα η καλλιέργεια αυτή, παρουσίαζαν μεγάλες δυσχέρειες ως προς τις εδαφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες, μα και τις μεθόδους καλλιέργειας, αποξήρανσης και συσκευασίας.²⁵²

---

²⁴⁹ TNA/FO 371/23769, *Memorandum Economic Position of Greece as an Interest to Great Britain*, by R. A. Denée, Athens 12 October 1939 – Strictly Private & Confidential, βλ. σημείωση 170.

²⁵⁰ Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού, *Η δυνατότης καλλιέργειας της αμερικανικής ποικιλίας Virginia εν Ελλάδι*, Δελτίον Καπνού, Δεκέμβριος 1937, σ. 10.

²⁵¹ Ο.π., σ. 11.

²⁵² Ο.π., σ. 13.

Τα αποτελέσματα των πειραματισμών στην Δράμα, όπου κατασκευάστηκε ειδικός κλίβανος – ξηραντήριο, υπήρξαν «μετρίως ικανοποιητικά», ενώ ανακεφαλαιώνοντας, για την καλλιέργεια της ποικιλίας, απαιτούντο:

- κατάλληλες κλιματολογικές συνθήκες,
- κατάλληλες εδαφολογικές συνθήκες,
- κατάλληλες εγκαταστάσεις (ειδικά ξηραντήρια),
- ειδικευμένοι εργάτες για αποξήρανση,
- έμπειρο προσωπικό για την ζύμωση, ταξινόμηση και συσκευασία.²⁵³

Ταυτόχρονα, όμως, είχαν εκτελεστεί και πρόχειρες δοκιμές στην περιφέρεια Ηπείρου μεταξύ 1935 – 1936 με ικανοποιητικά αποτελέσματα, οπότε αποδείχθηκε ότι επιβάλλετο η συστηματοποίηση των δοκιμών και η επέκταση σε άλλες περιοχές, όπως η Κατερίνη.²⁵⁴ Όπως όμως ήταν φανερό, η συγκεκριμένη καλλιέργεια ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί μόνο με κρατική χρηματοδότηση και με ειδική τεχνική υπηρεσία, καθώς κανείς παραγωγός δεν θα ήταν διατεθειμένος να επιχειρήσει μια τέτοια καλλιέργεια, για την οποία απαιτούντο δαπανηρές εγκαταστάσεις ξηραντήρια (200.000 δραχμές για 5 ξηραντήρια).²⁵⁵

Εν τέλει η κυβέρνηση αποδέχθηκε την ανάγκη να πραγματοποιήσει στροφή προς τα καπνά Virginia, όμως δεν υπήρχαν χρονικά περιθώρια. Μόλις τον Σεπτέμβριο του 1940, ψηφίστηκε ο Α.Ν.295, βάσει του οποίου το Υπουργείο Γεωργίας αναλάμβανε την εποπτεία πειραματικής καλλιέργειας καπνού ποικιλίας Virginia. Λόγω της ύπαρξης πρόβλεψης οικοδομικών έργων, εικάζεται, ότι το Κράτος ανέλαμβανε την ανέγερση των ειδικών εγκαταστάσεων που απαιτούντο. Είναι, όμως, σημαντικό, ότι η κρισιμότητα αυτών των δαπανηρών εγκαταστάσεων ήταν τόσο προφανής και είχε γίνει κατανοητή, ώστε σύμφωνα με την διατύπωση του νόμου για τις δαπάνες που θα προέκυπταν βάσει των προβλέψεων του Υπουργείου Γεωργίας και του Υπουργείου Οικονομικών, επιδεικνύετο μεγάλη “ευελιξία” ως προς αυτές: *«επιτρεπομένης της διενεργείας τούτων και κατά παρέκκλισιν των ισχυουσών διατάξεων περί Δημοσίου Λογιστικού ως και των νόμων περί διενεργείας προμηθειών του Δημοσίου και περί εκτελέσεως δημοσίων έργων»*.²⁵⁶

---

²⁵³ Ο.π., σ. 17.

²⁵⁴ Ο.π., σ. 18.

²⁵⁵ Ο.π., σ. 19.

²⁵⁶ ΦΕΚ, αρ. 295, 17 Σεπτεμβρίου 1940, Αναγκαστικός Νόμος 2552 της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1940, *Περί διενεργείας πειραματικών καλλιεργειών καπνού ποικιλίας “Βιρτζίνια”*.

Πρόνοια, επίσης, υπήρχε για την μετάκληση από το εξωτερικό μέχρι 3 ειδικών καπνοτεχνικών, ή εναλλακτικά διάθεσης ποσού 300.000 δραχμών ετησίως για έξοδα παράστασης, κίνησης, διατροφής και διαμονής αυτών, με τον τρόπο διάθεσης καθοριζομένου από αποφάσεις των υπουργών Γεωργίας και Οικονομικών επίσης «*κατά παρέκκλισιν των διατάξεων περί Δημοσίου Λογιστικού*». Τέλος, εκτός της Ανωτάτης Επιτροπής Προστασίας Ελληνικού Καπνού που αποφάσιζε και συντόνιζε αυτήν την πειραματική καλλιέργεια, θα μπορούσαν έπειτα από κοινή απόφαση των υπουργών Γεωργίας και Οικονομικών να εμπλακούν ιδιώτες «*κατά παρέκκλισιν των ισχυουσών περί καλλιέργειας καπνού διατάξεων*».²⁵⁷

Η επιμονή της Ελλάδας για αύξηση των εξαγωγών καπνών προς την Μεγ. Βρετανία ήταν όχι μόνο ορθή, αλλά και απολύτου προτεραιότητας. Εντός του 1939 και με την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο τελευταίο 4μηνο του έτους, οι συνολικές ελληνικές εξαγωγές καπνών μειώθηκαν κατά 18% ως προς τον όγκο και άνω του 22% σε σχέση με την αξία αυτών. Η κάμψη κατά 22% (1,14 δισεκατομμύρια δραχμές) ως προς την αξία των εξαγωγών καπνών, οφείλετο κατά 82% στην μείωση της ζήτησης από την Γερμανία.²⁵⁸ Από την άλλη, ως τις παραμονές του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, η επιχειρούμενη αύξηση των σχέσεων με τους Άγγλους καπνεμπόρους, που θα μπορούσε να αντισταθμίσει την μείωση της γερμανικής ζήτησης, ήταν ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα βάσει της μάλλον ασταθούς κατάστασης με την αγγλική αγορά. Εκτός της συνεχούς μείωσης, οι παροδικές αυξομειώσεις στον όγκο των εξαγωγών, ήταν εξαιρετικά οξείες. Ενώ κατά το 1935 αυτές ξεπέρασαν τους 303 τόννους, το επόμενο έτος σημείωσαν ιστορικά χαμηλά με μείωση κατά 85% στους 45 τόννους! Η άνοδος το επόμενο έτος σε 204 τόννους, ακολουθήθηκε από σημαντική αύξηση στους 498 τόννους το 1938, για να ξαναπέσει ο όγκος το 1939 σε 177 τόννους.²⁵⁹

Η εμπόλεμη κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Αγγλία από τον Σεπτέμβριο του 1939, την ώθησε, ώστε στην σύναψη εμπορικής συμφωνίας με την Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1940, να δεσμευτεί, οπότε κατ' έτος (και όσο εξακολουθούσε η πολεμική περίοδος) να απορροφά ελληνικά καπνά αξίας 500.000 λιρών Αγγλίας, ποσό που αντιστοιχούσε σε όγκο εξαγωγών περίπου 2.100–2.300 τόννους.²⁶⁰ Αν όμως, εν μέσω μιας ολοένα και περισσότερο

---

²⁵⁷ Ο.π.

²⁵⁸ Βλ. σημείωση 211.

²⁵⁹ Βλ. σημείωση 243.

²⁶⁰ Κιτσίκης, *Η Ελλάς της 4^{ης} Αυγούστου* . . . , σ. 98. Η απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης ήταν σημαντική, καθώς συνδυάστηκε με ταυτόχρονη παύση εισαγωγής αμερικανικών καπνών, προκειμένου να μειώσει το εξαχθέν συνάλλαγμα, ενώ οποιαδήποτε άδεια εισαγωγής καπνού θα λάμβανε απαραίτητα

επεκτεινομένης πολεμικής σύρραξης, η εξασφάλιση συναλλάγματος είχε την έννοια της αύξησης των προϋποθέσεων διατήρησης της εθνικής ανεξαρτησίας, μέσω της αύξησης του πολεμικού δυναμικού της χώρας, στην παραπάνω περίπτωση, η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να εξεύρει και τον πρόθυμο και ικανό προς εκτέλεση βιομηχανικό προμηθευτή, κάτι ιδιαίτερα δυσχερές.

άδεια από ειδική επιτροπή. Ο Κιτσίκης αναφέρει ότι οι 500.000 λίρες Αγγλίας αντιστοιχούσαν σε 275 εκατομμύρια δραχμές, που με την σειρά τους αντιπροσώπευαν όγκο εξαγωγικών καπνών 2.750 τόννων. Πιθανόν τα μεγέθη αυτά αναφέρονται στα έγγραφα που είχε υπόψιν του. Ωστόσο, είναι φανερό ότι αποτελούν γενικές εκτιμήσεις. Κατά τον Ιανουάριο του 1940 η μέση τιμή της λίρας Αγγλίας ήταν 546 δραχμές, οπότε οι 500.000 αντιστοιχούσαν σε 273 εκατομμύρια δραχμές. Επιπλέον, κατά το 1939 η μέση τιμή ανά κιλό εξαχθέντος καπνού στην Αγγλία ήταν 124,59 δραχμές, οπότε τα 273 εκατομμύρια αντιστοιχούν σε 2.191 τόννους. Υπό κανονικές συνθήκες, εξαιτίας του εμπολέμου, η τιμή αναμένετο να υψωθεί, ωστόσο, η μέση τιμή 100 δραχμών που δίδει ο Κιτσίκης, προϋποθέτει την ύπαρξη ειδικής πρόνοιας στην ελληνοβρετανική συμφωνία, κάτι όχι απίθανο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ ΟΠΛΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΣΠΑΝΙΚΟ ΕΜΦΥΛΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Η σχετική χρονική σύμπτωση στην εγκαινίαση της προσπάθειας επανεφοδιασμού των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, με τις αυξημένες ανάγκες των εμπόλεμων πλευρών στην Ισπανία, έθετε στο προσκήνιο την εμπλοκή της ελληνικής πολεμικής βιομηχανίας και στην ιβηρική χερσόνησο. Παρ' όλο που μετά την έναρξη των εχθροπραξιών στην Ισπανία, στα τέλη Ιουλίου 1936, είχε σημειωθεί διεθνής παρέμβαση, με αποτέλεσμα στις αρχές Σεπτεμβρίου να συσταθεί η Επιτροπή Μη Επεμβάσεως, τα αποτελέσματα υπήρξαν απογοητευτικά.²⁶¹ Το σκεπτικό ήταν, ότι ως θέμα Αρχής, άλλες χώρες δεν επιτρέπετο να αναμιχθούν στην εσωτερική διαμάχη της Ισπανίας, ώστε κατ' αυτόν τον τρόπο να μην επεκταθεί η σύγκρουση εκτός ισπανικών συνόρων, ενώ ταυτόχρονα, η αποστέρηση των αντιμαχομένων από το απαραίτητο πολεμικό υλικό, θα επέβαλλε εκ των πραγμάτων (κάποια στιγμή) την κατάπαυση του πυρός. Τελικά, όμως, αποδείχθη ότι χώρες όπως η Γερμανία, Ιταλία και ΕΣΣΔ, βοήθησαν αποφασιστικά τις αντιμαχόμενες παρατάξεις, με την διαρκή παροχή πολεμοφοδίων, στο ισπανικό θέατρο επιχειρήσεων.²⁶²

Η επίσημη στάση της Ελλάδας ως μη άμεσα εμπλεκομένης, μα και ως μικρής Δύναμης στον χώρο της Μεσογείου, καθορίστηκε από τον ιταλικό επεκτατισμό και την προσπάθεια Αγγλίας και Γαλλίας να κατευνάσουν Ιταλία και Γερμανία.²⁶³ Τον Αύγουστο, η Ελλάδα μαζί με άλλες 26 ευρωπαϊκές χώρες προσχώρησε στο Σύμφωνο μη Επεμβάσεως, ενώ τον επόμενο μήνα υπέγραφε Βασιλικό Διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύετο η εξαγωγή όπλων και πολεμοφοδίων στην Ισπανία.²⁶⁴ Παρασκηνιακά, όμως, υπήρχαν περιθώρια για την άσκηση μιας εντελώς διαφορετικής πολιτικής προς εξυπηρέτηση συγκεκριμένων εθνικών συμφερόντων. Το κατ' εξοχήν πεδίο κεκαλυμμένης δράσης, όπως αποδείχθηκε, ήταν αυτό του λαθρεμπορίου

---

²⁶¹ Θανάσης Δ. Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος – Ιδεολογία, Οικονομία, Διπλωματία*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα, 2000, σ. 129.

²⁶² Ο.π.

²⁶³ Ο.π., σ. 113.

²⁶⁴ Ο.π., σ. 137–138.

ΦΕΚ, αρ. 410, 24 Σεπτεμβρίου 1936, Διάταγμα της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 1936, *Περί απαγορεύσεως εξαγωγής όπλων και πολεμοφοδίων εις Ισπανίαν*, σύμφωνα με το οποίο: «Απαγορεύεται η εκ του Ελληνικού εδάφους άμεσος ή έμμεσος εξαγωγή, επανεξαγωγή και διαμετακόμισις πάντων των έστω και ήδη υπό κατασκευήν όπλων, πολεμοφοδίων, πολεμικού υλικού, αεροπλοίων ηρμολογμένων ή εις τεμάχια και παντός είδους πολεμικών πλοίων προοριζομένων διά την Ισπανίαν».

όπλων προς τους αντιμαχομένους, με πρωταγωνιστές την ελληνική πολεμική βιομηχανία και ελληνική εμπορική Ναυτιλία, επικουρούμενες και από την κρατική μηχανή.

Η κυριότερη ελληνική πολεμική βιομηχανία, η Εταιρεία Ελληνικού Πυριτιδοποιείου – Καλυκοποιείου ΑΕ (ΕΕΠΚ ΑΕ) υπό τον Πρόδρομο Μποδοσάκη–Αθανασιάδη, ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1936 (ταυτόχρονα σχεδόν με την ψήφιση του απαγορευτικού νόμου), κατάφερε να αποκτήσει πρόσβαση στην ισπανική αγορά, υπογράφοντας μια πρώτη σύμβαση με την ισπανική κυβέρνηση, για πυρομαχικά φορητού οπλισμού. Ο Μποδοσάκης, εξασφάλισε προηγουμένως την “ανοχή” και “κατανόηση” εκ μέρους του έλληνα πρωθυπουργού Μεταξά – με τον οποίο είχε αναπτύξει ιδιαίτερη σχέση– προκειμένου να προχωρήσει αυτή η εξαγωγική επιτυχία.²⁶⁵ Από την στιγμή εκείνη και μετά, εγκαινιάζεται η ανεπίσημη εμπλοκή της χώρας, στο “παράνομο” εμπόριο όπλων προς την Ισπανία.

Όταν, όμως, αργότερα και προκειμένου να καλύψει την αυξημένη ζήτηση, απαιτήθηκε από την ΕΕΠΚ η απ’ ευθείας αγορά από το εξωτερικό, ετοιμών μερών για τα πυρομαχικά (π.χ. κάλυκες), κατέστη αναγκαία μια περισσότερο εμφανής βοήθεια από την πλευρά του ελληνικού κράτους. Η περαιτέρω κυβερνητική εμπλοκή ήλθε ως απόρροια της ανάγκης παροχής βεβαίωσης από την ΕΕΠΚ προς τον πωλητή των ετοιμών μερών, ότι αυτά δήθεν προορίζοντο για την κάλυψη αναγκών των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων. Πράγματι, ο ίδιος ο Μποδοσάκης είχε προσωπική επαφή με τον Μεταξά, προκειμένου να εξασφαλιστούν οι απαραίτητες κυβερνητικές βεβαιώσεις και να παρασχεθούν τα πιστοποιητικά, ώστε να επιτραπεί η εξαγωγή τους στην ΕΕΠΚ.²⁶⁶ Η συγκατάθεση του Μεταξά είχε βεβαίως ως ελατήριο, την εξασφάλιση πολυτίμου συναλλάγματος για την χώρα.

Προοδευτικά, με την ολοένα και μεγαλύτερη εμπλοκή της ΕΕΠΚ στο λαθρεμπόριο όπλων, ο Μποδοσάκης είχε την ευκαιρία να προτείνει και να γίνει αποδεκτή από την ισπανική πλευρά, η προσωπική του διαμεσολάβηση, ώστε να παραγγέλλονται –εκτός των πυρομαχικών– και οπικά συστήματα, προοριζόμενα δήθεν για τις ανάγκες των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων. Αυτά, κατέφθαναν στην Ελλάδα, εφορτώνοντο σε πλοία στον Πειραιά και μετά τον απόπλου τους, άλλαζαν έγγραφα και με την κατάλληλη μετατροπή του πλοίου (αλλαγή χρωμάτων,

---

²⁶⁵ Κώστας Χ. Χατζιώτης, *Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης 1891 – 1979*, Ίδρυμα Μποδοσάκης, Αθήνα, 2005, σ. 121.

Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 123.

²⁶⁶ Ο.π., σ. 122.

μετονομασία), απέπλεαν για την Ισπανία, με εικονικό προορισμό το Μεξικό.²⁶⁷ Από την στιγμή εκείνη, η έμπειρη και τολμηρή ελληνική Εμπορική Ναυτιλία, ανέλαμβανε την διεκπεραίωση της αποστολής του υλικού στο θέατρο επιχειρήσεων της Ισπανίας, αποφεύγοντας τον διεθνή έλεγχο που είχε επιβληθεί και σπάζοντας τον αποκλεισμό που είχαν επιβάλει οι ναυτικές δυνάμεις των Εθνικιστών.

Η επιτυχής διείσδυση της ΕΕΠΚ στο παράνομο εμπόριο όπλων στην Ισπανία, ώθησε τον Μποδοσάκη να προτείνει στην ελληνική κυβέρνηση, την μεσολάβησή του, ώστε να πωληθεί το παλαιό υλικό των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, ενώ με τα χρήματα που θα εξασφαλιζοντο από αυτήν την ενέργεια, θα ήταν δυνατή η χρηματοδότηση παραγγελίας νέων οπλοσυστημάτων, ώστε να υποβοηθηθεί και ο εν εξελίξει εκείνη την περίοδο επανεξοπλισμός που επιχειρείτο. Ωστόσο, ενώ ο Μεταξάς υιοθέτησε την σκέψη, τα αρμόδια υπουργεία και επιτελεία αρνήθηκαν, διότι υπήρχε ο φόβος ότι μετά την πώληση του παλαιού υλικού, δεν θα ήταν εφικτή η εν ευθέτω χρόνο παραγγελία και κυρίως η παραλαβή του νέου υλικού, με κίνδυνο να δημιουργηθεί δυσαναπλήρωτο κενό, το οποίο εν πάση περιπτώσει καλύπτετο ως ένα βαθμό με το παλαιό υλικό. Παρ' όλα αυτά, η πρόταση εφαρμόστηκε σε περιορισμένο βαθμό, για τα πλέον ακατάλληλα προς διεξαγωγή ενός συγχρόνου πολέμου πολεμοφόδια.²⁶⁸

Σύμφωνα με τον τότε επιτελικό του ΓΕΝ Αντιπλοίαρχο Πετρόπουλο, σε σχέση με τον Στρατό πωλήθηκαν πυρομαχικά, ενώ το ΒΝ “ξεφορτώθηκε” αντιαεροπορικά πυροβόλα και torπίλλες:

*«Το Ναυτικό έδωσε μερικές torπίλλες των 53 χ/μ που τις είχαμε ξεχαρβαλώσει εκσφενδονίζοντάς τες από ψηλά για να πειραματισθούμε στη βολή των torπιλλοπλάνων, [. . .] Επίσης δώσαμε και τα πιο κακομεταχειρισμένα από τα αντιαεροπορικά μας Τέρνι των 40 χ/μ. (Ο ΑΓΕΝ, αρχικά, ήθελε να ξεφορτωθούμε όλα τα Τέρνι που, από γενετής τους, δεν ήταν και περίφημα. Αλλ' επειδή τα νέα Ράινμετάλ θα μας έφθαναν μόλις μετά ένα χρόνο, φοβόμουν πως θα μέναμε σ' αυτό το διάστημα χωρίς καθόλου –σχεδόν– αντιαεροπορικά, και με μεγάλη επιμονή, τελικά, τον μετέπεισα)».*²⁶⁹

²⁶⁷ Ό.π. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η διαμεσολάβηση του Μποδοσάκη, καθιστούσε το όποιο κέρδος προέκυπτε, εντελώς προσωπικό και όχι της επιχείρησης.

²⁶⁸ Χατζιώτης, *Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης*, σ. 123.

Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός*, σ. 142.

²⁶⁹ Ν. Δ. Πετροπούλου, *Αναμνήσεις και Σκέψεις ενός παλαιού Ναυτικού, Μέρος Α' Η Περίοδος του Μεσοπολέμου 1923 – 1940*, Αθήναι, 1966, σ. 94. Ο Πετρόπουλος, όσον αφορά την αξιοποίηση των χρημάτων που εξασφαλίστηκαν από τις πωλήσεις τους Ναυτικού, σημειώνει ότι με “λαθροχειρία”

Βάσει των αρχειακών πηγών, είναι δυνατός ο χρονικός προσδιορισμός των παραπάνω εξελίξεων για το Ναυτικό, στις αρχές του 1938. Σε διπλή(!) συνεδρίαση του ΑΣΕΑ στις 12 Φεβρουαρίου, υποβλήθηκε η υπ' αριθ. 149 απόρρητη αναφορά του ΓΕΝ που είχε συνταχθεί επίσης την ίδια ημέρα(!) και αφορούσε την πολεμική αξία υπαρχόντων αντιαεροπορικών πυροβόλων, σύμφωνα με την οποία:

«Γνωμοδοτούμεν, ότι τα αυτοματικά πυροβόλα Terni 40/39 είναι παλαιότερον πολεμικόν υλικόν, μη ανταποκρινόμενον τελείως ως προς τας συγχρόνους πολεμικάς συνθήκας του είδους του από απόψεως α) βλητικών δεδομένων, β) σκοπεύσεως, γ) μηχανισμού εν γένει, δύναται επί του παρόντος, να επιζητηθεί η εκποίησης 20 εκ των αυτοματικών πυροβόλων Terni 40/39, ως και των αντιστοίχων διά ταύτα 20.000 φουσιγγίων, δίκως να μειούται η προστασία των νηοπομπών, εν περιπτώσει πολέμου».

Βάσει αυτής, εξουσιοδοτήθηκε ο υπουργός Ναυτικών, προκειμένου να διαπραγματευθεί την εκποίηση των πυροβόλων Terni.²⁷⁰ Πράγματι, σε νέα συνεδρίαση την ίδια ημέρα, εξετάστηκε προσφορά που είχε καταθέσει η ΕΕΠΚ για την αγορά από το Ναυτικό των αντιαεροπορικών πυροβόλων Terni και αποφασίστηκε η εκποίηση 20 εκ των 50 περίπου μονάδων που ήταν διαθέσιμες. Είναι σημαντικό, ότι δεν υπήρξε καμμία μνεία και δεν εξετάστηκε από τους κυβερνητικούς και υπηρεσιακούς παράγοντες, ο πιθανός αγοραστής τον οποίο είχε εξεύρει η ΕΕΠΚ και στον οποίο θα διοχετεύετο το εν λόγω υλικό.²⁷¹

Ακολούθησε στις 17 Μαρτίου, νέα συνεδρίαση, όπου ανεγνώσθη η υπ' αριθ. 3Α4/379 απόρρητη και πάλι αναφορά του ΓΕΝ, η οποία εξετάζοντας αυτή την φορά, την αξία των διαθεσίμων σε ελληνική υπηρεσία торπιλλών, κατέληγε:

παραγγέλθηκαν 50 σύγχρονα αντιαεροπορικά πυροβόλα Bofors 40 mm από την Σουηδία. Αυτά, αν και ήταν έτοιμα προς παράδοση την άνοιξη του 1941, η πολεμική εμπλοκή της Ελλάδας, δεν κατέστησε κάτι τέτοιο εφικτό.

²⁷⁰ 12 Φεβρουαρίου 1938, Πρακτικόν υπ' αριθ. 39, *Αίτησις κατ' αρχήν εγκρίσεως διαπραγματεύσεων δι' εκποίησιν πολυβόλων αντιαεροπορικών Terni 40/39 του Ναυτικού, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 271.

²⁷¹ 12 Φεβρουαρίου 1938, Πρακτικόν υπ' αριθ. 40, *Τελική Έγκρισις και Κατακύρωσις Εκποιήσεως 20 Αντιαεροπορικών Πολυβόλων Terni 40/39 του Ναυτικού, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 272. Στην συνεδρίαση, αναφέρθηκε ότι το ΓΕΝ είχε λάβει προσφορά από τον σουηδικό Οίκο Bofors για σύγχρονο αντιαεροπορικό πυροβόλο προς 3.400 λίρες Αγγλίας έκαστο και τον γερμανικό Οίκο Rheinmetall προς 2.720 λίρες Αγγλίας ανά μονάδα, ενώ η ΕΕΠΚ προσέφερε για τα παλαιά Terni τίμημα 4.000(!) λίρες Αγγλίας έκαστο. Η υψηλή αυτή τιμή –την οποία για να προσφέρει η ΕΕΠΚ, είχε προφανώς εξασφαλίσει ακόμα υψηλότερη προσφορά από την ισπανική πλευρά– είναι ενδεικτική της απεγνωσμένης προσπάθειας των εμπολέμων, για προμήθεια οπλισμού και τα τεράστια περιθώρια κέρδους των προμηθευτών.

«Γνωμοδοτούμεν ότι, αι τορπίλλαι 0,53/1925, είναι παλαιότερον πολεμικόν υλικόν, μη τελείως ανταποκρινόμενον προς τας συγχρόνους πολεμικάς συνθήκας του είδους του, από απόψεως α) ασφαλούς λειτουργίας λόγω φθαρέντος ήδη μηχανισμού εκ της χρησιμοποιήσεως επί 12ετίαν διά τα γυμνάσια, β) βλητικών δεδομένων, γ) βάρους γομώσεως, δύναται να επιζητηθή, η εκποίησης των 40 υπάρχουσών τοιούτων τορπιλλών, ως και των εργαλειοφόρων κιβωτίων των εξαρτημάτων των και των αμοιβών των εκείνων, τα οποία δεν δύναται να χρησιμοποιηθούν διά τας νεωτέρας υπάρχουσας τορπίλλας μας».

Δεδομένου, ότι σύγχρονες τορπίλλες προσφέροντο σε τιμές που ήταν δυνατόν να καλυφθεί από το τίμημα που είχε προτείνει η ΕΕΠΚ, έγινε δεκτή η εισήγηση για πώληση 40 διαθεσίμων τορπιλλών, δίχως και πάλι να εξετάζεται ο τελικός παραλήπτης αυτών.²⁷²

Σε γενικές γραμμές πάντως, πέραν των απευθείας εξαγωγών πυρομαχικών από την ΕΕΠΚ, η πιο σημαντική ελληνική εμπλοκή στο λαθρεμπόριο όπλων, ήταν η παραπάνω αναφερόμενη ανάμειξη του Μποδοσάκη ως μεσάζοντα, προκειμένου να αποκτηθούν πλήρη οπλικά συστήματα δήθεν για την Ελλάδα, τα οποία τελικά κατέληγαν στην Ισπανία. Το ειρωνικό είναι ότι δεδομένων των στενών σχέσεων του Μποδοσάκη με την γερμανική πολεμική βιομηχανία και την τότε εκμετάλλευση από την ελληνική κυβέρνηση του ενεργητικού υπολοίπου στο ελληνογερμανικό Clearing, κύρια πηγή για την αγορά αυτών των πολεμοφοδίων, ήταν η Γερμανία, η οποία στην εμφύλια διαμάχη της Ισπανίας, είχε λάβει ενεργό μέρος υποστηρίζοντας τους Εθνικιστές του Franco. Το παράδοξο, ωστόσο, ήταν ότι η μεσολάβηση του Μποδοσάκη, προς εξαγωγή όπλων με τελικό προορισμό την Ισπανία, αφορούσε τους Δημοκρατικούς!²⁷³

Σημαντικό είναι να υπογραμμιστούν, δύο ιδιαιτερότητες ως προς όλη την παραπάνω κεκαλυμμένη επιχείρηση μεταφοράς πολεμοφοδίων που διεξήγετο από την Ελλάδα. Σύμφωνα με ενδείξεις, η ελληνική εμπλοκή δεν αφορούσε αποκλειστικά την ανάπτυξη σχέσεων και συναλλαγών για τον πολεμικό εφοδιασμό της νόμιμης ισπανικής κυβέρνησης. Αν όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ίδια η Γερμανία που είχε ταυτίσει τα συμφέροντά της στην

---

²⁷² 17 Μαρτίου 1938, Πρακτικόν υπ' αριθ. 41, *Αίτησις κατ' αρχήν διαπραγματεύσεων δι' εκποίησιν τορπιλλών 0,5334 κατασκευής 1925, Τελική έγκρισις και κατακύρωσις εκποίησης 40 τορπιλλών 0,53/1925, Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμ. Βλάσσης, σ. 273. Στην συνεδρίαση, αναφέρθηκε ότι το ΓΕΝ είχε λάβει προσφορά από τον βρετανικό Οίκο Whitehead για σύγχρονες τορπίλλες προς 2.643,5 λίρες Αγγλίας ανά μονάδα, ενώ η ΕΕΠΚ προσέφερε για τις παλαιές ελληνικές τίμημα 2.650 λίρες Αγγλίας εκάστη.

²⁷³ Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, σ. 166–171.

Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 150.

επικράτηση των Εθνικιστών, είχε την “πολυτέλεια” για κρυφή συνδρομή των κυβερνητικών δυνάμεων. Συνεπώς και στην ελληνική περίπτωση, σημειώθηκαν όχι μόνο περιπτώσεις όπου ελληνικά εμπορικά σκάφη που μετέφεραν πολεμικό υλικό στους Δημοκρατικούς, παρέδωσαν το φορτίο τους στους Εθνικιστές, μετά και από την σχετική συνεννόηση που είχε γίνει δυνατή, αλλά υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις και για την απ’ ευθείας προμήθεια πολεμοφοδίων προς τους Εθνικιστές του Franko.²⁷⁴

Αναδεικνύοντας, τέλος, μια ιδιαίτερη μορφή ελληνικής συμμετοχής στο εν λόγω λαθρεμπόριο, σημειώνεται η περίπτωση της Αωνόμου Εταιρείας Κατασκευής και Εκμεταλλεύσεως Αεροπλάνων Raab (ΑΕΚΚΕΑ Raab). Η εταιρεία ιδρύθηκε στην Ελλάδα το 1935 από τον Γερμανό κατασκευαστή αεροπλάνων Antonius Raab, ο οποίος είχε έρθει σε ρήξη με ανώτατα στελέχη της ναζιστικής Γερμανίας. Αντικείμενό της, ήταν η κατασκευή ανεμοπτέρων και ελαφρών αεροπλάνων, κάτι που την ώθησε να εμπλακεί στον λαθρεμπόριο όπλων προς την Ισπανία.

Σύμφωνα με έκθεση της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, στις αρχές του 1937, η εταιρεία του Μποδοσάκη, είχε καταφέρει να συναρμολογήσει 10 καταδιωκτικά αεροπλάνα (επιπλέον 4 ήταν υπό συναρμολόγηση), με την βοήθεια 3 – 4 μηχανικών και τμημάτων αεροσκαφών που είχαν έλθει από την Γερμανία, τα οποία εν συνεχεία με Γερμανούς χειριστές αναχώρησαν για άγνωστη κατεύθυνση, υπονοώντας ότι τελικά κατέληξαν στους Εθνικιστές του Franko.²⁷⁵

Η σύγχρονη έρευνα διευκρινίζει, ότι η πληροφορία ήταν εσφαλμένη, ως προς το σκέλος της εταιρείας και του παραλήπτη. Αυτή δεν ήταν η εταιρεία του Μποδοσάκη, αλλά η ΑΕΚΚΕΑ Raab, η οποία στα αρχικά στάδια της ίδρυσής της συνεργάζετο με την ΕΕΠΚ, μα πολύ σύντομα αυτονομήθηκε –και πιθανόν γι’ αυτόν τον λόγο δημιουργήθηκε η σύγχυση– ενώ προορισμός των αεροπλάνων ήταν η ενίσχυση των Δημοκρατικών. Όπως ήταν προφανές και η πώληση των αεροπλάνων αυτών, είχε τύχει της κατάλληλης εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης “ανοχής”, προκειμένου να ολοκληρωθεί με επιτυχία.²⁷⁶

Ανακεφαλαιώνοντας την ελληνική ανάμειξη στο διεξαγόμενο λαθρεμπόριο όπλων προς την Ισπανία, όπως, ίσως, είναι αναμενόμενο η μυστικότητα υπό την οποία διεξήγето αυτό, δεν

---

²⁷⁴ Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 157–162.

²⁷⁵ Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935 – 1941*, σ. 96.

²⁷⁶ Η διευκρίνιση των παραπάνω, έρχεται ως αποτέλεσμα εξαντλητικής έρευνας, στο αδημοσίευτο έργο του Υποπλοιάρχου Νικολάου Χριστοφίλη, *Η πολεμική προπαρασκευή της Ελληνικής Βασιλικής Αεροπορίας 1936 – 1940* (υπό έκδοση).

επιτρέπει να εκτιμηθεί το ύψος του οφέλους προς την ελληνική πλευρά, από συναλλαγματικής άποψης. Αν όμως ενδεικτικά ληφθεί υπ' όψιν, η περίπτωση, όπου κατά την διάρκεια μιας μόνο προσωπικής μετάβασης του Μποδοσάκη στην φλεγόμενη Ισπανία τον Νοέμβριο του 1937, εξασφάλισε παραγγελία ύψους 2,1 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας²⁷⁷ (1,147 δισεκατομμύρια δραχμές), ποσό που ανταγωνίζετο ευθέως σε όγκο το ενεργητικό του ελληνογερμανικού Clearing περιόδου 3ετίας, γίνεται αντιληπτό ότι τα ποσά πρέπει να ήσαν εξαιρετικά υψηλά.

Εφ' όσον, η αποπληρωμή των συμβάσεων του Μποδοσάκη πραγματοποιείτο σε λίρες Αγγλίας, κάνοντας δυνατή την παραγγελία υλικού από την Μεγ. Βρετανία και σε συνδυασμό με το γεγονός, ότι από τα μέσα του 1939, ήσαν διαθέσιμες οι αγγλικές πιστώσεις προς την Ελλάδα, είναι δυνατόν να εντοπιστούν οι τυχόν παραγγελίες που εξυπηρέτησε η ελληνική κυβέρνηση με το εξασφαλισθέν συνάλλαγμα, την περίοδο 1936 – 1938.

Ως εκ τούτου, πέραν των 50 αντιαεροπορικών πυροβόλων Bofors 40 mm που παραγγέλθηκαν στην Σουηδία, βάσει του αντιτίμου που εξασφαλίστηκε από την πώληση των 20 παλαιών πυροβόλων Terni 40 mm του Στόλου, η παραγγελία στην Μεγ. Βρετανία κατά το 1937 των 2 αντιτορπιλικών τύπου –G και τα υλικά προς ναυπήγηση άλλων 2 στην Ελλάδα, όπως και η υπογραφή συμβάσεων κατά το 1938 για εκπαιδευτικά αεροπλάνα Αντο 621/626 και ναυτικής συνεργασίας Αντο 652 (βλέπε σχετικούς πίνακες), θα πρέπει να λογιστούν με βεβαιότητα στο εξασφαλισθέν αγγλικό συνάλλαγμα από την ισπανική “περιπέτεια” της ΕΕΠΚ. Βεβαίως, στην παραπάνω υπόθεση, δεν αποκλείεται και η υπογραφή άλλων συμβάσεων, με χώρες οι οποίες ζητούσαν για αποπληρωμή, πολύτιμο συνάλλαγμα σε λίρες Αγγλίας.

---

²⁷⁷ Χατζιώτης, *Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης*, σ. 123.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Αρχηγείον Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, *Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923 – 1940*, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1983 – ανατύπωση αρχικής 1969, σ. 143–146.

ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΓΙΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ (1932)

ΑΝΩΤΑΤΟΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ ΥΠ. ΑΡΙΘ. 122

Εν Αθήναις σήμερον την 14^{ην} Δεκεμβρίου του έτους 1932, ημέραν της εβδομάδος Τετάρτην, το Ανώτατον Στρατιωτικόν Συμβούλιον, αποτελούμενον εκ των Αντιστρατήγων κ.κ. Οθωναίου Αλ. ως Αντιπροέδρου και Τσιμικάλη Ευθ., Μανέτα Κ., Μαζαράκη Αλ., Κλάδου Π., Μανέτα Θ., Καμμένου Δ. και Πετρίτη Δ. ως μελών, συνελθόν εν τοις ενταύθα γραφείοις αυτού, συμφώνως τω Νόμω 3981 και εις εκτέλεσιν προφορικής εντολής του υπουργού των Στρατιωτικών κ. Γ. Κονδύλη, όπως διατυπώση, εγγράφως τας απόψεις του επί της γενικής καταστάσεως της αμύνης της χώρας, κατέληξεν ομοφώνως εις τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Η ασφάλεια των κρατών, βασίζεται επί της δυνατότητος της ταχείας εν δεδομένη στιγμή συγκροτήσεως ενός εμπολέμου Στρατού, καλώς εκπαιδευμένου, αρτίως εφωδιασμένου και αριθμητικώς ικανού να αντιμετωπίση εγκαίρως, ενδεχομένην εχθρικήν απειλήν.

Η δυνατότης αύτη, εξασφαλίζεται:

1^{ον}) Διά της από του καιρού της ειρήνης, διατηρήσεως των απαραίτητων μονάδων και υπηρεσιών, διά την ταχείαν συγκρότησιν, του διά τας ανάγκας της αμύνης της χώρας, προβλεπομένου εμπολέμου Στρατού.

2^{ον}) Διά της από του καιρού της ειρήνης, εκπαιδεύσεως των στελεχών και του μαχίμου πληθυσμού της χώρας, εις την χρησιμοποίησιν των διαφόρων όπλων, μηχανημάτων και οργάνων, δι' ων εισίν εφωδιασμένοι οι σύγχρονοι Στρατοί και την εξάσκησιν του συνόλου, εις τας μεθόδους μάχης των διαφόρων όπλων και την μεταξύ των, εν πολέμω συνεργασίαν.

3^{ον}) Διά της από του καιρού της ειρήνης, προμηθείας των απαιτουμένων υλικών του εμπολέμου Στρατού.

4^{ον}) Διά της από του καιρού της ειρήνης, προπαρασκευής της αμέσου Επιστρατεύσεως και της ταχείας και ασφαλούς Συγκεντρώσεως του εμπολέμου Στρατού, εν περιπτώσει πολέμου εις τα πιθανά θέατρα των επιχειρήσεων.

Προς πραγματοποίησιν των ανωτέρω όρων, άπαντα ανεξαιρέτως τα πολιτικώς οργανωμένα κράτη και ιδιαιτέρως τα βαλκανικά, εντατικώς καταβάλλουν προσπάθειάς, μη διστάζοντα ακόμη και σήμερον, να υποβάλλωνται εις τας απαιτουμένας προς τούτο οδυνηράς θυσίας, παρά την μαστίζουσαν τα πλείστα εξ αυτών δεινήν οικονομικήν κρίσιν, διαθέτοντα από της λήξεως του πολέμου, παμμέγιστα ποσά διά την Εθνικήν αυτών Άμυνα, άτινα κατά την Οικονομικήν Χρήσιν 1931 – 1932, ανήλθον διά τον Στρατόν Ήρράς μόνον, εις τα κάτωθι ποσά:

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ Επί συνόλου Προϋπολογισμού 6.400.000.000 λέβα, διά Στρατόν Ήρράς 1.109.620.000. Πλέον δι' εργατικά τάγματα 149.780.000. Σύνολον 1.259.400.000 λέβα. Ήτοι, αναλογία 19% επί του Προϋπολογισμού.

ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ Επί συνόλου Προϋπολογισμού 11.400.000.000 δηνάρια, διά Στρατόν Ήρράς 2.813.438.000. Πλέον διά φρουράν συνόρων 138.033.341. Σύνολον 2.951.471.341. Ήτοι, αναλογία 26% επί του Προϋπολογισμού.

ΤΟΥΡΚΙΑ Επί συνόλου Προϋπολογισμού 186.582.000 λίραι Τουρκίας, διά Στρατόν Ξηράς 48.247.000. Ήτοι, αναλογία 26% επί του Προϋπολογισμού.

Μοναδικήν εξαίρεσιν του γενικού τούτου φαινομένου, αποτελεί η Ελλάς, ήτις αντί να διαθέση πλείονα των άλλων, προς αναπλήρωσιν του απωλεσθέντος εν Μικρά Ασία υλικού, ηκολούθησεν από της υπογραφής της ειρήνης μίαν φθίνουσαν πρόοδον δαπανών, διά να φθάση κατά την τρέχουσαν οικονομικήν χρήσιν εις εν 10% επί του συνόλου του Προϋπολογισμού, το οποίον είναι κατώτερον του πραγματικού, αν ληφθή υπ' όψιν το οφειλόμενον εξ αυτού ποσόν των 215.000.000 δραχμών, όπερ ζήτημα είναι αν θα κατορθωθή μέχρι τέλους, να δοθή.

Η φθίνουσα αυτή πρόοδος, ηκολούθησε τας κάτωθι αναλογίας:

1923-24	26%
1924-25	23%
1925-26	26%
1926-27	25%
1927-28	17%
1928-29	12%
1929-30	15%
1930-31	12%
1931-32	10%

Αλλ' αν η παράλειψις αύτη, δεν έσχε συχνώτερον οδυνηράς συνεπείας κατά το παρελθόν, λόγω της ασημότητος ημών ως κράτους και του αγόνου του εδάφους της χώρας, η μεταπολεμική εδαφική ημών ανάπτυξις και ο πλούτος, ιδία δε η γεωγραφική θέσις των βορείων ημών επαρχιών, προκαλούντων τας βλέψεις και τας αντιζηλίας των βορείων ημών γειτόνων, καθιστούν επιτακτική την ανάγκην της συντόνου προπαρασκευής ενός εμπολέμου Στρατού, ικανού να αντιμετωπίση τους μοιραίους αυτού αντιπάλους.

Η καταβληθείσα όμως μέχρι τούδε προσπάθεια, είναι τελείως ανεπαρκής προς τούτο. Διότι:

1) Η προβλεπομένη σήμερον δύναμις του εμπολέμου Στρατού, είναι λίαν περιορισμένη, υστερούσα σημαντικώς εκείνης και των τριών ημών γειτόνων, λόγω ελλείψεως υλικών προς εξοπλισμόν μεγαλυτέρας δυνάμεως.

Το τοιούτον, οφείλεται εις την απώλειαν πολυαρίθμου, πάσης φύσεως υλικού κατά την Μικρασιατικήν Καταστροφήν, η αναπλήρωσις του οποίου, δεν κατέστη έκτοτε δυνατόν να πραγματοποιηθή, λόγω ανεπαρκείας των κατ' έτος πιστώσεων.

Ευρισκόμενοι εν αδυναμία, να συγκροτήσωμεν τον διά τας ανάγκας της αμύνης της χώρας απαιτούμενον Στρατόν, κατελήξαμεν εις την απόφασιν να επιζητήσωμεν εν αρχή, την προπαρασκευήν ενός κατωτέρου ορίου, δυναμένου να εξοπλισθή εντός λογικού χρόνου, διά των κατ' έτος παρεχομένων πιστώσεων, μετά την συμπλήρωσιν των αναγκών του οποίου, να αποβλέψωμεν εις τον εξοπλισμόν μεγαλυτέρας δυνάμεως.

Δυστυχώς, η καθ' έκαστον έτος περικοπή των προϋπολογισθισών ως απαραίτητων ετησίως πιστώσεων, διά την εντός ωρισμένου χρόνου, προμήθειαν του απαιτουμένου υλικού, δεν θα επιτρέψη ουδέποτε την συμπλήρωσιν των πολλαπλών ελλείψεων και αυτής της ηλαττωμένης δυνάμεως, ήτις στερουμένη των πλείστων εκ των απαραίτητων εις αυτήν υλικών, δεν θα κατορθώση να ανταποκριθή εις τας απαιτήσεις του συγχρόνου πολέμου και να εξασφαλίση έστω και στοιχειωδώς ολιγοχρόνιον άμυνα του εθνικού ημών εδάφους.

Προς πρόληψιν των της τοιαύτης μειονεκτικότητας, αριθμητικής και υλικής, του ημετέρου Στρατού ολεθρίων συνεπειών, θα έδει να εξασφαλίσωμεν, μίαν οργάνωσιν του εν ειρήνη Στρατού, επιτρέπουσαν την ταχείαν αυτού Επιστράτευσιν και Συγκέντρωσιν εις την Παραμεθόριον Ζώνην, προ της τοιαύτης των αντιπάλων, ήτις θα έδιδεν εις ημάς, την πρωτοβουλίαν των επιχειρήσεων και

θα παρείχε την ευκαιρίαν της βελτιώσεως της παρατάξεως ημών, λίαν ελαττωματικής ως γνωστόν και λόγω της μορφής του εδάφους της Παραμεθορίου ημών Ζώνης και του μικρού βάθους αυτής, μέχρι των αντικειμενικών σκοπών των αντιπάλων.

Προς τούτο, θα έδει να διατηρήσωμεν εν ειρήνη, το πλείστον των Μεγάλων Μονάδων του εμπολέμου Στρατού, εις την Παραμεθόριον Ζώνην, με δύναμιν ειρήνης φυσικά, αλλά με τους πυρήνας όλων σχεδόν των Μεγάλων Μονάδων και υπηρεσιών της εμπολέμου αυτής συνθέσεως.

Η ελάττωσις όμως της θητείας εις 14μηνον, η έλλειψις στρατωνισμών επαρκών, ως και η παντελής έλλειψις μέσων προς συγκρότησιν των πυρήνων ενίων όπλων και υπηρεσιών (ίπποι, χημική υπηρεσία, αντιαεροπορική άμυνα) επέβαλον, αφ' ενός μεν την κατάργησιν εν ειρήνη εντελώς των περισσοτέρων των πυρήνων τούτων, τον περιορισμόν των λοιπών και την κατανομήν των Μεγάλων εν ειρήνη Μονάδων εις ολόκληρον την χώραν, εις τρόπον ώστε, ο αριθμός των εις τας βορείους επαρχίας εδρευουσών από του καιρού της ειρήνης τοιούτων, να αποτελή το κατώτατον ανεκτόν όριον, ουχί πλέον προς εξασφάλισιν της πρωτοβουλίας των επιχειρήσεων, αλλά της στοιχειώδους προκαλύψεως των χώρων συγκεντρώσεως του εμπολέμου Στρατού, από ενδεχομένης εχθρικής επιδρομής, προ της συμπληρώσεως ταύτης.

2) Η εκπαίδευσις του μαχίμου πληθυσμού της χώρας, είναι ελλειπεστάτη, περιοριζομένη εις στοιχειώδη ατομικήν εκπαίδευσιν των κληρωτών, η ανάμνησις της οποίας, δεν είναι επί μακρόν δυνατή μετά την απόλυσιν αυτών εκ των τάξεων του Στρατού, εφ' όσον δεν καθίσταται δυνατή η από καιρού εις καιρόν, πρόσκλησις των εφέδρων δι' ασκήσεις.

Το τοιούτον, οφείλεται εις το ότι ο ελληνικός Στρατός εν ειρήνη, επιφορτίζεται και δι' άλλων, ασχέτων προς αυτόν υπηρεσιών, αίτινες απορροφούν μέγα μέρος της δυνάμεώς του, επί μεγίστη ζημία της εκπαιδεύσεως. Αι υπηρεσίαι αύται, εισίν η φρούρησις των συνόρων, η φρούρησις των φυλακών και η εξυπηρέτησις των διαφόρων στρατιωτικών γραφείων, αποθηκών και υπηρεσιών.

Από της ελαττώσεως ούτω της 2ετούς θητείας, ήτις έσχεν ως επακόλουθον την καθ' ημικλάσεως πρόσκλησιν των κληρωτών, η δύναμις εκάστης ημικλάσεως, δεν είναι πλέον επαρκής προς εξυπηρέτησιν του συνόλου των υπηρεσιακών αναγκών και ως εκ τούτου, συμπληρούται εις τας εσωτερικάς υπηρεσίας, υπό της νέας ημικλάσεως μετά την απόλυσιν της παλαιότερας τοιαύτης, τουτέστιν μετά 2 μήνας από της κατατάξεως των κληρωτών. Και ενώ διά της 14μήνου θητείας, εξασφαλίζεται η εκπαίδευσις των κληρωτών, δεν καθίσταται δυνατή η χρησιμοποίησις όλου του χρόνου τούτου διά την εκπαίδευσιν, λόγω απασχολήσεως αυτών εις υπηρεσίας.

Η ελαττωματικότητα αύτη της εκπαιδεύσεως, ηυξήθη διά του νόμου των αγροτικών αδειών, θέλει δε επιδεινωθή, διά της ελαττώσεως της θητείας, καθ' όσον αι μεν πρώται αυξάνουν την υπάρχουσαν διαφοράν της δυνάμεως της ημικλάσεως προς τας υπηρεσιακάς ανάγκας, η δε δευτέρα θα ελαττώση τον χρόνον της εκπαιδεύσεως, ενώ έδει απ' εναντίας, να επιζητηθή η εξίσωσις των δύο τούτων αριθμών, όπως εξασφαλισθή η απερίσπαστος εκπαίδευσις των κληρωτών, καθ' όλον το διάστημα της συμπτώσεως των δύο ημικλάσεων, ήτοι επί 8μηνον.

3) Αι δαπάναι προς συμπλήρωσιν του διά τας ανάγκας του προβλεπομένου, ελαττωμένης δυνάμεως εμπολέμου Στρατού, αίτινες ως γνωστόν ανήρχοντο εις σεβαστόν ποσόν δισεκατομυρίων, επιπλασιάσθησαν λόγω της πτώσεως της δραχμής.

Εις ταύτας, δεν συμπεριλαμβάνονται τα απαιτούμενα διά την αντιαεροπορικήν άμυναν της χώρας και εκείναι του χημικού πολέμου.

Τα πλείστα των υλικών τούτων, κατασκευάζονται εν τη ξένη, λόγω παντελούς ελλείψεως πολεμικής παρ' ημίν βιομηχανίας και απαιτούν ικανόν χρόνον διά την παραλαβή των.

Η προμήθεια συνεπώς αυτών εν περιπτώσει ανάγκης και αν εξευρεθή το απαιτούμενον σημαντικόν ποσόν αμέσως, δεν θα καταστή δυνατή προ της παρελεύσεως ικανού χρόνου.

Τούτου ένεκεν, δέον να κατανεμηθή εις πολλά έτη και να επιζητηθή συστηματικώς, η ολίγον κατ' ολίγον προμήθειάν του.

Η από της ενάρξεως της οικονομικής κρίσεως περικοπή μέχρι του μηδενός, των πόρων του Ταμείου Εθνικής Αμύνης, δεν επιτρέπει του λοιπού, ουδεμίαν πρόβλεψιν περί του χρόνου της συμπληρώσεώς των.

4) Η Επιστράτευσις και Συγκέντρωσις του εμπολέμου Στρατού, υστερεί όλων των πιθανών ημών αντιπάλων, η δε ασφάλεια των χώρων συγκεντρώσεως εγκαταλελειμμένη εις την φύσιν, τυγχάνει αμφίβολως διά μόνον των ελαφρών δυνάμεων της Προκαλύψεως.

Η βραδύτης της Επιστρατεύσεως, οφείλεται εις την πενιχρότητα του εν γένει συγκοινωνιακού ημών δικτύου και της γεωγραφικής μορφής της χώρας, η έλλειψις δε, πάσης αμυντικής οργανώσεως εν τη Παραμεθορίω Ζώνη, δυσχεραίνει την κάλυψιν των χώρων συγκεντρώσεως του εμπολέμου Στρατού, υπό των παραμεθορίων Μεγάλων Μονάδων, ανεπτυγμένων επί τόσον μεγάλης εκτάσεως.

Η αμυντική οργάνωσις της χώρας, έχει πολλάκις μελετηθή, η έλλειψις όμως των απαιτουμένων οικονομικών πόρων, δεν επέτρεψε την πραγματοποίησιν ταύτης.

Η παντελής τέλος, έλλειψις αντιαεροπορικής αμύνης, πολλαπλασιάζει τας δυσχερείας και τους κινδύνους της Συγκεντρώσεως και δύναται να ανατρέψει τας υπάρχουσας μελέτας, διά την εν γένει διεξαγωγήν της αμύνης της χώρας.

Εξ όλων των ανωτέρω προκύπτει ότι η κατάσταση της αμύνης της χώρας, είναι αυτόχρημα τραγική. Δεδομένου όμως ότι τα απαιτούμενα υπέρογκα ποσά διά την οχύρωσιν, τον εξοπλισμόν και την εν γένει προπαρασκευήν του Στρατού ημών προς πόλεμον και την συγκρότησιν των απαιτητών αποθεμάτων, διά την πρώτην περίοδον των επιχειρήσεων, άτινα δέον να προβλεφθούν, λόγω παντελούς ελλείψεως πολεμικής βιομηχανίας, δεν υπάρχει πλέον ελπίς να δοθούν επί μακρόν, λόγω της επελθούσης οικονομικής κρίσεως, η μόνη απομένουσα σήμερον δυνατή προσπάθεια διά την βελτίωσιν και προαγωγήν της Εθνικής Αμύνης, είναι η εκπαίδευσις του μαχίμου πληθυσμού της χώρας και των στελεχών, δι' ην επιβάλλεται η παροχή των απαιτουμένων πάσης φύσεως μέσων.

Τούτο εν μέρει επιτυγχάνετο, διότι καίτοι ατελώς διά της 14μήνου θητείας, εν τούτοις εγένετο έστω ατελής τις εκπαίδευσις των κληρωτών, η δε εκπαίδευσις των στελεχών, δυνάμεθα να είπωμεν ότι είναι αρκούντως προηγμένη, δυναμένη να αυξηθή με την διάθεσιν περισσοτέρων μέσων. Η δε δυναμικώς ταχύτερα Επιστράτευσις και η στοιχειωδώς πάντοτε καλύτερα Προκάλυψις, με την υπάρχουσαν σήμερον σύνθεσιν, δύναται να φέρη ως συνέπειαν, την κατά το δυνατόν ταχύτεραν Στρατηγικήν Συγκέντρωσιν.

Η εφαρμογή όμως, της ελαττώσεως της θητείας και των προταθεισών περικοπών των μονάδων, περί ων το υπ' αριθ. 119 Πρακτικόν του Α.Σ.Σ. την μεν εκπαίδευσιν των κληρωτών ελαττεί κάτω του ελαχίστου ανεκτού ορίου, δηλαδή δυνάμεθα να είπωμεν ότι δεν επιτυγχάνεται η εκπαίδευσις, την δε Επιστράτευσιν, Προκάλυψιν και Συγκέντρωσιν, καθιστά προβληματική.

Είναι αυτονόητο ότι η μόνη απομένουσα, ελλείψει επαρκών μέσων, εκπαίδευσις των στελεχών και δη άνευ Στρατού, δεν δύναται να θεωρηθή ουδέ στοιχειωδώς επαρκής προπαρασκευή του Κράτους προς άμυναν.

Τούτου ένεκα, το Ανώτατον Στρατιωτικόν Συμβούλιον, εθεώρησε καθήκον του, να εκθέση ταύτην ωμώς, με την ελπίδα ουχί να επιτύχη την άμεσον θεραπείαν των αναγκών αυτής, ην αναγνωρίζει αδύνατον λόγω της μαστιζούσης τον τόπον οικονομικής κρίσεως, αλλά τουλάχιστον να προλάβη, πάσαν επί πλέον εξάρθρωσιν αυτής, προς εξοικονόμησιν ολίγων εισέτι εκατομμυρίων, διά πλήρους ανατροπής του στρατιωτικού ημών συστήματος.

Και είναι μεν αληθές ότι το επικρατούν επισήμως παγκόσμιον ειρηνόφιλον πνεύμα και αι φιλικαί μετά των γειτόνων μας σημεριναί σχέσεις, δεν παρουσιάζουν άμεσον τινα κίνδυνον,

λαμβανομένου εν τούτοις υπ' όψιν ότι η διεθνής κατάσταση λόγω της οικονομικής κρίσεως, είναι υπέρ ποτέ ανώμαλος, η δε συμπλήρωσις της αμύνης της χώρας απαιτεί χρόνον μακρόν και χρήμα πολύ, απαιτείται η από τούδε μεθοδική συμπλήρωσις των ελλείψεων, προς εξασφάλισιν μιας στοιχειώδους αμύνης, άνευ της οποίας, κινδυνεύει η υπόστασις ημών ως Κράτος, δι' ην άλλως τε δαπανώνται κατ' έτος τα 1.000 εκατομμύρια.

*Ο Πρόεδρος
Οθωναίος Αλ.*

*Τα Μέλη
Τσιμικάλης Ευθ.
Μανέτας Κ.
Μαζαράκης Αλ.
Κλάδος Π.
Μανέτας Θ.
Καμμένος Δ.
Πετρίτης Δ.*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΓΙΑ ΠΡΟΜΗΘΕΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ (1936)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Εν Αθήναις τη 2 Ιουνίου 1936 ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ Αριθμός Φύλλου 233

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως των διατάξεων «περί προμηθειών του Δημοσίου και εκτελέσεως δημοσίων έργων»

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Έχοντες υπόψη το Ψήφισμα Γ΄ της 1^{ης} Μαΐου 1936 της Γ΄ Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων «περί νομοθετικής εξουσιοδοτήσεως», ως και την από 22 Μαΐου 1936 σύμφωνον γνώμην της επί τούτω συσταθείσης Επιτροπής της Βουλής προτάσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου απεφασίσαμεν και διατάσσομεν

Άρθρον 1

1. Προμήθειαι εκ της αλλοδαπής αφορώσαι εις τον πολεμικόν εφοδιασμόν της Χώρας επιτρέπεται να ενεργώνται, αλλά μόνον εις εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις όλως επειγούσης ανάγκης κατά παρέκκλισιν από των κειμένων περί ενεργείας προμηθειών του Δημοσίου διατάξεων, κατόπιν προηγουμένης αποφάσεως του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης, καθορίζοντος εκάστοτε τον τρόπον της ενεργείας αυτών.

2. Το Ανώτατον Συμβούλιον Εθνικής Αμύνης καθορίζει δι' αποφάσεως αυτού τα είδη, άτινα ανάγονται εις τον πολεμικόν εφοδιασμόν της Χώρας.

Άρθρον 2

1. Προμήθειαι αφορώσαι εις τον πολεμικόν εφοδιασμόν της Χώρας, καθ' ας το συμφέρον του Δημοσίου εξυπηρετείται ουχί απολύτως εκ του αποτελέσματος του διενεργηθέντος τακτικού ή προχείρου δημοσίου διαγωνισμού ή του αποτελέσματος των συλλεχθεισών ή υποβληθεισών προσφορών, αλλά εν συνδυασμώ τούτου προς τας οικονομικάς, δημοσιονομικάς και συναλλαγματικάς συνθήκας της Χώρας, επιτρέπεται όπως, κατά την κρίσιν του αρμοδίου υπουργού, εισάγονται εις το Ανώτατον Συμβούλιον Εθνικής Αμύνης, όπερ συνδυάζον πάντα τα ανωτέρω αποφαίνεται τελικώς περί κατακυρώσεως της προμηθείας.

2. Εις την ανωτέρω περίπτωσιν η σύνθεσις του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης συμπληρούται διά της συμμετοχής των υπουργών Εθνικής Οικονομίας και Γεωργίας και του Διοικητού της Τραπεζής της Ελλάδος.

Άρθρον 3

Αι διατάξεις του προηγουμένου άρθρου εφαρμόζονται και επί των προμηθειών, των ενεργουμένων υπό της Επιτροπής Κρατικών Προμηθειών είτε αφορώσιν εις πολεμικόν εφοδιασμόν είτε μη. Εις τας περιπτώσεις όμως ταύτας η τελική επί τούτων απόφασις λαμβάνεται υπό της Ανωτάτης Διοικήσεως Οικονομικής Αμύνης συμπληρουμένης διά των οικείων υπουργών.

.....
Εις το Ημέτερον Υπουργικόν Συμβούλιον ανατίθεμεν την δημοσίευσιν και εκτέλεσιν του παρόντος, ούτινος η ισχύς άρχεται από της δημοσιεύσεώς του εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Εν Αθήναις τη 28 Μαΐου 1936

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄
Το Υπουργικόν Συμβούλιον
Ο Πρόεδρος
Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ

Τα Μέλη

Γ. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ, Θ. ΣΚΥΛΑΚΑΚΗΣ, Γ. ΜΑΝΤΖΑΒΙΝΟΣ, Ν. ΔΕΚΑΖΟΣ, Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Α.
ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Κ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. ΠΑΛΛΗΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

Ηλία Βενέζη της Ακαδημίας Αθηνών, Εμμανουήλ Τσουδερός – Ο πρωθυπουργός της Μάχης της Κρήτης, Αθήναι 1966, σ. 150–153

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΒΑΡΒΑΡΕΣΣΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΜΕ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ (1937)

Βερολίνον 7 Σεπτεμβρίου 1937

Αγαπητέ μου Διοικητά και φίλε,

«. . . Σπανίως εις την ζωήν μου είχα να διεξαγάγω τόσον σκληράς και επιπόνους διαπραγματεύσεις, όσον αυτήν την φοράν με τους φίλους μας Γερμανούς.

Ευρέθημεν προ μιας αποτόμου μεταστροφής της πολιτικής της Γερμανίας η οποία, από της κατευθύνσεως που είχε να αγοράζή τα πάντα και εις απεριόριστους ποσότητας απ' εκεί όπου δεν ήτο υπόχρεος να πληρώνη συνάλλαγμα, μετεβλήθη εις πολιτικήν αμέσου και άνευ εξαιρέσεων εξισώσεως των εισαγωγών και εξαγωγών της και εις αυτές τας χώρας Clearing διά του περιορισμού των εισαγωγών της μέχρι της στάθμης των εξαγωγών. Η τάσις των σήμερον είναι να καταστήσουν απολύτως αδύνατον την δημιουργίαν ενεργητικών υπολοίπων εις βάρος των και εις το μέλλον και να αγοράζουν ετησίως μόνον τα εμπορεύματα τα οποία δύνανται να πληρώσουν διά των πραγματικών των εξαγωγών.

Ο κ. Ruhl με τον οποίον είχα μακρά εμπιστευτικήν ομιλίαν, μου εξήγησεν ότι η μεταστροφή της πολιτικής αυτής οφείλεται εις την απόφασιν της Γερμανίας να μεταβάλη βαθμηδόν το σημερινόν σύστημα πληρωμών διά μέσου Clearing και να επανέλθη, μετά τινα σύντομον σχετικώς χρόνον εις το σύστημα της διά πραγματικού συναλλάγματος διεξαγωγής των πληρωμών υπό τον όρον όμως του πλήρους συμφητισμού των οφειλών και αξιώσεων, δηλ. ισοσκελίσεως των εμπορικών συναλλαγών. Προβλέπουν δηλ. την εφαρμογήν στατιστικού τινος Clearing, ως εκείνο που είχαμεν με την Σουηδίαν, αλλ' υπό τον όρον της μη δημιουργίας ενεργητικών υπολοίπων εις βάρος των.

Τοιούτον σύστημα δεν δύναται να εφαρμοσθή άνευ προηγουμένης εξαφανίσεως των υφισταμένων παθητικών των εις τα Clearing με τας διαφόρους χώρας, και άνευ εξασφαλίσεως του αδυνάτου δημιουργίας νέων.

Η πολιτική αυτή είναι λίαν ενδιαφέρουσα, νομίζω δε και ειλικρινής, τείνει δε να διαψεύση την κατηγορίαν ότι η Γερμανία επιχειρεί να συναθροίση όσον το δυνατόν μεγαλύτερον αριθμόν προϊόντων, και ιδίως πρώτων υλών, εκ των χωρών της νοτιοανατολικής Ευρώπης, να δημιουργήση κολοσσιαίον παθητικόν υπόλοιπον και κατόπιν να επωφεληθή της πτώσεως του μάρκου, την οποίαν θα αποφασίση όταν την συμφέρη, και να πληρώση την αξίαν των ηγορασμένων εμπορευμάτων εις ευτελεστάτην τιμήν.

Η πρώτη εκδήλωσις της βασικής αυτής στροφής της γερμανικής πολιτικής υπήρξεν ότι ο Dr. Schacht ηρνήθη κατηγορηματικώς, και άνευ περιστροφών, να δεχθή την πρότασίν μου όπως μετρατρέπη αυτομάτως εις δραχμάς παν ενεργητικόν μας υπόλοιπον, το οποίον θα υπερέβαινε το ποσόν το αντιπροσωπεύον τας εις μάρκα οφειλάς του Δημοσίου εκ των επί πιστώσει παραγγελιών. Μου εδήλωσεν ότι δεν θέλει να εισαγάγη εις τας συναλλαγάς μας ένα στοιχείον το οποίον θα μας καθίστα οπωσδήποτε αδιαφόρους διά την εξέλιξιν του πιστωτικού μας υπολοίπου, και επομένως θα παρημπόδιζε την επίτευξιν απολύτου ισοζυγίσεως των εμπορικών μας συναλλαγών.

Την πολιτικήν της ισοσκελίσεως των λογαριασμών μας διά του λελογισμένου περιορισμού των εις Γερμανίαν εξαγωγών μας είχομεν συζητήσει εις Αθήνας, προ της αναχωρήσεώς μου, και την είχομεν εύρει ως το μόνον αποτελεσματικόν μέσον εξυγιάνσεως της καταστάσεώς μας, εν

περιπτώσει αποτυχίας της προτάσεως εξασφαλίσεως της εις δραχμάς αξίας του ως ανωτέρου ενεργητικού μας υπολοίπου.

Ομολογώ ότι η πρότασις της ισοσκελίσεως των εμπορικών μας συναλλαγών δεν μου ήτο καθόλου δυσάρεστος, νομίζω δε ότι διά του συστήματος αυτού και μόνον θα αποκαταστήσωμεν την ομαλότητα εις τας μετά της Γερμανίας συναλλαγάς μας, θα τας στηρίζωμεν επί πράγματι υγιών βάσεων, και θα απομακρύνωμεν τον διαρκή εφιάλτην της υποτιμήσεως του μάρκου.

Εννοείται ότι μια φορά που οι Γερμανοί απεφάσισαν να εισαγάγουν νέον σύστημα, ηθέλησαν να το εφαρμόσουν κατά συνεπή και άκαμπτον τρόπον μέχρι των ακροτάτων του συνεπειών.

Και από εδώ αρχίζει η απέραντος συζήτησις, και η ανάγκη επιχειρηματολογίας διά να πεισθούν ότι αι ζωνταναί οικονομικάί σχέσεις δεν ημπορούν να υπαχθούν εντός εικοσιτεσσάρων ωρών εις αυστηρές και ακλόνητες φόρμες.

Και πρώτον, ενεφανίσθησαν με την καταπληκτικήν αντίληψιν ότι η σοβαρά κατ' αυτούς υποτίμησις, την οποίαν υφίσταται το μάρκον διά του προσδιορισμού της ισοτιμίας του προς την δραχμήν εις 40,50—41,50, τους ενοχλεί σοβαρώς εις την εφαρμογήν της νέας πολιτικής, επί τη προόψει της επανόδου εις σύστημα πληρωμών δι' ελευθέρου συναλλάγματος, και ότι η υποτίμησις αυτή, προκαλούσα αύξησιν των τιμών εν τω εσωτερικώ της Γερμανίας, τους εμποδίζει εις την διατήρησιν της εις χρυσόν ισοτιμίας του μάρκου.

Εχρειάσθη μακρά και συστηματική επιχειρηματολογία, εις την οποίαν, πίστεψέ με, ουδέν απολύτως ημπόρεσαν να αντιτάξουν, διά να πεισθούν ότι οιαδήποτε ανατίμησις του μάρκου, και δη η προσαρμογή αυτού προς την τυπικήν χρυσήν ισοτιμίαν, θα επενήργει καταστρεπτικώς επί της γερμανικής εις την Ελλάδα εξαγωγής, και θα καθίστα αδύνατον την επίτευξιν του προγράμματός των περί ισοσκελίσεως των εμπορικών μας συναλλαγών. Εννοείται ότι τους εδήλωσα ότι την στιγμήν που θα επέλθη πράγματι πλήρης ισοσκελίσις των εισαγωγών και εξαγωγών μας και θα επρόκειτο να εφαρμοσθή το νέον σύστημα των διά συναλλάγματος πληρωμών, ουδεμίαν αντίρρησιν θα είχομεν να προσδιορίσωμεν την εις δραχμάς τιμήν του μάρκου συμφώνως προς την εις χρυσόν ισοτιμίαν του.

Ακολουθούντες περαιτέρω το θεωρητικόν των σύστημα απήτησαν όπως τα *Contingent* των εισακτέων εις Γερμανίαν προϊόντων μας ορισθώσι κατά τοιούτον τρόπον ώστε, όχι μόνον να εξασφαλισθή η ισοσκελίσις των νέων μας συναλλαγών εντός του έτους, αλλά να υπάρξη περιθώριον εισαγωγής γερμανικών εμπορευμάτων εις Ελλάδα, επαρκές διά να απορροφηθή το υφιστάμενον ήδη ενεργητικόν μας υπόλοιπον εντός του έτους, ή το πολύ εντός 18 μηνών. Τούτο δε θα εγίνετο αποκλειστικώς εις βάρος του καπνού.

Και πάλιν ηναγκάσθη να καταβάλω απεγνωσμένας προσπάθειάς, συζητών επί ημέρας και επί πολλάς ώρας καθ' ημέραν, διά να του πείσω ότι τοιαύτη πολιτική αποτελεί παραγνώρισιν της πραγματικότητος, και θα ήτο αντίθετη προς αυτά τα συμφέροντα της γερμανικής εξαγωγής, αφ' ου η ύπαρξις έστω και φαινομενικού τινος ενεργητικού υπολοίπου θα απετέλει την μόνην δυνατήν δικαιολογίαν προς εξακολούθησιν της πολιτικής της όλως εξαιρετικής και ευμενούς μεταχειρίσεως της γερμανικής εισαγωγής εις Ελλάδα. Αφ' έτέρου τους υπέμνησα ότι, κατά την ιδίαν των ομολογίαν, το ενεργητικόν αυτό υπόλοιπον μόνον εις τα βιβλία θα υφίσταται, αφ' ου θα έχη μετ' ολίγον υπερκαλυφθή διά των εις μάρκα οφειλών του Δημοσίου και των εις μάρκα υποχρεώσεων των Ελλήνων εισαγωγέων γερμανικών προϊόντων, άτινα ηγοράσθησαν επί πιστώσει. Τας οφειλάς αυτάς εις μάρκα (εκτός των εις συνάλλαγμα) υπολογίζουν οι Γερμανοί εις 15—16 εκατομμύρια μάρκων έναντι των 10 εκατ. που τα υπολογίζομεν ημείς.

Μετά πολλάς περιπετείας κατέληξαν να δεχθούν να δημιουργηθή νέος λογαριασμός, ο οποίος πρόκειται να ισοσκελίζεται κατ' έτος ή και καθ' εξαμήνον, ο δε παλαιός να παραμείνη χωριστός, εξ αυτού δε να καταβάλλονται αι οφειλαί του Δημοσίου και αι εξ εισαγωγών επί

πιστώσει οφειλαί. Εννοείται ότι συνεφωνήθη ρητώς ότι, οσάκις ο νέος λογαριασμός έχει τυχόν παθητικά υπόλοιπα εις βάρος ημών, θα τροφοδοτήται απεριορίστως εκ του παλαιού τούτου λογαριασμού.

Αυτά είναι μερικά μόνον σημεία των μακρών και επιμόχθων διαπραγματεύσεων, αποτέλεσμα των οποίων υπήρξεν ο καταρτισμός πλήρους συμφωνίας περί του τρόπου και των όρων της διενεργείας των διά του *Clearing* πληρωμών, ως και συμφωνίας περί καθορισμού των *Contingent* των εισακτέων εις Γερμανίαν ελληνικών εμπορευμάτων. Όσον αφορά εις τα *Contingen* διεξήχθη μακρός αγών διά τον περιορισμόν, αφ' ενός εκ μέρους ημών των εμπορευμάτων διά τα οποία ενδιαφέρονται οι Γερμανοί, και την αύξησιν εκείνων διά τα οποία ενδιαφερόμεθα ημείς, και αφ' ετέρου εκ μέρους των Γερμανών επιδιωκόντων το αντίθετον.

Νομίζω ότι, δι' αμοιβαίων υποχωρήσεων, η κατανομή εγένετο δικαία. Μία ουσιώδης παραχώρησις την οποίαν ηναγκάσθημεν να κάμωμεν είναι η σχετική προς την τιμήν προαγοράς των εις μάρκα πιστώσεων. Εις το κείμενον της συμφωνίας και εις το εμπιστευτικόν σύμφωνον αναγνωρίζεται ρητώς ότι η Τράπεζα της Ελλάδος υποχρεούται να ικανοποιή τους εξαγωγείς μόνον εφ' όσον υπάρχουνσι δραχμαί προερχόμεναι εκ της καταβολής της αξίας εισαγομένων γερμανικών εμπορευμάτων.

Επίσης ανεγνωρίσθη κατ' αρχήν ότι η Τράπεζα της Ελλάδος δικαιούται να καθορίζη ελευθέρως τους όρους της προαγοράς.

Απεδέχθημεν όμως, διά να είμεθα συνεπείς προς το νέον σύστημα και διά να εξασφαλίσωμεν ικανοποιητικόν *Contingent* διά τα καπνά, ότι, εφ' όσον ο σκοπός της νέας συμφωνίας είναι η οπωσδήποτε ισοσκέλις των λογαριασμών μας (επομένως η εξαφάνισις του κινδύνου ένεκα του οποίου εισεπράττετο η προμήθεια), η Τράπεζα της Ελλάδος, εφ' όσον θα απεφάσιζε κατά την κρίσιν της να προαγοράζη τα μάρκα, θα καταβάλλη την αυτήν τιμήν, την οποίαν θα κατέβαλλε εάν ο δικαιούχος ανέμενε την χρονολογικήν του σειράν.

Με αγάπην
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6

Ιωάννης Μεταξάς – Το Προσωπικό του Ημερολόγιο, Τόμος Τέταρτος – Η 4^η Αυγούστου, Ο Πόλεμος 1940–41, Επιμέλεια: Φαίδων Βρανάς, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήναι, 1960, Παράρτημα, σ. 707–708.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΝΑΜΝΗΣΕΩΝ ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΤΖΙΦΟΥ ΓΙΑ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΜΕ ΑΓΓΛΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ (1939)

ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΤΖΙΦΟΥ «ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ»
ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΟΥ ΤΑΞΕΙΔΙ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ
(Μάιος – Ιούλιος 1939)

Εκτός από τα γενικά ζητήματα της φορτηγού Ναυτιλίας, ο Πρόεδρος με επεφόρτισε και με δύο άλλες σοβαρές εντολές, να διαπραγματευθώ με τους Άγγλους το καπνικό ζήτημα και να υπογράψω τη σύμβασι των δύο εκατομμυρίων λιρών διά πολεμοφόδια με το Αγγλικό Θησαυροφυλάκιο.

.....
Διά το καπνικόν ζήτημα η αποστολή μου ήτο να πεισθή η Αγγλική Κυβέρνησις ν' αγοράζη ετησίως όσον το δυνατόν περισσότερα καπνά και ιδίως Μακεδονικά. Το ζήτημα είχε και την πολιτικήν του χροιάν διότι η Τουρκία και η Ελλάς μόνον έτσι θα μπορούσαν να ξεφύγουν από την γερμανικήν οικονομικήν κυριαρχίαν, η οποία ήτο σχεδόν απόλυτος, εφ' όσον οι Γερμανοί εμφανίζοντο μόνον και χωρίς συναγωνιστάς, ως αγορασταί των καπνών μας. Ιδίως διά την Ελλάδα η κυριαρχία αύτη ήτο σχεδόν απόλυτος διότι αι προηγούμεναι κομματικάί κυβερνήσεις προ του 1936 ελάχιστα είχαν φροντίσει να ισοσκελίσουν το ελληνο-γερμανικό Clearing και όταν ανέλαβε ο Μεταξάς ευρέθη προ τεραστίου πιστωτικού υπολοίπου εις μάρκα που μόνο με αγορά γερμανικού πολεμικού υλικού ήτο ποτέ δυνατόν να καλυφθή.

Το δεύτερο ζήτημα με το οποίον είχα επιφορτισθή ήτο η υπογραφή του δανείου των λιρών 2.000.000 που είχε δεχθή η Αγγλία μετά πολλάς αναβολάς να μας δώση, διά την αγοράν του πολεμικού υλικού και έπρεπε το ταχύτερον να συμφωνηθούν οι όροι και να αρχίση η αγορά λόγω της απειλητικής εμφανίσεως της παγκοσμίου πολιτικής καταστάσεως.

Εις τα δύο αυτά ζητήματα, του καπνού και του δανείου, από τις πρώτες μου επαφές με τους Άγγλους επισήμους αντελήφθηκα ότι η όλη κρατική μηχανή της Αγγλίας, υπέφερε φοβερά από την γραφειοκρατία, από το σύστημα των επιτροπών, από μία παραγνώρισι της πραγματικής πολιτικής καταστάσεως και από μία υποτίμησι των δυνάμεων του Χιτλερισμού, ο οποίος κάθε μέρα εγίνετο και προκλητικώτερος.

Προ του μεγάλου κινδύνου που απειλούσε την αυτοκρατορία, τα συστήματα δεν είχαν αλλάξει, κανείς δεν εφάινετο να συγκινήται και οι ολίγοι παραπονούμενοι διά την ολιγωρίαν της Κυβερνήσεως, ως ο Lloyd και ο Churchill, εθεωρούντο από το πολύ κοινό ως υπερβολικοί και επικίνδυνον διά την ειρήνην.

Η προσήλωσις εις τα πατροπαράδοτα αγγλικά θέσμια και εις τας συνηθείας, έστω και επί βλάβη των ζωτικών συμφερόντων της Αυτοκρατορίας, ήτο γενική και κανείς δεν είχε το θάρρος να επιτύχη τας αλλαγάς εκείνας που θα επέτρεπαν εις το βρετανικό Έθνος, έστω και την δωδεκάτην, να ετοιμασθή κατά το δυνατόν διά να αντιμετωπίση την μεγάλην επίθεσιν που προετοιμάζε ο Χίτλερ.

Ο πρωθυπουργός Τσάμπερλαιν με την ιστορικήν του ομπρέλλα ήτο το ζωντανό σύμβολο του πνεύματος της εποχής.

Σ' εμένα που ερχόμουν από την Ανατολική Ευρώπη μόλις μετά το πραξικόπημα της Ιταλίας κατά της Αλβανικής Ανεξαρτησίας, δεν ήτο δυνατόν παρά να μου προξενήσουν κατάπληξιν τα όσα έβλεπα.

Στο καπνικό π.χ. αντί να σπεύση η βρετανική Κυβέρνησις να βγάλη την Τουρκίαν και την Ελλάδα από την γερμανικὴν οικονομικὴν κυριαρχίαν, με την αγοράν μεγάλης ποσότητος καπνῶν, έγιναν συζητήσεις χωρίς τέλος διά να πεισθῇ π.χ. η Imperial Tobacco Co. και ο Πρόεδρός της Lord Dalverton να επαναφέρουν στα χαρμάνια τους τον ανατολικό καπνό, ενώ είχαν δαπανήσει άνω των 20.000.000 £ σε ρεκλάμα διά να συνηθίσουν το αγγλικό κοινό σε σιγαρέττα 100% Βιρτζίνια.

Η προσπάθεια ήτο βεβαίως εκ των προτέρων καταδικασμένη παρά το γεγονός ότι ο πρωθυπουργός Τσάμπερλαιν ήτο βέβαιος ότι θα επιτύχη του σκοπού του διά της υποβολής προσωπικής παρακλήσεως προς τον Lord Dalverton κατά την διάρκειαν μιας εκδρομής ψαρέματος σολωμού στη Σκωτία, ειδικῶς οργανωθείσαν.

Το αποτέλεσμα όλων των προσπαθειῶν ήτο κωμικόν.

Έναντι των 20.000.000 κιλῶν ελληνικῶν καπνῶν που αγόραζε ετησίως η Γερμανία, μετά την έναρξιν του πολέμου, και όταν πλέον εθεωρήθη ότι η πολιτικὴ άποψις πρέπει να έλθῃ πριν από κάθε άλλῃ, ηγοράσθησαν 1.000.000 κιλά. Ώδινεν όρος και έτεκε μυν.

Και έτσι ήτο γραφτό να πολεμήσουμε τους Ιταλούς στην Αλβανία με γερμανικά όπλα.

Διά το δάνειον μου εξήτησαν τόκο 5½%. Εἰς ἐρώτησίν μου διατί στους Τούρκους εξήτησαν 4% μου απήντησαν ότι οι Τούρκοι είναι σύμμαχοι και ημεῖς όχι, ενώ η Αγγλία είχε αρνηθῇ την υπογραφήν συμμαχίας το προηγούμενον έτος και είχε δώσει μονομερὴ εγγύησιν. Κατά τον πρεσβευτήν μας η βρετανικὴ Κυβέρνησις δεν θα ήτο διόλου πρόθυμος ν' αντικαταστήσῃ και τότε την εγγύησιν με μία συμμαχία εάν τυχόν την προτεινάμε.

Κατόπιν μου εξήτησαν Λίρ. 20.000 διά χαρτόσημα διά χρήματα προοριζόμενα δι' αεροπλάνα και πολεμικό υλικό διά την άμυνα των συνόρων μας που ενδιέφερε τους Βρετανούς όσον και ημάς τους ιδίους. Ήτο αδύνατον να τροποποιηθῇ ένας παμπάλαιος νόμος του 1450 νομίζω. Την ιδίαν συζητήσιν είχαν με την πολωνικὴν και ρουμανικὴν Αποστολήν και πολύ υλικό διά την άμυνα των συνόρων δεν έφθασε στην Πολωνία εγκαίρως όταν ήρχισε ο πόλεμος, διότι δεν είχε ακόμη συμφωνηθῇ τίνα θα εβάρυνε το περίφημον εκείνο χαρτόσημον.

Εδέησα ν' ακολουθήσω τας συμβουλὰς του Rusdu Arras του πρεσβευτοῦ της Τουρκίας και να δηλώσω ότι έφευγα άπρακτος εις τον Λόρδον διά να αρθούν τα εμπόδια εντός 24 ωρών και να υπογράψω την συμφωνίαν με τον υπουργόν του Υπερποντίου Εμπορίου κ. Robert Hudson.

Ο τόκος ήτο λογικός και οι λοιποὶ όροι, αλλά το Stamp Duty κατέστη αδύνατο να μην πληρωθῇ.

Ο πρεσβευτής μας κ. Σιμόπουλος, αρχοντικός τύπος Έλληνας του 1900 με βαθειά κατανόησι και αγάπη προς τους Άγγλους, έλεγε "Με όλα τους τα ελαττώματα οι Άγγλοι είναι πολύ συμπαθέστεροι από τους Γερμανούς, ώστε κάθε πολιτισμένος άνθρωπος πρέπει να εύχεται την επικράτησίν των και να παραβλέπη. Στην Γερμανία η κρατικὴ μηχανή αρχίζει να λειτουργή με μεγάλη ευκολία αλλά ύστερα όλο και σπάζει. Εδώ παίρνει αιώνες για ν' αρχίσῃ αλλ' όταν αρχίσῃ δεν σταματά. Σε τέτοιες όμως στιγμές το σπουδαίο εἶνε ν' αρχίσῃ και δεν είναι ο Τσαμπερλάιν εκείνος που θα την βάλῃ μπροστά. Μας χρειάζεται ο Τσώρτσιλ".

ΠΗΓΕΣ

Α. Αρχεία

1. Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού/Γενικό Επιτελείο Στρατού
2. Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου/Υπουργείο Εξωτερικών
3. Ελληνικό Ιστορικό & Λογοτεχνικό Αρχείο/Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας
Αρχείο Ανδρέα Μιχαλακοπούλου
Αρχείο Σοφοκλή Δούσμανη
4. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
Αρχείο Αλεξάνδρου Μαζαράκη–Αινιάνος
Αρχείο Αλεξάνδρου Μερεντίτη
5. Μουσείο Μπενάκη
Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου
6. Γενικά Αρχεία Κράτους
Αρχείο Ιωάννη Μεταξά
7. The National Archives
8. Foreign Relations of the United States
9. Φύλλα Εφημερίδας Κυβέρνησης/Εθνικό Τυπογραφείο
10. Γενικοί Προϋπολογισμοί/Εθνικό Τυπογραφείο

Β. Κύρια Βιβλιογραφία

1. Αθανασίου Κορόζη Συνταγματάρχου ε.α., *Οι Πόλεμοι 1940 – 41 Επιτυχίες και Ευθύναι, Τόμος Α΄, Στρατιωτική και Διπλωματική Προπαρασκευή*, Αθήναι, 1957.
2. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση – Δικτατορία – Πόλεμος 1935 – 1941, Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, 1985.
3. Mogens Pelt, *Tobacco, Arms & Politics*, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, 1998.
4. Μιχάλης Μ. Ψαλιδόπουλος, *Νομισματική Διαχείριση και Οικονομική Κρίση – Η Πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος, 1929 – 1941*, Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος, 2011.
5. *Οι Εξοπλισμοί της Ελλάδος 1936 – 1940*, Επιμέλεια Κωνσταντίνος Δ. Βλάσσης, Εκδόσεις Δούρειος Ίππος, Αθήνα, 2013.

Γ. Βοηθητική Βιβλιογραφία

Εκδόσεις Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού

1. Αρχηγείον Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, *Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού 1923 – 1940*, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι 1983 – ανατύπωση αρχικής 1969.
2. Γενικόν Επιτελείον Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, *Εφοδιασμοί του Στρατού εις υλικά Οπλισμού και Πυρομαχικών Πυροβολικού και Πεζικού κατά τον Πόλεμον 1940 – 41*, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι, 1982.

Συγγράμματα Αξιοματικών Ενόπλων Δυνάμεων

1. Αλεξάνδρου Παπάγου Αντιστρατήγου Αρχιστρατήγου Ελληνικού Στρατού, *Ο Πόλεμος της Ελλάδος 1940 – 1941*, Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν, Αθήνα 1995, ανατύπωση αρχικής έκδοσης 1946.
2. Αλεξάνδρου Μαζαράκη – Αινιάνος Αντιστρατήγου Ακαδημαϊκού, *Απομνημονεύματα*, Εκδόσεις Αετός, Αθήναι, 1948.
3. Δημ. Βακά Αντιστρατήγου, Μεγάλη Ελλάς, *Ο Ελ. Βενιζέλος Πολεμικός Ηγέτης*, Αθήνα, 1949.
4. Ιωάννης Μεταξάς – *Το Προσωπικό του Ημερολόγιου, Τόμος Τέταρτος – Η 4^η Αυγούστου, Ο Πόλεμος 1940 – 41*, Επιμέλεια: Φαίδων Βρανάς, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήναι, 1960.
5. Ν. Δ. Πετροπούλου, *Αναμνήσεις και Σκέψεις ενός παλαιού Ναυτικού, Μέρος Α' Η Περίοδος του Μεσοπολέμου 1923 – 1940*, Αθήναι, 1966.
6. Αντιστρατήγου Θεοδώρου Γρηγοροπούλου επιτίμου Αρχηγού Γεν. Επιτελείου Εθνικής Αμύνης, *Από την Κορυφή του Λόφου – Αναμνήσεις και Στοχασμοί 1914 – 1952 & 1959 – 1962*, Αθήναι, 1966.
7. Πέτρου Οικονομάκου, αντιπτεράρχου – πρ. υπουργού, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι του 1941)*, Αθήναι, 1970.
8. Νικόλαος Χριστοφίλης, *Όπλα και καταρρίψεις της Ελληνικής Αεροπορίας 1940 – 1941*, Εκδόσεις Δούρειος Ίππος, Αθήνα, 2010.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

1. John O. Iatrides, *Ambassador MacVeagh Reports, Greece 1933 – 1947*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980.

2. Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War – An “Active” Neutral*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
3. Yannis G. Mourellos, *Fictions et Réalités – La France, La Grèce et la Stratégie des Opérations Périphériques dans le Sud-Est Européen (1939 – 1940)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1990.
4. Mogens Pelt, *Germany and the Economic Dimensions of the Establishment of the Metaxas Regime*, Journal of Hellenic Diaspora, vol. 20.2 (1994), Pella Publishing Company, Inc., New York.
5. Evanthia Hatzivassiliou, *The 1930 Greek-Turkish Naval Protocol*, Diplomacy & Statecraft, vol. 9, issue 1, 1998.

Λοιπές Εκδόσεις

1. *Το Έργο της Κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετία 1928 – 1932*, Επιμέλεια: Παύλος Πετρίδης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2000 – ανατύπωση αρχικής 1932.
2. Άγγελος Θ. Αγγελόπουλος, *Το Δημόσιον Χρέος της Ελλάδος*, Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος, Αθήναι, 1937.
3. Ηλία Βενέζη, *Χρονικόν της Τραπεζικής της Ελλάδος*, Αθήναι, 1955.
4. Ηλία Βενέζη της Ακαδημίας Αθηνών, *Εμμανουήλ Τσουδερός – Ο πρωθυπουργός της Μάχης της Κρήτης*, Αθήναι 1966.
5. *Απομνημονεύματα Περικλέους Αλ. Αργυροπούλου*, πρώην βουλευτού Αθηνών, υπουργού και πρεσβευτού από 1885 έως 1936, Αθήναι, 1970.
6. Δημήτριος Κιτσίκης, *Ἡ Ἑλλάς τῆς 4^{ης} Ἀυγούστου καί αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις. Τά ἀρχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, 1936 – 1941*, 2^η Ἐκδοση, Ἐλεύθερη Σκέψις, Ἀθήνα, 1990.
7. Νίκος Παντελάκης, *Δημόσια Δάνεια*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1995.
8. Κώστα Αλ. Καραμανλή, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι Εξωτερικές μας Σχέσεις 1928 – 1932*, Β΄ Ἐκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995.
9. Θανάσης Δ. Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος –Ιδεολογία, Οικονομία, Διπλωματία*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα, 2000.

10. Κώστας Χ. Χατζιώτης, *Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης 1891 – 1979*, Ίδρυμα Μποδοσάκη, Αθήνα, 2005.
11. Θάνος Βερέμης και Mark Mazower, «*Η Ελληνική Οικονομία (1922 – 1941)*», στο *Ο Μεταξάς και η Εποχή του*, Επιμέλεια: Θάνος Βερέμης, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2009.
12. Προκόπης Παπαστράτης, «*Εξωτερική Πολιτική – Η προσπάθεια διατήρησης των κεκτημένων κατά τον Μεσοπόλεμο*», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα – Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900 – 1940*, Επ. Χρήστος Χατζηϊωσήφ, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009.
13. Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2009.
14. Μανόλης Κούμας, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και το Ζήτημα της Ασφάλειας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη 1933 – 1936*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα, 2010.

Δ. Περιοδικός Τύπος

1. *Δελτίον του Συνδέσμου Γραφείων Προστασίας Ελληνικού Καπνού*,
Μάιος, Ιούλιος, Αύγουστος, Νοέμβριος 1936
Μάιος, Ιούνιος, Ιούλιος – Αύγουστος, Νοέμβριος 1937
Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος 1939
Δεκέμβριος 1939 – Ιανουάριος 1940
2. Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1938.
3. Π. Μοσχοβίνος, «*Η Κρίσιμος Καμπή του Στρατού μας Γ*»', *Εργασία*, Ιούνιος, 1930.

Ε. Ημερήσιος Τύπος

1. *ΕΜΠΡΟΣ*,
Αύγουστος, Δεκέμβριον 1926
Φεβρουάριος, Ιούνιος 1927
2. *ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ*
Μάιος 1936

ΠΗΓΕΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

- Αθανασίου Κορόζη Συνταγματάρχου ε.α., *Οι Πόλεμοι 1940 – 41 Επιτυχίαι και Ευθύναι, Τόμος Α΄, Στρατιωτική και Διπλωματική Προπαρασκευή*, Αθήναι, 1957, σ. 19, 20.
- Αντιναυάρχου ΠΝ, ε.α., Κ. Παϊζή–Παραδέλη, *Τα Πλοία του Πολεμικού Ναυτικού 1829 – 1999*, Εκδόσεις Αστραία, Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδος, Πειραιάς, 2000, σ. 36, 49, 81, 87, 91, 124, 128, 149, 167.
- Υποσμηναγός Δημήτριος Βογιατζής, *Αεροσκάφη της Πολεμικής Αεροπορίας 1929 – 2001*, Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Διεύθυνση Δημοσίων Σχέσεων, Αθήνα, 2001, σ. 14, 15, 18, 22, 26, 30, 32, 33, 38, 40, 44, 45, 162, 163.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

- Αθανασίου Κορόζη Συνταγματάρχου ε.α., *Οι Πόλεμοι 1940 – 41 Επιτυχίαι και Ευθύναι, Τόμος Α΄, Στρατιωτική και Διπλωματική Προπαρασκευή*, Αθήναι, 1957, σ. 64, 99.
- Αντιναυάρχου ΠΝ, ε.α., Κ. Παϊζή–Παραδέλη, *Τα Πλοία του Πολεμικού Ναυτικού 1829 – 1999*, Εκδόσεις Αστραία, Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδος, Πειραιάς, 2000, σ. 27, 35, 43, 44, 149, 150.
- Υποσμηναγός Δημήτριος Βογιατζής, *Αεροσκάφη της Πολεμικής Αεροπορίας 1929 – 2001*, Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας/Διεύθυνση Δημοσίων Σχέσεων, Αθήνα, 2001, σ. 49, 52, 53, 56, 58, 59, 62, 64, 65, 68, 70, 71, 72, 162, 163.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

- Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), Αρχείο Ιωάννη Μεταξά, Φ.87, 28 Ιανουαρίου 1939, Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Στρατού προς Πρόεδρο της Κυβέρνησης και υπουργό Στρατιωτικών, Υφυπουργό Στρατιωτικών, *Υποβολή Σημειωμάτων*, αριθ. πρωτ. απορ. 60060.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

- Αθανασίου Κορόζη Συνταγματάρχου ε.α., *Οι Πόλεμοι 1940 – 41 Επιτυχίαι και Ευθύναι, Τόμος Α΄, Στρατιωτική και Διπλωματική Προπαρασκευή*, Αθήναι, 1957, σ. 643.
- Ν. Δ. Πετροπούλου, *Αναμνήσεις και Σκέψεις ενός παλαιού Ναυτικού, Μέρος Α΄ Η Περίοδος του Μεσοπολέμου 1923 – 1940*, Αθήναι, 1966, σ. 86, 87, 89, 94.
- Πέτρου Οικονομάκου, αντιπτεράρχου – πρ. υπουργού, *Η Ελληνική Αεροπορία (μέχρι του 1941)*, Αθήναι, 1970, σ. 118.
- Αντιναυάρχου ΠΝ, ε.α., Κ. Παϊζή–Παραδέλη, *Τα Πλοία του Πολεμικού Ναυτικού 1829 – 1999*, Εκδόσεις Αστραία, Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδος, Πειραιάς, 2000, σ. 149, 180.

- Γενικόν Επιτελείον Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, *Εφοδιασμοί του Στρατού εις υλικά Οπλισμού και Πυρομαχικών Πυροβολικού και Πεζικού κατά τον Πόλεμον 1940 – 41*, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι, 1982, σ. 30.
- Κυριάκος Παλουλιάν, «F4F-3A Τα άγνωστα “αιλουροειδή” της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας» στο Αεροπορική Επιθεώρηση τ. 79 Σεπτέμβριος 2006, σ. 36

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

- Αθανασίου Κορόζη Συνταγματάρχου ε.α., *Οι Πόλεμοι 1940 – 41 Επιτυχία και Ευθύναι, Τόμος Α΄, Στρατιωτική και Διπλωματική Προπαρασκευή*, Αθήναι, 1957, σ. 680–681.
- Γενικόν Επιτελείον Στρατού/Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, *Εφοδιασμοί του Στρατού εις υλικά Οπλισμού και Πυρομαχικών Πυροβολικού και Πεζικού κατά τον Πόλεμον 1940 – 41*, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήναι, 1982, σ. 31–34.
- Αντιναύαρχου ΠΝ, ε.α., Κ. Παϊζή–Παραδέλη, *Τα Πλοία του Πολεμικού Ναυτικού 1829 – 1999*, Εκδόσεις Αστραία, Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδος, Πειραιάς, 2000, σ. 180.
- Δημητρίου Γ. Φωκά αντιναύαρχου, *Έκθεσις επί της Δράσεως του Β. Ναυτικού κατά τον Πόλεμον του 1940 – 1944, Τόμος Α΄*, Έκδοσις Ιστορικής Υπηρεσίας Β.Ν., Αθήναι, 1953, σ. 65–66.
- Αδημοσίευτο έργο του Υποπλοιάρχου Νικολάου Χριστοφίλη, *Η πολεμική προπαρασκευή της Ελληνικής Βασιλικής Αεροπορίας 1936 – 1940* (υπό έκδοση).